

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ТОВАРИСТВО "ЗНАННЯ" УКРАЇНИ
МАЛА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

УКРАЇНА

НАУКА І КУЛЬТУРА

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
НАУК
УКРАЇНИ
1918

ВИПУСК 37
КИЇВ

У цій книзі – пам'ять. Про давнє, давніше і навіть прадавнє минуле українського світу. А також і про наші дні, сповнені тривоги і все-таки – сподівань. Не хроніка подій, а образ часу, створений людьми науки і мистецтва, нашими сучасниками, для яких життя – це можливість пізнавати світ, любити його і віддавати йому свій хист.

Математик Юрій Березанський, кардинал Любомир Гузар, біолог Віталій Кордюм, філолог Галина Сварник, астрофізик Вячеслав Захарченко, лікар Сергій Риженко, художник Олександр Мельник... Лише кілька імен Авторів книги, людей, чия праця ушляхетнює наше життя, і чиє слово не дає загубитися нам у буденній суєті.

Нинішнє життя пересичене подіями. Хоч які яскраві і значні, вони забуваються, щойно відбувшись. Непам'ять нищить усе, що було. Одного разу це гостро відчув академік Сергій Комісаренко, який у 1992-1998 роках був першим послом Незалежної України у Великобританії. Повернувшись у Лондон через кілька років, він побачив, що в нашому посольстві вже ніхто не знає, як тут усе починалося. Зрозумів, як важливо зберегти правдиву історію перших років Незалежності, і написав спогади про часи роботи в Лондоні. Вийшла розповідь не тільки про дипломатичну працю, але й про те, як починала будуватися наша держава і якою вона могла б насправді бути.

Особлива тема пам'яті – *Мовне дзеркало правічного степу*. До *Творчої лабораторії* вже не вперше веде нас професор Костянтин Миколайович Тищенко. У своїх працях учений відкрив, що наше давнє, ще долітописне минуле не зникло безслідно. Він навчився і навчає нас читати неписану нашу історію, збережену в мові – в назвах міст, річок і наших імен. І друга стаття – *Паралельні життя і підігрів космосу* – рідкісна щаслива нагода потрапити в неймовірно захоплюючий світ, сповнений наукового пошуку, пізнати творчий шлях ученого, який не змарнував жодної можливості розвитку і вдосконалення. Замислитися над власним життям і, можливо, щось у ньому змінити.

Книга для всіх, хто ще вміє і любить читати.

Адреса редакції:

01010, м. Київ, вул. Івана Мазепи, 13

тел. 050 963 80 53

На четвертій сторінці обкладинки
фото Едуарда Колесова «Надвечір'я»

Костянтин ТИЩЕНКО,
доктор філологічних наук, професор

З творчої лабораторії

МОВНЕ
ДЗЕРКАЛО
ПРАВІЧНОГО СТЕПУ

«І ось утворився народ, за вірою і місцем існування належний до Європи, але способом життя, звичаями й костюмом цілком азійський, – народ, у якому так химерно зіткнулися... дві різнохарактерні стихії: європейська сторожкість – і азійська безтурботність, довірливість – і хитрість, сильна діяльність – та розкішні лінощі й насолода, прагнення до розвитку й удосконалень – і водночас бажання виглядати байдужим до всіх удосконалень»

М. Гоголь, 1832 р.

Наш журнал не раз знайомив читача з мовно-історичними дослідженнями професора К. М. Тищенка: див. • Про кельтську спадщину деревлян (Вип. 32/2004); • Українська частка історії Риму (Вип. 34/2008); • Забуті габри-вигнанці (Вип. 35/2010); • Мовні метрики козацтва (Вип. 36/2015).

Серед недавніх монографій К. М. Тищенка, які підсумовують здобутки вченого в галузі мовно-культурологічних досліджень: • Ключі з Астурії від минулого України. – К.-Дрогобич: «Півсвіт», 2015. – 512 с. (післямова: проф. В. М. Пащенко); • Долітописна мовна історія українців. – К.-Дрогобич: «Півсвіт», 2016. – 756 с. (передмова: акад. НАН України Г. П. Півторак); • Іншомовна історія українців. – К.-Броди: «Промісвіта», 2018. – 816 с. (передмова: чл.-кор. НАН України Н. Ф. Клименко).

Якби процитоване в епіграфі сказав хто інший, тим можна було б знехтувати. А так експертний висновок залишив надовго рубець зі студентських років. Зрозуміло, що індивідуальна історична схема найсвітлішого розуму у 1832 р. не могла вийти за межі тодішньої "накопиченої" схеми світової історії – ще до появи справжньої археології, джерелознавства, історичного мовознавства. Але якусь сторону сутності вона, напевно-таки, вхоплювала.

Кажуть, народ дивиться в інший народ, наче у дзеркало. Порівняно недавно до дискусії долучився серболужицький мовознавець-славіст Х. Шустер-Шевць. З його студій з'ясувалося, що предки українців і серболужичів (з околиць Баутцена й Котбуса) зберегли від часів свого сусідства у II ст. на Азові спільні звукові явища – компенсаторне подовження **-о-** з подальшим закриттям його в **-у-**, а в українській далі в **-ÿ-** та **-і-**: *кунь, вул, двур / кÿнь, вÿл, двÿр / кінь, віл, двір*. О. Стрижак був серед уважних читачів тієї праці. З-поміж українських мовознавців він один належно потрактував масштаб відкриття Х. Шустера-Шевця, зробивши з нього важливі наукові висновки. Вчений мав відвагу написати 1991 р.: «цю паралель, виявлену серед низки інших, поставлено на перше місце не випадково: вона є такою вагомю, що її годі переоцінити. Одним із наслідків цього зіставлення є виявлення історичних коренів української мови, взагалі легалізується поняття її попередниці – мови **праукраїнської**» [Стрижак 1991, 177-178].

І Пліній (79 р.), і Птолемей (170 р.) згадують сербів біля Меотиди й адигів-зихів. Виходить, предки серболужичів були сусідами предків українців 1800 років тому десь на Азові, а згодом за часи Великого переселення народів пройшли звідти довгий шлях на захід до Сербії на Дунаї й Лужичини на Нисі, зберігши у мові риси, спільні з мовою праукраїнською.

Назва *Wukrajina* з погляду слов'янізації Степу

Лужицький вектор студій приніс ще не одну «східну» знахідку. Рідкісну нагоду проминали дослідники, обходячи увагою схожу на етнонім українців назву полабського плем'я **wkrzanie** «україни, вкрани». Чому вона така подібна до ім'я «Вкраїна»? Першим помітив схожість назв *Україна і Ukermark* Й. Еґлі [Egli, 953], його цитує і Л. Кішш [Kiss, 669]. Цю етимологію згадує і О. Стрижак, хоч і під знаком запитання: назва *Україна* – «того ж кореня, що й хоронім *Укермарк* (?), земля полаб. **укрів**» [ЕСЛН, 167]. Про плем'я укрів в області Uckermark (D Prenzlau) нагадують і назви р. Uecker, м. Ueckermünde, лісу Ueckermünder Heide, с. Ueckeritz.

Дотепер чомусь не було спроб пов'язати ці імена з місцевим серболужицьким мовним матеріалом. Якраз влуж. **wukraj** означає 'чужина', **wukrajnik** 'іноземець' [ODW, 162], і саме в цей осмислений ряд стає верхньолужицька назва України – **Wukrajina** [ЕСУМ, VI, 28], пор. укр. *Вкраїна*. У своєму етимологічному словнику серболужицьких мов Х. Шустер-Шевць вважає *wukraj* Lehnübersetzung, тобто калькою з нім. *Ausland* (букв. «за-межна земля»), так само, як і *tukraj* *Inland*, *vótcny kraj* *Vaterland* [Schuster-Šewc, 661]: важливо, що лише тут ці назви системно протиставлені. Слід звернути увагу і на одвічність етнонімного суфікса *-інці* (*słowińcy, smolińcy, dalemińcy = glomacze*), і на зв'язок цих *гломачів* зі сходом, і на наявність у верхньолужицькій істотною для теми поняття «w słowjanskim **wukraju**», «у слов'янському **зарубіжжі**» [Мудра, Петр, 176].

Крім того, серед однокореневих слів у самій українській мові теж є обласне слово **українці**: «жителі степової частини України; степовики»; [україна] «країна, яка лежить на межі або **за межами** батьківщини чи області» (Носович) [ЕСУМ, VI, 28]. Пор. білор. *україна* «місцевість за межами Білорусі, куди їздять на заробітки», також укр. [укравка] «залишок тканини після розкрою» [там само], вкраяти (хліба). Вражаючі свідчення фольклору: «Прибуди, прибуди, мій миленький, **з україн далеких**» (Гринченко, ДВУ, 1945), «Ой горе, горе калині при долині Та так сироті **на чужій Україні**» (ОАІМ) цит. за: [ЕСЛН, 167]. Пор. і рос. *украина за Окою*, а *Украина Терская* – навіть **за** (!) Білим морем [Фасмер, IV, 157].

Як відомо, минуле степового населення України – таки іранське й тюркське. З думкою про участь скіфів і сарматів у нашому етногенезі широкий загал звикся, а про історичну долю печенігів відомо менше: «Після занепаду їхньої держави велика частина печенігів прийняла зверхність торків/огузів, а пізніше (починаючи з 1055 р.) половців-кumanів та розплилася в них, щоб потім у великій мірі стати частиною **української мовної спільноти**» [Прицак 1970, 100]. З іншого боку, в сучасній топонімії степової і лісостепової України та навколо неї документовані у назвах украплення типового устрою *халіфату* і його реального функціонування тут подекуди у Середні віки [ТУ, 179].

На цьому тлі збережена лексема **wukraj** та співіснування у верхньо-лужицькій мовній системі слів **wukraj** і **Wukrajina** може поставити крапку над **і** в етимології назв країни *Україна* і народу *українці*. У певний період етногенезу, під час століть слов'янізації степовиків, ціла Наддніпрянина могла сприйматися іншими слов'янами (зокрема й лужичанами з їхнього далекого заходу) як *slowjanski wukraj* «слов'янське **зарубіжжя**». Від нього утворений хоронім *Украй-іна* (як *Буков-іна*, *Галич-іна*, *Войвод-іна*). Слов'янізувавши усіх своїх іранських і тюркських сусідів-степовиків, – нащадків літописних *ясів*, *печенігів*, *торків*, *чорних клобуків*, *половців*, – наш давній слов'янський народ був ототожнений з цим хоронімом *Wukraj*, від якого склався відповідний етнонім – *українці*, і назва мови – *українська*.

Викладена теза дістала позитивні авторитетні оцінки колег, зокрема, акад. Г.П. Півторака, – у передмові до недавньої книги [Тищенко 2016, 15].

Чи потрібні взагалі якісь нові знання про історію?

Панівна парадигма – упорядковане на даний момент уявлення про світ. Наука здатна виходити за її рамки і, зокрема, відкривати нові історичні зв'язки, що можуть стати об'єктом детальнішого освоєння лише на дальших етапах, – див. [НФЕ, III, 23]

1. Справді, завжди загадковий перехід, незручний і бентежний: як же це так – уявлення про світ таке повне, певне, упорядковане, визнане, а хтось бере і його порушує? Навіщо так робити? Справді, шкода. Нове не завжди **КРАЩЕ**, але коли йому вдається ним бути, то воно – **ВОРОГ ДОБРОГО**. Поготів

на одвічній стежці пізнання – від *відомого* до *зрозумілого* (Аристотель). Про **сон** з досвіду *відомо* всім. А наскільки *зрозуміло*, що́ це? Кожний повніший висновок у чомусь змінює добрі старі уявлення: виходить, вони були неповні.

2. З'явилось важливе для теми НОВЕ ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО – в цілому добре зроблена інтерактивна "Карта прізвищ українців". Хоча мало хто зрозумів, що цей ґеджет саме його і містить. Колега П.О. Селігей був серед тих, хто зрозумів – і поділився новиною. На час знайомства з цим інструментом автор мав якісь напрацювання з топоніміки (як добре, що таки мав: виявилось, то справжня школа і "вакцина" перед студіями прізвищ!). Нова база – це лінгвістичний атлас з тематичними картами просторового розподілу *44 мільйонів мовних фактів*, і він став щедро, рясно підтверджувати висновки, отримані зі студій топонімії. Величезна база фактів уперше дала умови для оцінки ролі кожної групи їх у ментальності українців і виявила глибоку органічну єдність прізвищ як з мовою, так і з географічними назвами нашого історичного довкілля. Це зумовило якісно новий рівень дальших студій, про що й піде мова.

Водночас пошуки підстав для відтворення внутрішньо зумовлених групвань прізвищ в рази уповільнили дослідну роботу, але справжня "наука ніколи й не розв'язує питання, не поставивши при цьому десятка нових" [Шоу, В118]. З тим, що час подорожчав, довелося змиритися, бо він приніс і принципово нові можливості. Справді, з реальної безодні прізвищ, – як і з успадкованої народом мови, як і з непідробних імен місць його історичного існування, – далі й далі розкриваються взаємно підтвержені (бо взаємно переплетені) ознаки його справжньої історії, не скаліченої і не ославленої. Крім усього, чимось поживилася й теорія, адже з самого словотвору прізвищ вдалось добути підстави для відносної, а часом і абсолютної хронології їхніх формантів і помітити деякі властиві їм мовностатистичні закономірності.

Наші прізвища більше на видноті, ніж ми самі. Жити серед людей і не залежати від них таки не вдається (Маркс). І хоча господарем долі прізвища виглядає його власник, але "громаді не до вподоби незрозуміле" – і декого це схиляє до поступок. Спритніші задобрюють загал мімікрією: такими були предки -ських, -чукових та -енкових. Інші змирилися з успадкованими дивацькими змінами – *Горбатюки, Горбаченки*. Треті вперто бережуть традицію: *Гербеда, Гербути*; їх в Україні 159 і 536 осіб; і от виявляється, що лише вони і зберегли цей достойний авестійський родовід. Однак у нас він – *щє*, а деінде – *вжє* неприкаяний, позапартійний: "безвідносно достойний".

3. На перший погляд парадоксально, але прізвища – менше попсовані "уподобаннями громади", ніж інша частина ономастики, топоніми (прізвищ мільйони, і всі скалічити неможливо). Це псування – ознака недоречної "творчості мас": НАРОДНОЇ ЕТИМОЛОГІЇ. То справжній слон (слониха) у посудній крамниці мовних явищ. Незграбні порухи цієї істоти йдуть тільки в одному напрямку – від важко зрозумілого справжнього до чимраз зрозумілішого, – але хибного. І ніколи не навпаки. Авестійський священник-учитель *гарбад* – це незрозуміло. Ясно, що *горбат* – зрозуміліше. Про небезпеку народної етимології писали всі попередники і безупину її долали. От мала частка прикладів у топонімії.

"**Хорабра**, п.п. Росі, п.п. Дніпра, вар. *Хоробра*. Осмислення у зв'язку з *хоробрий* поза сумнівом вторинне...

Царевич, п.п. Вopі, п.п. Дніпра. Очевидно, осмислення за народною етимологією у зв'язку з відповідним апеллятивом, аналогічно прикладам *Царское село, Царицын...* Є підстави думати про фінське походження цього слова, можливо з ... фін. **Saarvesi* від *saari* 'острів', *vesi* 'вода'... (Отже, прототип не "Царское", а "*Саарское". – К.Т.)

Живо́да, п.п. Цати, п.п. Снову, п.п. Десни, вар. *Жоведь, Жоведька, Жеведь, Чевода*. Безперечно, перетворене за народною етимологією під впливом *вода*...

Лобчанка, п.п. Сожі, вар. *Лобчанка*. Останній варіант може бути графічним відображенням асоціацій з *лоб* за народною етимологією... [Топоров, Трубачев, 322, 247, 271].

Підсумок двох академіків з цих і багатьох схожих даних: "Навіть фактичні матеріали, доступні тепер дослідникам гідронімії Подніпров'я, не завжди можна використати безпосередньо, адже більшість цих назв не знала строгої філологічної критики: по-перше, часто не зібрані найдавніші записи, і назву річки наводять у сучасній, іноді діалектній формі; по-друге, не зібрані всі відомі *варіанти* однієї назви, а дослідник обирає ту чи іншу назву з суб'єктивних міркувань. ...Неувага до варіантів назв тієї самої річки позбавляє дослідника змоги *простежити еволюцію* (часом навіть документовану) первісної форми. Не менше шкодять правильній лінгвістичній інтерпретації також прояви гіперкритичного *ставлення збирача*, який намагається "виправити" вживану форму назви"... "[Є] численні випадки, коли про правильні балто-слов'янські фонетичні відповідності взагалі не може йтися... – там, де балтійські назви вторинно осмислені за слов'янською народною етимологією" [Топоров, Трубачев, с. 29-30, 335]. (Зате якраз масово відтворені у прізвищах важливі варіанти прототипу ми побачимо далі.)

Цілком ясно, народна етимологія прагне простоти у відриві назви від контексту. Що більше контекстів (тобто, здавалося б, чим складніше), то їй небезпечніше, бо насправді ближче до істини. І що ж це робиться: уже нам ні Хоробрості не дай утривалити в часі, ні Живої води, ні Лобу! Де ж право етносу на пам'ять про себе? Ну тоді було обирати для життя Антарктиду, там ніхто раніше не жив. А так усюди (не)відомі могили предків. І з тим доводиться рахуватися. Ностальгічно напучував колись топонімістів засновник мовознавства В. фон Гумбольдт: "Через топоніми, найдавніші й найтривкіші пам'ятки, розповідає давно зниклий народ сам про свою долю. Питання в тому, чи сказане нам зрозуміле" (цит. за [Eichler, V]). Сучасний індійський мовознавець Р. Тіварі по-східному витончено підсумував власний досвід "спілкування зі словами": "Слова – найнадійніші свідки історії мови, [бо] в них закарбовані культурні й історичні факти... Завдяки своїй божественній (тонкій) природі і зв'язку з суспільством у мовному суді вони – сміливі і об'єктивні свідки" (цит. за [Soni, 2]).

4. Крім народної етимології є і світлі привіти з минулого. Їхня назва – ПЕРИФЕРІЙНІ АРХАЇЗМИ. Справді, десь по закутках водяться топоніми-репліки, гранично близькі до вихідних пототипів. Ось мала частка поміченого: р. **Артополот**, л. Сули < ір. *arta-parata 'ріка божества' (Стрижак); г. **Камула** Льв < кельт. cwmwl 'хмара'; р. **Радоробель** Жт < кімр. rhaiadrawl 'порожиста; гучна, як водоспад'; с. **Малдрики** (тепер Мавдрики) Льв < готс. Maldra rix (король свевів, 456–460); с. **Трахтемирів** Кв < готс. Tractemirus 'Трахтемир, ім'я власне' (букв. проводир походу; пор. і Остромир з Astromir); пот. **Фрумилів** ІФ < готс. Frumhildi, ім'я власне' (букв. перший герой); с. **Босири** Тр < дегип. Бусирис 'храм Осириса'; с. **Шкурупії** Пл < гр., лат. scarabaeus; нп **Нові Санжари**, с. **Санжарівка** < турецький султан Санджар (1085–1157); с. **Ченокалівка** Пл < тур. Çanak-kale 'Дарданелли'; с. **Паталахівка** Лг < ар. Fath-Allāh 'вигук джигаду' (714-737); **Верх. Сірогози** Хс, яр **Сиракузи** Хк < гр. м. Сиракузи та ін.

5. По цих застереженнях рушаймо у степовий світ. Довгі століття він таки був переважно тюркомовним. Але заселений був мозаїчно. Є велика спокуса застосовувати інструментарій тюркології підряд до всіх мовних явищ, які прийшли зі Сходу. Але так недовго прогавити монгольські впливи, а раніше – іранські. Досі трапляються укралення грецькі, сирійські, арабські. Що більше, у тому етнічно й мовно строкатому світі степу тільки й могли вижити меншини також і з європейського заходу: групи кельтів (норців, бастарнів) і германців (готів у Криму й Половеччині, гепідів, вандалів, згодом скандинавів – данців, норвежців, шведів). До малої літописної сцени княжого Києва дехто з них так і не пробився. А мовні впливи їхні часом загадково довго живуть до XIV і XV століть... Далі побачимо, як властиві лише певним сусідам слова "у мовному суді виступають сміливими і об'єктивними свідками".

Доказові тюркські нотатки

 ГАЛАЙДА < тільки туркм. *golaýda* голайда 'близько', 'до аула близько', також *golaý* голай 'близько, -ий; споріднений'; *голайында* 'біля'.

Репліки у топонімії: нп *Галаєвець* См, дж. *Галаєве* Кв, б. *Галайстрева* Хк, нп *Галайба*, поле *Галайбине*, *Галайбині Хутори*, випас *Галайова Долина*, ур. *Галайщина* Чг; *Калайдинці* Пл, ур. *Калайдине*, кут. *Калайдівка 2* Чг, *Халайдівка* Дп, *Халайдове* Чк. Розмаїтість формантів понад **7 тисяч** схожих прізвищ вказує на довге життя цього туркменського слова серед українців:

1768 прізвищ *Галайда*, 71 *Галайденко*, 34 *Галайдіда*, 126 *Галайдюк*, 50 *Галайдич*, 27 *Галайдіна*, 3 *Галайдов*; // 9 *Голайда*, 44 *Голайдо*, 7 *Голайденко*;

2997 *Галай*, 154 *Галайба*; // 7 *Голай*, 4 *Голайбо*, 4 *Голайв*, 36 *Голайшин*, 1 *Голайва*; (але *Галайки* Кв, *Галайківці* і руч. *Галайка* Вн, яр *Галайків* Чг, **2160** *Галайко*, 31 *Голайко*, 1 *Голайчук*: пор. кримтат., тур. **halaýyk** 'слуга, раб' [Радлов, II, 2, 1755]).

Ось це прізвище (прізвисько?) у класичній поезії, про події XVIII ст.: "Без прізвища Запиши, Миколо, У реєстер. Нехай буде – Нехай буде Голий, Так і пиши!" "Ні, погано!" "Ну, хіба Бідою?" "І це не так". "Стривай лишень, Пиши *Галайдю*". Записали. "Ну, *Галайдо*, Поїдем гуляти" (Шевченко, *Гайдамаки*).

На вигляд (гармонія голосних **а-а-а**, кінцевий наголос, суфікс місц. відм. *-да*) прізвище *Галайда* – справді тюркізм. Однак далі є вибір: початкові дзвінки **г-** відомі в огузькій підгрупі тих мов (південнобережна кримтатарська, турецька, азербайджанська, туркменська, чуваська, хозарська) [ЛЭС, 527-528]. Це обмежує пошукове поле. Ознайомлення зі словниковим матеріалом робить адресу ще конкретнішою: єдино прийнятним джерелом впливу для основ топонімів і прізвищ *Галайд-*, *Калайд-* виглядає туркменська. Адже лише її словник зберіг прототип, найближчий до них як за звуковою формою, так і за змістом. Можемо навіть унаочнити поєднання причини й наслідку на карті (рис. 1, 2). Туркменський мовний матеріал може відповідати часам Тамерлана – Тимура Кульгавого. І то вже не схоластичні "тюркізми", а мовні гості з XIV ст.

Уже на цьому прикладі видно відмінність історичного розвитку топонімів від антропонімів: прізвищ від *Халай-*, *Калай-* немає. Натомість місцеві назви зберігають слід давнього стану одвічної мозаїки племен у Наддніпрянщині. І це, виходить, дуже істотні – суфікси. Самий лише схожий початок знайденого нібито відповідника може заводити (пор. *Галайк-*) (рис. 2).

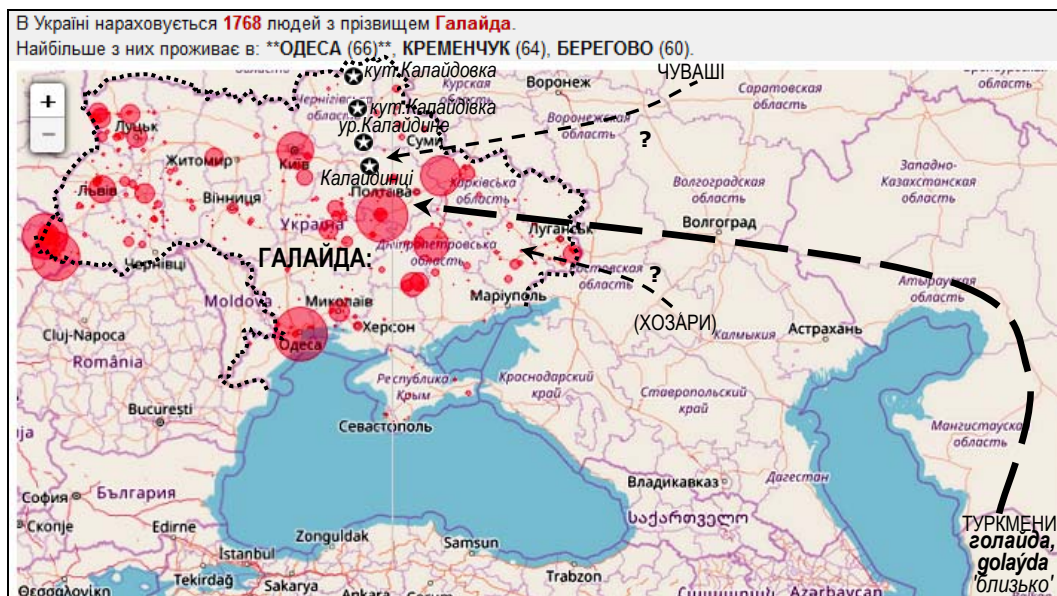

Рис. 1. Поширення в Україні 1768 прізвищ Галайда (основа – карта з [http://ridni.org/karta]) – з ексклюзивного прототипу туркм. *golaýda* 'близько'; показано однокореневі топоніми ☘

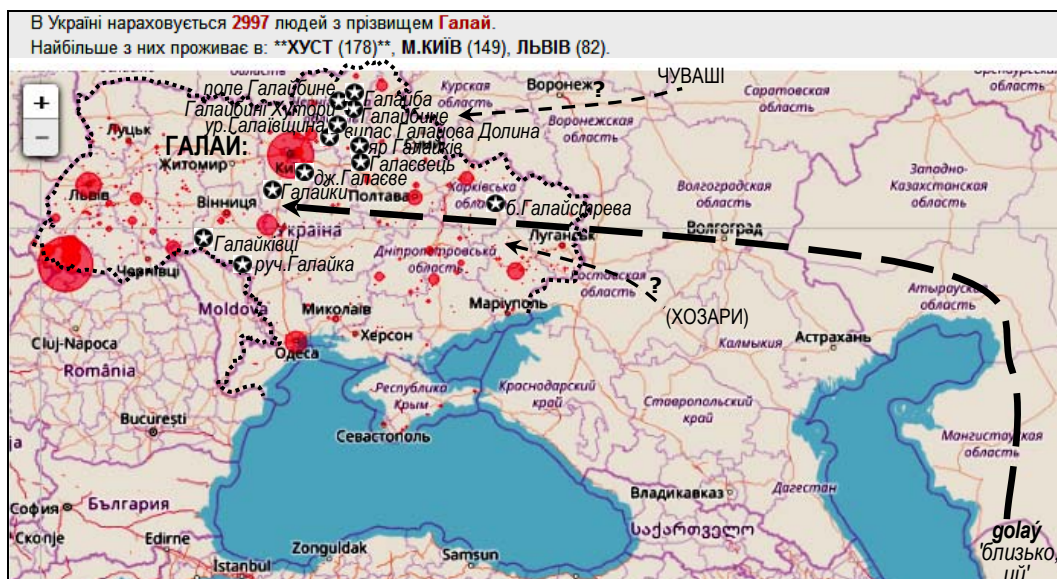

Рис. 2. Поширення в Україні 2997 прізвищ Галай [http://ridni.org/karta] – з ексклюзивного прототипу туркм. *golaý* (голай) 'близько, ий' – і однокореневі топоніми ☘

ГАЛАМАГА < аз., туркм. **галмаг**, ін. тюрк. *qalmaq* 'залишитися' (вжити).

780 прізвищ **Галамага**, 6 **Галамаха** (ЖЗ, Вн, Лв, Вл), 1 **Галамаг!** Км, 4 **Галамака** (Хк., Дц); 88 **Галамасюк**; 13 **Голомага!**, 244 **Голомах**, 5 **Голомака**, 6 **Голомачук** (пор. і *gölmacze*); 253 **Коломак!**, 20 **Коломаченко**, 4 **Каламак**. Разом **1424**. Топоніми **Коломак** 3, **Колмаківка** Кг, також **Golomak** (Іран, Керман), **Gholämak** (Афганістан)...

Цей прототип має де-що менш конкретне джерело: азербайджанське або туркменське *галмаг*. Але звукова ознака та сама. Решта тюрк каже *qalmaq*. Прізвище (спочатку прізвисько) *Галамага* могла мати людина, вціліла по наїзді кочовиків. Таких було всюди (рис 3, 4). Що до *гломачів* на Ельбі, то ім, мабуть, вдалося утїкти від якихось степових сусідів на захід перед 805 р. [en.wiki/Glomacze]. Є навіть форма з повноголоссям *golomacze* (це на заході!; пор. і укр. *Голомачук!*), а плем'я мало паралельну назву *далеминці*. Своє минуле вони, річ ясна, приховували, а ім'я виводили з місця культу, нині висохлого озера Lommatzsch. Цілков прийнятний міфічний родовід: ось вам – плем'я; а от і місцеве озеро зі схожою назвою.

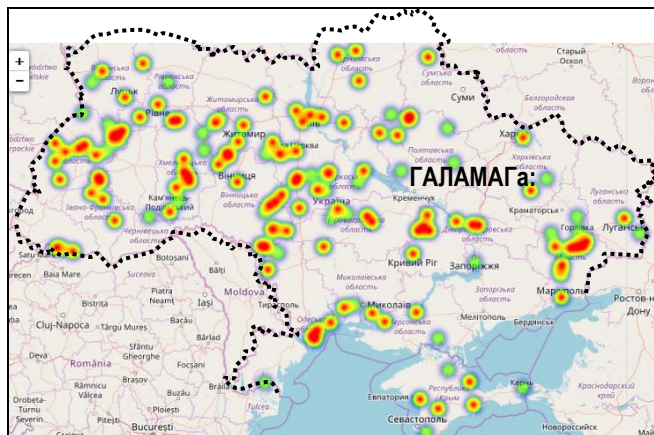

Рис. 3. Нащадки незловлених: 780 середньовічних прізвищ *Галамага* [http://ridni.org/karta] 'залишанець' < аз., ткм. *галмаг*, *qalmaq* 'залишитися'; схожих топонімів немає

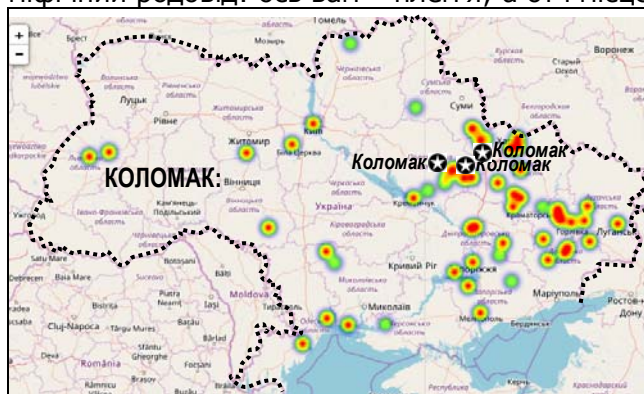

Рис. 4. Розміщення в Україні 253 прізвищ *Коломак* [http://ridni.org/karta] 'залишанець' < тюрк. *qalmaq* 'залишитися' і трьох нп *Коломак*. Що далі на захід, то їх менше

Отже, баба-галамага не сама. Відколи їх лише в нас 780, тут не до спаму про "афективні утворення": насправді бабі пощастило залишитися. Бачимо й приріст знань за 50 років: від "просто" констатації тюркізма [Стрижак 1963, 46; Трубачев 1968, 255] з "якоюсь там" етимологією – до драматичної життєвої конкретики. Причому, через складніше системне (г-г) до простішого (к-к).

- **НАГАЧІВ** Льв ЯВОРів: **ШАВАРІ**, **САЛАШІ**, **ТУРИЧА**, **ЧОВГІНІ**, ЯСНиська, **НЕМИРІВ**;
- **НОГАЧІВКА** Хм Славута: **БАЧМАНІВКА**, **ШАТЕРНИКИ**, **ТАШКИ**, **ПОЛЯНЬ**, **ХОНЯКІВ**.

Прізвище **НАГАШ** по-

Пор. і р. **НЕВАШ** = *Неваж* (каз. **нағаш-ы?**) Рв Корець {Козак, Топча, Жадківка}; р. **НОВА-Чівка** (каз. **нағаш-ы?**) Пл Лубни {^Круглик; **КАЛАЙ**Динці! < туркм. *галайда* 'близько', СтепУрі}; торф. **НОВАЦьке** Жт Жт {Гуйва тільки туркм. *гуй* заливати, **НОВО**Се-лиця, **КОД**Ня, **ТУ**Ровець}; торф. **НОВАКІ**вське Жт Лугини {**Старі** **НОВА**Ки, **ПОВ**Ч}; б. **НОВОО**Синівка (каз. **нағаш-ы?**) у с. Новоосинове Хк Куп'янськ {Кругля-ківка, **Новоселівка**, **БОЛ**ДИ-Рівка, **Дорошівка**, **Пар**неве}; б. **Находчина** п Айдару Лг?

Існує також у Білорусі с. **НЕХА**Чова (каз. **нағаш-ы**) Брэст; у Зах. Сибіру серед озер і боліт на пн. від р. Об ізба **НОКА**Чева РФ: 60° 31' N 73° 38' E.

Ця група фактів стає потужним аргументом у відновлюваній панорамі справжньої історії Наддніпрянщини і вже укотре свідчить про правоту акад. О.І. Прицака. Це не лише "людоловство на вивід". Це й "участь у процесі етногенетичного формування місцевих і східних степових груп населення".

Рис. 6. Киргизка Катя. Портрет роботи Т. Шевченка

дочки І. Уськова [ШС, II, 271], коменданта Новопетровського укріплення на п-ові Мангишлак) – з портрету Т. Шевченка (назва тепер "Казашка Катя", рис. 6).

Далі слід було перевірити, чи не існує і прізвищ Новач (?каз. **нағаш-ы**). Їх знайшлося 5 (Зп 2, Дп, Чв, Чг). Більша доказовість і виразніша географія у прі-

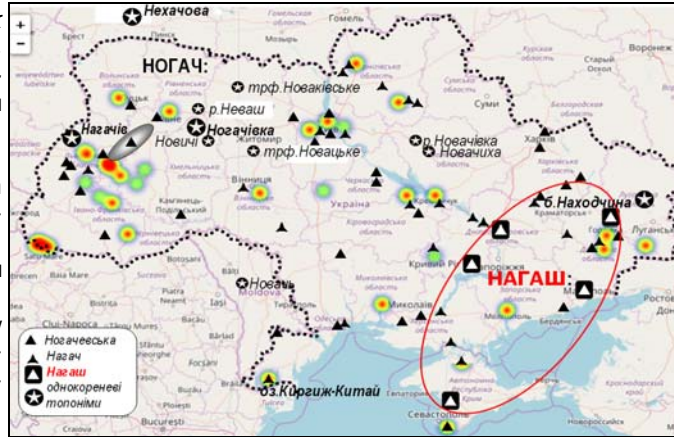

Рис. 5. Діти батька-казаха: 175 прізвищ Ногач ☉ < каз. **нағашы** 'родичі з боку матері', 126 Ногачевська, 114 Нагач, 26 Нағаш [http://ridni.org/karta] і однокореневі топоніми

175 Ногач, **115** Ногачевський, **126** Ногачевська (1,1), **8** Ногачевській, **14** Ногачевская (1,75), 2 Ногачов; // 42 Нағаш, 14 ева, 187 Ногас; // 4 Нохачова Дп., 1 Нохачев Дп., 1 Нохачьов Дп. (2,0); // 114 Нагач, **146** Нагачевський, **163** Нагачевська (1,12); // 26 **Нағаш**, 36 **Нағашев**, 39 **Нағашева**, 3 **Нағашов**, 2 **Нағашова** КРіг. Разом 1218.

Варіанти фонем **г/х**, **ч/ш**, **о/а** – слід різних часових хвиль родичів-казахів. Показова найпізніша група прізвищ від основи Нағаш- на пд. сході (рис. 5), яка ще "по теплому сліду" прямо відтворює казахський оригінал **нағаш-ы**.

Історичне ім'я теперішніх казахів – киргиз, а киргизів – каракиргиз. Пор. гідроніми в Україні: р. **Киргиз** ліва пр. **Киргиз-Китаю**, вп. в оз. **Киргизо-ва Заплава** у с. Виблі Чг [Павленко]. Це насправді все про казахів. Виявлені тепер у прізвищах українців генетичні зв'язки з казахами пояснюють, наприклад, дуже знайомий (але далеко не повсюдний у Казахстані) фенотип "киргизки Каті" (Катя Каракоз, сестра няні

звищ 23 **Новаш** (!каз. **наґаш-ы**) (Дц 7, Хк, Од 5, Кг. 3, Чк., Чк). Перехід **ґ > в** відомий у північних російських говірках (одно[в]о, друго[в]о, [в]осподи, [в]оспожа; [в]осподин; [В]осподь, [в]осударство; [в]ошпиталь; ко[в]да, то[в]да [Даль, IV, 514; 507; 518]). Однак цей же перехід **ґ > в** був і у половецькій мові, що й могло стати першоджерелом таких звукових змін як на півночі Східної Європи, так і у Наддніпрянщині.

5 Новач, 23 Новаш, іст. Навашин, 6 Новашук!; 10 Новашко, 20 ок, **71** Новашевська, **47!** ий (1,51), 7 Новашев (тк Дц), 6 ева (тк Шахтарськ Дц), 415 Новацька, 456 ий.

Схожі топоніми у Польщі: • *Nogowczyce* 169:Jaroszyce, Sarnów; • *Nagawczyca* 175 Tarnów: **NAGO-SZyn**, KORZENIów, Radomyśl; • *Nagoszewo* 79 Ostrów Maz.: ^ **NAGOSZewka**; Jarzabka, Komorowo 2, Przyjmy 2, Udrzyn; • **NAGUSZewo** 79.

Продовження у Чехії (!): *Nihošovice*, *Nehasice*, *Nahošice*, -ín (рис. 7). Звикли ж матері рости степових дітей далеко від батька! У тодішній мові усі ці діти мали й свою назву туми [Величко, II, 191]. Такими були 3/4 населення Криму (Челебі; Прицак). Назва явно не тюркська, а давніша іранська: пор. груз. *tom-i* 'плем'я, сім'я' з пахлав. *tōm* [Chkeidze].

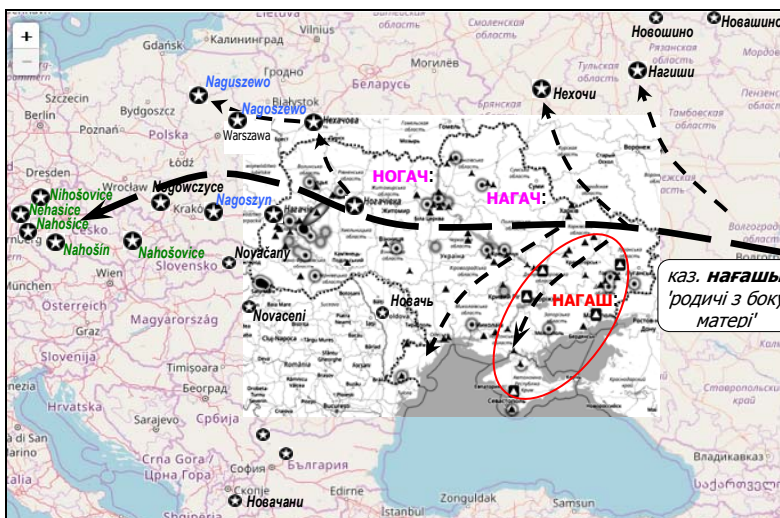

Рис. 7. Поширення 175 прізвищ в Україні *Ногач < каз. наґашы 'родичі з боку матері', 126 Ногачевська, 114 Наґач, 26 Наґаш* [http://ridni.org/karta] – і топонімів від основ *Nagosz-/Nahoš-* у Польщі й Чехії

Про тільки азербайджанське й кумицьке палтар: аз. *палтар* 'одяг', кумик. *палтар* 'майно, хатні речі, скарб'. • 15 **Полтар**, 22 **Повтар**, 26 Повтарець, 11 Повтор; 16 Полтора, 2 Півтора (цілком випадкова схожість до *півтора < пол- *втора*); 263 ПовторЕЙКО, 72 ПовторЕНКО; 19 ПолторУХа; 118 ПолтораДНЯ (тюрк. -dep 'морфема вихідного відм.?). Але оскільки є і ПівторАК і ПівторАН – це парфянський вектор (пахлав. -an 'морфема множини'; -ak 'зменшувальний або прикметниковий суфікс'): • **3668** ПівторАК, 25 ПовторАК, **2137** ПолторАК; 100 ПівторАКА, 510 -ацька, 384 -ий; 16 Повторацька, 15 ий, 15 аченко; **1190** Полторацький + **1616** ка, 87 ПолторАКіна, 64 ін. • 98 ПівторАН; 7 ПовторАНо-ва, 6 ов; 89 ПолторАН тк. уздовж Дніпра, 6 ПолторАНін; 114 **ПівторАНІС**, 13 **ПолторАНОС** тк. пд.сх. (Мк.6). Он у чім річ! Фактично, це *полтор-АН-нос і *півтор-АН-ніс 'той що носить/возить з собою свої речі, майно'. Однак існує і 32 прізвища ПівторЯК < -іак- ! Чому? Не поспішаймо з висновками і чекаймо кращої нагоди.

У топонімах досі живе слід **тюркської системи позначень сторін світу** (жовтий 'схід', білий 'захід', червоний 'південь', чорний 'північ'): • **ЖОВТоНІЖки** схід + Ніса? См Недригайлів: ^МІРки; Білоярське, Цибуленки, КОРЕНево, **ДАРАґАново**, **ДЕРКАЧівка**, БУДки, КУБРАКи! (пор. КубряКи Мк), НЕЛЕНИ, ВІЛЬШана, ГАВРики, ІВАНІЦя, КАЛІНів Яр, РАКова СІЧ, МУХУВАТе, БЕРЕЗН.ЯКИ, САКУНиха.

Про назви з Черн-/Чорн- і Біл- відомо більше (Чернігів, -івці, -яхів, Чорнобиль, Біличі); про Красн- мова далі. У зв'язку зі Степом цікаві топоніми групи Жовт-: р. **ЖОВТа** у.с. **КРАС-Не** ЧгЧг, б. **ЖОВТенька** у.с. **БІЛОЗІР'я** Чк; р. **ЖОВТа** п. **СУХОї** п.Сс. Діниця; р. **ЖОВТа** у.с. Бруслінів-

ка Вн; р. ЖОВТА у с. ЖОВТе Дп П'ятихатки; р. ЖОВТа л. рук Дніпра Хс; ЖОВТанці Льв, р. ЖОВТень-ка – п. рук Дніпра у с. Боровиця Чк Чигирин; рук. ЖОВТуха п. рук Дніпра у нп Дп Кринички. Серед композит – ЖОВТі Води Дп, ЖОВТий Яр Од, ЖОВТа КРУЧа Зп, ЖОВТий Брід Жт, р. ЖОВТий Брід Кв Чорнобиль; р. ЖОВТобрюха Вн Погребище, ЖОВТоКАМ'ЯНка Км, р. ЖОВТа КАМ'ЯНка у с. Олександрівка Дп Нікополь. Найзагадковіше ім'я села • ЖОВТоолександрівка (тобто якась з Олександрій сходю?) Дп П'ятихатки: **КУЛЯБ**кине Куляб!?, ХАЛАЙДівка, ЧИГРИНівка узб. чегара кордон.

Нотний запис 1303 р. для охрещених половців

Перший справжній нотний запис в Україні 1303 р. – і ніхто не бажає (не має часу?, неготовий?) помітити цю подію... Але ж це знову контакти XIV ст.!

Рис. 8. Аркуші з *Codex Cumanicus*. Угорі – арк. 1: перший рядок – дата першої копії (1303 р.) mccciii die xi Iuly. Далі форми дієслова audio латиною, перською і куманською мовами. *Праворуч* – арк. 75: перший нотний запис на українських землях (1303 р.): гімн Ісусу «Reminisces beati sanguinis» з половецьким текстом «Сагинсам мен бахасиз канини» («Пом'янімо безцінну кров»). *Унизу* – зворот арк. 50 з першою фіксацією поняття і слова **Cosac** козак з голосним **-o-** (1292-1293 рр.; в розділі "Речі, причетні до війни"): у 5-му рядку лат. Guastra 'вартовий', перс. Naobat 'караул' і куманські (половецькі) слова **Ghasal Cosac** (дтюрк. *xasal: xas 'добірний, привілейований' + al прикм. [ДТС, 636, 656; Тищенко 2015, 418-425])

Половці-кумани жили й під Києвом. Рід на прізвище "Зі Сквири Половці" володів тут землями ще за Литви [Клепатский]. Сюди виїздив похрестити половців за згодою Золотої Орди і з дозволу Папи Римського угорський примас. І так собі спокійно перегортаємо у Кодексі куманів сторінку зі справжнім, автентичним, європейським нотним записом початку 1303 року! На нотному стані таки ж з п'ятьох лінійок. Хіба не навколо Києва цей спів лунав? А є ж і умільці прочитати запис, і хористи, достатньо майстерні, щоб його виконати тепер зі сцени...

Не раз писано про згаданого у літопису (і чому б це?) "степомовного кия-нина" з обротькою, про євшан-зілля, про козака Мамаю. Це все степові реалії – і водночас дуже українські. Yowšan – у всіх тюрків "полин". Але хто ще зі слов'ян, крім нас, має

його за свій? І весь той дивовижний епізод літопису, що бере за душу – звернімо увагу, не князівською кривавою героїкою, а пахощами степу з пучок співця Ора. З пучок. Тюркську тему вінчає Ганщина, якій згодом придумано назву Новоросії.

 ГАНЩИНА < іст. *Ганщина* (з тур. *хан*), межиріччя Дністра і Пд. Бугу, "Ханська Україна" (XVI-XVIII ст.) = Єдісан, Татарська Волощина; *внаслідок цього усі попередні пояснення однокореневих топонімів знецінені* (з лат. *Via Annia Via* Аннія, римська дорога з Аквилеї до Патавії (Падуї); з вірм. м. Ані у Закавказзі; від туркм. *анна* п'ятниця з перс. *адіне*). Назва у джерелах – "Ханщина", "Ганщина", "Ханська Україна" [Поджукло Т. Геополітичний чинник у політиці гетьмана "Ханської України" Петра Іваненка (Петрика) // Чорноморська минувшина. Записки... НДІ козацтва Інституту історії України. Зб. наук. пр. – Вип. 2. – Одеса, 2007. – С. 31-36]. "Українським селянам жити у "Ганщині" – так у народі називали Ханську Україну – було краще, ніж під панами. Якщо на інших українських землях значна кількість селян були безправними кріпаками, то на території Ханської України *не було кріпацтва, а всі селяни сплачували десятину від виробленої продукції*. Це дуже мотивувало українців переселятися в ці землі. Існують... згадки про гетьманів Ханської України аж до 1760-х років" [uk.wiki/Ханська_Україна]. (Що до переходу *х > г* пор. *гарбуз* (з перс. *harboz*), *гарт* герм. *hard, *Гиновичі* Тр **хин*, *Гаражівка* Хк (з ар. *харадж*), *Гоцьківка* Лг ~ *Хоцькі* Кв.)

• **ГАНЩИНА** (тепер "Вороновиця") пор. *Ганщина* "Ханська Україна" Вн Вн: СОРОЧин; • бол. **ГАНЬЩИНА** у с. ПІДГІРне! Вл Рожище: ^**КРОВАТ**ка; ЯСЕНівка, КОПАЧівка, ІВАНчинці, ІВАНівка, **Берегове**, **МАР'ЯН**івка; • *ГАННівка* Пл (Глобине): ^СЕРЕДпілля; БІЛОУСівка, МАНЖЕЛІЯ, **КАНІВЩИНА** ханів; • оз. *ГАННівське* у с. Ганнівка Пл (Козельщина): ^**Майорщина**; **ЧЕНОКАЛ**івка! тур. *Sapak-kale* Дарданелли; • бол. *ГАНДЗІвське* у с. Романів Вл Луцьк: **МОТАШ**івка скіф. Матоас Ниж. Дунай; • *ГАННівка* Дц (Добропілля): ^КАТЕРИНівка, КУТУЗівка, ТАВРИчеське; **МАТЯШ**еве.

• *ГАНЬковичі* пор. *Ганьщина* Льв Мостиська: ^**ЛИПКИ!** липки татари-липки, МИШЛятичі; ДИДЯтичі; • *ГАННів* пор. *Ганщина* "Ханська Україна" ІФ Коломия: ^**Залуччя**, **ЛИП**ники татари-липки; ПЕЧЕНІЖин, ДЖУРКів, **МАТЕ**івці, СЕМАКівці, **ХОРОСНА**, **УГОРНИКИ**, **МОЛОДЯ**тин; • *ГАННопіль* Вн (Тульчин): **ЛИПКИ** татари ^**МАЗУР**івка!, **ЖУРАВ**лівка, **КИНАШ**ів; **КИРНАС**івка, СОСНівка, ТОРКів, **ТАРАС**івка; • став *ГАННичка* у с. КУЦеволівка Кг Онуфрїївка; ; водоп. **ЛИПКИ** татари-липки у с. **ДЕРІ**ївка, **КАМБУРЛ**івка Кінбурн; • *ГАННУСИН*е Хм (^Полонне): **ЛИП**івка татари, **НОВАКИ**, САСАНівка; • *ГАННІвці* Льв (Жидачів): ^РУДа; **МАЗУР**івка, **СОКОЛ**івка, **ЖУРАВ**но, **ЖУРАВ**ів, **НОВОШИ**ни, **ВІЛЬХ**івці, **Бережниця**, ДУНАСць, **МОЛОД**ичне; (+ **ЛипЧани** татари-липки Вн МОГИЛів-Под.: ^КОЗЛів; **МАЗУР**івка, ІРАКЛІївка, **ТАРАС**івка).

З очевидністю, основа Мазур- у контекстах Ханської України і татар-липок є *мотивовано повторюваною* і має вказувати на поляків з області Мазовше.

Доказова топонімічна ідіома "*ГАННівка ~ ЄЛИЗАВЕТівка*" (тобто Ханська Україна ~ Єлисаветград) – повторена 5 разів у прямих сусідствах і 4 – у районних: • *ГАННівка* Зп Якимівка: ^**ЄЛИЗАВЕТ**івка; • *ГАННівка* Мк Березань: ^**ЄЛИЗАВЕТ**івка; • *ГАННівка* Мк Братське: ^**ЄЛИЗАВЕТ**івка; • *ГАННівка* Хк Лозова: ^**ЄЛИЗАВЕТ**івка; **МАТІЯС**ове; • *ГАННопіль* Жт Ємільчине: ^**ЄЛИЗАВЕТ**піль; **ЛУКА**, СОРОЧЕНЬ, **ГАНН**івка ^КО-РОЛівка; • *ГАННівка* Дп Томаківка: ^**МИРОЛЮБ**івка; **ЄЛИЗАВЕТ**івка, ЖМЕРине; • *ГАННівка* Од Тарутине: **ЄЛИЗАВЕТ**івка 2; • *ГАННівка* Дц Мар'їнка: **ЄЛИЗАВЕТ**івка; • *ГАННівка* Лг Антрацит: **ЄЛИЗАВЕТ**івка.

Ці багаті контексти Ханської України стають підставою і для інших ототожнень. Повторювані у них реми – синхоричні: Єлисавет- Єлисавет ("Кропивницький"), Андруш- Андрусово, місце перемир'я 1667 р. між Росією і Польщею, Камбур- Кінбурн, Короб- ар. хараб зруйнований, Байрак- тур. прапор, Журав- перс. шоурав- союз, Прибережне, Побережжя та ін. Поруч з реаліями Ханської України звичайні зв'язки з Кінбурном, Дарданеллами, Домахою (майб. Маріуполем), Кримом, ханом, Матоасом-Дунаєм, Валахією, Венецією, татарами-мишарями. І у цьому відмінність ставлення нашої історичної пам'яті до татар – порівняно з тоталітарним катком сусідів.

Ганщину й татар-липок карта знала віками. А ми давно про них довідалися?

Сепаратні арабські нотатки

Справжніх арабів у нашому минулому чомусь бачити не хочуть. Усе щоб через посередників – татар і турків. І бажано, щоб якомога пізніше. Тим не менше, окремий лексичний шар східних впливів – арабізми – таки виявлений, а етномовна пам'ять сягає у ньому конкретного епізоду історії задовго до татар: джигаду **714-737** рр. проти Хозарії (*потала, бідолаха*, топоніми *Подольох, Паталахівка*, прізвища *Паталах, Патлах, Поталах* – усі з ар. *Fath Allāh* 'вигук джигаду'; деталі [Тищенко 2011]). Це 27-й пласт запозичень української мови: *майдан, шлях, хабар, могорич, чумаки, мацапура, з гаком, ракло* та ін., значення слова *батьки*. Топоніми – *Русавка, Кафа, Аджамка* та ін. При тому *частина* арабізмів справді могла прийти до української через тюркські мови – але не *Аджамка, ПАТАЛАХА, САМБІР*.

3 ГАКОМ – яскравий український арабізм (*ilhāq* 'додаток'). Після цього офіційні пояснення виглядають як розраховані на читачів-немовлят: "гак – не зовсім ясне; очевидно, виникло в риболовецькому середовищі і спочатку означало вагу гака, на якому зважувалася зловлена риба, як додаткової величини до чистої ваги риби..." (!) Як каже Марк Твен, "опустімо завісу милосердя над цією сценою": арабське слово *ilhāq* 'додаток' – у словнику Платтса [Platts,76], – без риби, без ваги, без гака, без придумок. Просто – додаток.

АДЖАМКА (нп біля Кропивницького) < ар. *أجم* *ajam* 'неараб'. Немає підстав вбачати тут половецький або татарський слід. Протиставлення "араб ~ неараб" суттєве лише в етнічно арабському середовищі без посередників.

Потала і ПАТАЛАХА, гора у с. Книшівка (повідомив В.Ф. Терещенко) **Пл** (Гадяч) < ар. *فتح الله* *Fath Allāh* букв. 'перемога [дає] Аллах' [Гафуров, 200]. Сюди ж *Водолаги См* та ін. Це вигуки джигаду, які могли з'явитися у нас лише під час арабо-хозарської війни **714-737** рр. і вказують на історичну присутність арабів. Її підтверджують і сусідні топоніми: ● *ПАТАЛАХІВКА Лг* Сватове: АРАПівка (за 40 км), КОЗАРик; ● поле *АРАБчин Ріг* у с. Ладинка [Павленко] **Чг** Козелець: КОЗЕРОГи ос. *Qazajrag* 'хозарський'; ● *ПОДОЛЬОХ Хк* Хк: ШУБіне ар. *шубія* 'заколот'; ● ур. *ПОДОЛЬОХ* у с. Уралове (Олтар*) **См** С-Буда: р. АРАПівка біля с. Очкине (за 12 км), АРАПовичі під Новг.-Сів. Чг; ● *ПАТЛАІВКА Пл* Пл: ПАДАЛКи *Fath Allāh*, БарАБАШівка сир. *Bar Abbas* 'сини Аббаса' (Аббасиди); ● *ПОДОЛІВКА Хк* Барвін-кове: БарАБАШівка. Слово *паталаха* (про людей; осудливе) здавна вживане у с. Свірж Лв (повідомив М. В. Бучацький).

Видатний топонімічний ландшафт зберігся під Гадячем. Тут неподалік від с. Книшівка з горою *ПАТАЛАХА* є село **КИБЛИЦЬКЕ** кибле!, далі **ПОДОЛКИ**, **БЕЄВЕ** (См Лип.Долина), біля якого у XIX ст. був хутір *ПАТОЛОЩИН* [КШ22-12]. Назви відважно свідчать про історію свого краю в роки джигаду VIII ст., як і про те, що *тяглість мешканців цих сіл відтоді не переривалася!*

Матеріал однокореневих прізвищ дав спочатку понад 9 тис. результатів:

61 Патал-а, 105 -ай, 4 -енко; 629 Паталах, 823 -а, 72 Паталаш-ка, 122 -ко, 22 -енко, 1 Паталаш-енко, 9 -ук; 441 Патлай (пор. с. Патлаївка), 2 Патленко; 322 -ах, 349 -а, 1 Патлаш-ко, 11 -енко, 10 -инський, 10 а, 1 Патлащенко; 6 Патлак, 203 Патлачук...;

7 **Поталах**, 18 -а, 8 **Поталашко**, 3 -ка, 25 **Поталенко**, 12 **Потал-ьчуков**, 3 -ашенко; 3 Потол-а, 19 -очний!!, 22 а, 30 -ьчак, 6 -овський; 53 Потлог, 6 Потлаха, 85 Потложа...;

18 **Подлях**, 30 -шко, 30 -шаник, 1 Підляшко, 51 Подлящук; 29 **Подоляж** (пор. Подольох См, Хк), **3171** Подоляк, **1275** Подоляка карта пд-сх!: тоді й **Підляшшя**?!

4399 ПАДАЛКА, **1612** ПАДАЛКО, 161 люк Зах, 189 иця, 83 кіна, 66 кін. Сума **15811**.

Слід врахувати і близькі форми, відмінні тюркським звуковим розвитком **М < П/Б** (пор. *bel/pen* 'я', але і гіперкоректні Бахмут, Бахматівка < Мохаммед). Було зауважено прізвища 46 Мотлох, **мотлоштити = мотлоштити**, на мотлох; 39 Мотлич!, 29 Мотляк, 177 Мотлюк, 1 Мотленко; 286 Матлах, матлашити?, 69 **Матло**, 1 Мотленко Дц (1311 **МОТРИЧ!** пор. р. СМОТРИЧ). 157 Мотриченко Дп, 570 Мотреску, 355 + 314 Матляк, 135 Мат-люк (пор. ● **Матладове** См: ^ПОСАД! (fossatum військ. табір); **ПАТЬОШИНЕ** (Fath?), **КОРОБЧИНЕ** ір. хараб зруйнований? / тур. *akgaba rodich?*, **ЧЕБЕРЯКИ** кирг. *jiber-* 'посилати', **ВОЛОШИНІВКА**, **ОВЛА.ШІ** узб., аз. овла полювання?, **ЗЮЗЮКИ** сир. *zwz* драхма, **ЧИЖИКОВЕ** тат., туркм. *jeza* кара, **БУТІВКА**, **КОСАРІВЩИНА**, **БІЛОВОД**, **КОРЖІ**, **ЯРМОЛІНЦІ**, **ЯРОШІВКА**, **ЛОКНЯ**).

Тюркська зміна м ~ п пояснює, зокрема: 74 Матоляк, 579 **Матола**, 223 Матолич (пор. ойконім Потелич), 6 Матолін, 126 Матолінець, 7 Матолинець, 7 Матолига (Глухів 6, Мк.1), 17 МатолЧИ (тк. Зк), 3 МатольЧИ!; <сарматський ламбдацизм/ ротацизм> 514 Мотора, 70 Матора, 250 Моторенко, 478 Моторін, 81 Маторін; 372 Матула, 43 ка, 31 ліс, 41 евич, 5 евичус (Вл, Рв, Вн, Зп), 1 евичус Вл, 21 вський, 30 ьська, 470 Матуляк.

219 БатуЛА, 9 улюк; **38 БадАЛАХА** ДЦ, пор. слова **бідОЛАХа**, **бідОЛАГа!**, **3 БідАЛАХ** Чв, 218 ова Лб, 206 ов Лб, 57 ій, 365 ян Д; 153 **БідОЛАХ**, Чв, ІФ, 266 Бідоленко тк Хк, См, (5 Бідоренко Мк, 1 Бідорець Лг [ЕСУМ, І, 193]); 21 **Бадлак**, **397 Бадло**, 145 Бадлюк; 6 **ВодОЛАГ!**, 524 ВодОЛАГа, 137 Водолаз, 11 ько, 534 Водолазька!, 1334 Водолазьська, 25 зьська, 400 Водолазький, 1135 Водолазьський, 157 ова, 22 ВодОЛАСький, 22 а, 4 сков, 4 скова; 111 Водолажко, 107 енко, 25 на, 186 жченко, 405 жський, 507 а. Разом 8509 + 15811 = 24.320.

Така цифра зіставна з числом слов'ян, узятих у полон за річкою Сакаліба – 20 тис. за аль-Куфі; див. [Тищенко 2011, 83]. Таким чином, тільки за цією реалією слід джигаду 714–737 рр. проти хозарів зберігається у прізвищах понад 24 тисяч сучасних українців – нащадків колишніх данників хозар.

Події заторкнули значні терени, тому така різноманітність пристосованих основ. А від кожної основи свій куш похідних з місцевими формантами.

Сюди ж і укр. **потала**. Про запозичене з укр. рос. *бедолага*, *бедолаха*: отже, на північ від Сіверс. Дінця цієї історичної пам'яті не було. Це ще один аргумент для ідентифікації річки Сакалібів не як Дону чи Дінця, всупереч С. Плетньовій, а саме як Дніпра "за землями" (= після земель NB) Хозарії.

Рис. 10. Слід джигаду 714–737 рр. на Десні й під Гадячем

САМБІР Лв, САМБУРки Кв, САМБОРівка Хк < ар. صنوبر *ṣanobar* 'смола' (пор. Sanobar, Samobar). У довідці про коптське слово **СОНТЕ**: смола (Copt, 346b) наведено і вживане у Єгипті ар. صنوبر *ṣanobar*. Звичайно це арабське слово означає будь-яке хвойне дерево [Platts, 746]. І лише словник А. Крума подає місцеве значення з Єгипту 'смола хвойного дерева'. (Мовним впливам з елліністичного Єгипту присвячено майже половину книги 2016 р. Там показано, серед іншого, що раніше від арабів по смолу для мумій до нас століттями плавали копти-єгиптяни [Тищенко 2016].)

Річ у тім, що в такому разі ця арабська лексема стає *найімовірнішим прототипом топонімічних реплік*: периферійного архаїзму у Словенії слн. **Sanobar** صنوبر *ṣanobar* 'смола' Sln, звідки хорв. **Samobor** Hr, ВіН і помірно зіпсовані (порівняно з початковим *Санобор) сучасні назви *Самбурки, Samborowice, Самбір*.

• САМБУРки صنوبر *ṣanobar* 'смола' Кв КСв: **^МИШОЛ**івка; **У** КМИТів ЯР! дег. *qm̄yt* смола на Татарці у Києві; ПОЛОВецька; • ур. САМБУРщина صنوبر *ṣanobar* 'смола' у с. Голінка Чг Бахмач [Павленко, 11]: кут. **СУМ**овиця; бол. **ЧУМАЛІ**, став. **ГАНДЖАРИ**но; • ур. САМБУРці у с. Вел. Загорівка Чг БОРЗНа: ліс **ЧАТАЛИ**; луг **ДЕМЕШК**ове Дамаск у с. Вольниця; кут. **МАТЛАШ**івка Fath Allah у с. Миколаївка; ур. **КУРБА**щина у с. Н. Млини [Павленко]; • *Старий САМБІР* صنوبر *ṣanobar* 'смола' Лв рц: МУРОВане; РОСОХи, СУШиця, СОСНівка, ДОБР.ОМИЛЬ, СЛИВниця, ТЕРШів; • САМБОРівка صنوبر *ṣanobar* 'смола' Хк КУП'ЯНСьк: **ХОМИ**не, **ТАБАЇ**вка, **ШАП**ківка 2, **РЕВ**уче; • руч. САМБІР صنوبر *ṣanobar* 'смола' у с. Вел. САМБІР См КОНОТОП: **ДЕП**тівка *dpt* 'корабель' [Toth, 23], **НЕХАЇ**вка **НХАІ**, **ЄН.ХАІ** харчі, майно, власність, Малий САМБІР; • ур. САМБір صنوبر *ṣanobar* 'смола' у с. Лісовичі Кв ТАРАЩа (повідомила Н.О. Галич): **^ПОТОКИ**! fath! (? "на поток и разграбление" [Правда Руская, XI ст.]), БОВКУН.

САМОТУГИ, суматуха < ар. صوم *ṣawm* цілковитий піст під час Рамазану [Robert, II, 904] + укр. *отуха* 'утіха' з пол. *otucha* 'моральна сила, дух' [ЕСУМ, IV, 236].

• САМОТУГИ ар. صوم *ṣawm* 'цілковитий піст' Чг Корюківка: **ОХРАМ**ієвичі ар. **احرام** *ahrām* 'період хаджу'? (показова наявність у одному контексті двох реалій ісламу). Прізвища: 75 **Самота**, 510 **Самотуга+**, 522 **Самотой**, 14 **Самотоєнко**, 25 **Самотока**, 225 **Самотей**, 19 **ейкіна**, 2 **ін**, 311 **Самотій** Лв, 162 **тук**; 8 **Сомотой**, 2 **тук**; 28 **Самотохіна**, 17 **ін**, 3 **Самотохіна**, 1 **ін**.

Тут знову на поверхні лежать факти словника: арабізми хозарських часів укр. *сум*, [сумá] "туга, страх і сум разом" з десятком похідних (*сумний, сумовитий, сумувати* тощо), вираз [сум суменний], [суматуха] 'меланхолія' [ЕСУМ, V, 474] (рис. 11). Чомусь жодним словом не коментують його гостру суперечність укр. *суматуха* з рос. *суматоха* 'метушня' (хоча вона очевидна). Але ж ці "несполучні" складники якраз і пояснимі з сутності Рамазану, коли денна меланхолія чергується з нічними покvapними розговіннями. Якщо ж врахувати місце спостерігача, то вийде, що предок українця бачив сумних мусульман *удень*; а предок росіянина – покvapних мусульман *уночі*...

[суматúха] «меланхолія» Нед, [суматúхий] «меланхолійний» Нед; — похідне утворення від *сум, сумотá*, пор. п. [sumatocha] «сват, до обов'язків якого входить розвеселяти на українському весіллі сумну молоду» (з укр.). — Див. ще *сум*.

Рис. 11. Довідка про слово *суматуха* [ЕСУМ, V, 474a], імовірно з ар. صوم *ṣawm* 'цілковитий піст' + укр. *отуха* 'утіха' з пол. *otucha* 'моральна сила, дух', пор. [ЕСУМ, IV, 236]

Однак є і (давніша?) підгрупа прізвищ 969 **Шамота**, 84 **Шамотій**, 10 **Шамотієнко**, 36 айло, 18 ило, 12 іна, 17 ін; 14 Шомота, – пор. [шамотатися] '**метушитися**' [ЕСУМ, VI, 374], у с. Клишки См – [шамотіти] (кажуть "Не шамоти").

Достойні сирійські нотатки

 Пешітта < сир. *mapraqtâ pšittâ* (ܡܦܪܩܬܐ ܦܫܝܬܐ), букв. 'проста версія' (Біблії). Знайомство наших предків з цим найпершим арамейським перекладом Святого Письма помічене 2015 р. зі студій топонімії України грецько-єгипетського вектора, див. [Тищенко 2016]. Матеріал *прізвищ українців* дав зливу нових доказів: 19 **ПШИТА**, 13 **ПШИТИЙ**, 24 **ПШЧИТА**, 131 **ПШЧИТА**, 778 **ПШТА**, 6 **ПШТЕЙ**, 28 **ПИШТА**, 61 **ПЕШТА**, 8 **ПЕЩА**, 2 **Пашта**, 1 **Паста**; **10 ПАШТенко** Дц.; 20267 **ПАЩенко**. Слід знайомства з Пешіттою передбачає існування якогось сирійсько-арамейського середовища. Чи існують його інші ознаки?

 По-перше, у словнику є прямі запозичення: **ГАНИТИ**, **ГАНЬБА**, **ДОГАНА** – усі з арамейської (офіційні версії інші; але пор. сир. GANYA 'сором', GANNABA 'злодій' [MacKenzie; Nyberg]), імовірно через пахлавійську. Факти й можливості цього кола джерел і рази не використані в ЕСУМ. Спасибі Г. Ньюберґу, що виділив ідеограми капітальними літерами: GANYA, GANNABA.

 По-друге, існує слід присутності сирійсько-коптських ченців-саракотів. **СОРОКОТИЧІ**, **СОРОКОДУБИ** < копт. саракω†: с. СОРОКОТ.ЯГИ, прізви. СОРОКОТЯ. В основах цих назв ми з подивом упізнаємо коптське слово саракω† "блукачі, мандрівники": • **СОРОКОТ.ЯГИ!** саракω† (354b); pl. Wanderers, vagrants + Ἰακώβς **Кв** БЦ: став **СУШИН**ський у с. ІВАНівка, **СУХО**ліси, **ЩЕРБАКИ**, БАКАЛИ, ТОМИлівка!, ТРУШКИ, **ЧМИР**івка, ТАРАСівка, ЧЕПИЛіївка, ЧУПИРа, ШКАРівка, ЯБЛУНівка, МАТЮШі, ВЕРБова, КРАСНе, ЧЕРКАс, ВІЛЬШанка, ПОТІївка; • **СОРОКОТ.ЯГА** саракω† **Чк** ЖАШків:

ШУЛ.ЯКИ, ОЛЕКСАНДРівка, СКИБин, СОКОЛІВка туркм. *saklaw* 'охорона', ОХМАТів, ПОПІВка, ВІЛЬШанка, ЛЕМІЩиха, АДАМівка (+ **МАН**ьківка); • **СОРОКОТ.ЯЖИ**нці саракω† **Вн** НеМИРів: ^КРИКівці; **СОРОКОДУБИ** *سراکدی*, ДУБовець, **МОНАСТИР**ок, **ОСТАП**ківці, **ВОВЧ**ок 2, КУД.ЛАЇ, **ЯСТРУБ**иха, МУХівці, КОЗАківка, ГУНька, СУПРУНівка, ВІЛЬШанка, БЕРЕЗівка, ВОРОБІївка, БОБЛів; • **СОРОКОДУБИ** *سراکدی* Хм КРАСилів: ^**ЧЕРН**елівка, **МОН**ьки, **МОН**Чинці!: **МАН**івці! **Мані**??, **СУШ**ки, **МОТ**рунки, **КУЛЬ**чини 2, **ПУЗИР**ки, РОСОЛівка.

За даними етимологічного словника В. Вицілля, це слово належить до питомої коптської лексики: саракω† (S), саракω† (B) т. 'подорожній, мандрівник, прочанин, бурлака'; арабський відповідник *الرحالين ar-rahhalin* 'подорожні, кочовики, блукачі'. Існує

Рис. 12. Один з 250 збережених рукописів Пешітти на вишитій тканині [www.instagram24.com araméen - photos]

маніхейський текст $\Psi\alpha\lambda\mu\omicron\iota\ \varsigma\alpha\rho\alpha\kappa\omega\tau\omega\mu$ 'Псалми саракотів'. Коптське слово має словотвірну структуру $\varsigma\alpha\text{-}\rho\alpha\text{-}\kappa\omicron\tau\epsilon$ 'мандрівник': $\varsigma\alpha$ - 'людина', $\rho\alpha$ - 'префікс ім'я дії', $\kappa\omicron\tau\epsilon$ / у комп. $\kappa\omega\tau\epsilon$ 'блукати, гуляти' [Vycichl, 196]. Анонімна (і при тому змістовна) дисертація "These 3" ([M. Malevez], с. 138) додає ще дві арабські форми з Життя Іоана Щитського VII ст., виданого У. Дзанетті: سراكدى [серākūḏā].

Який характер мали ті псалми, що їх співали саракоти? У 1930-і роки їх дослідив Олбері (C.R.S. Allberry). Видана ним у Штутгарті 1938 р. книга маніхейських псалмів складається з двох розділів: збірки з семи різнорідних груп псалмів (с. 1–202) і псалмів Томи (Хоми) (с. 203–227). Олбері визначив основні риси обох цих розділів: псалми першого з них поділені на строфи і закінчуються повчаннями, часто стилізовані для почергового співу і передбачають приспів після кожної строфи. Власне $\Psi\alpha\lambda\mu\omicron\iota\ \varsigma\alpha\rho\alpha\kappa\omega\tau\omega\mu$ становлять лише близько чверті псалмів першого розділу збірки (с. 133–186), – хоча цей заголовок винесений на титульний аркуш видання і став його загальною назвою.

Ті, що співали цих псалмів, вважали себе мандрівниками, які покинули домівки й сім'ї і пішли слідом за Ісусом. Але у пошуках Його вони не оселялися анахоретами в горах або в пустелі. Як видно з одного з приспівів, вони вважали свою відчуженість від світу ідеальним станом для служіння людям:

"Ти відійшов від світу. Будь... подорожнім на землі задля людей".

Можна припустити, що завдяки таким мандрівним співцям псалмів Святий Дух проник до найвіддаленіших селищ і міст Сирії і Месопотамії III століття (але, виходить, не тільки. – К.Т.). У часи, коли ці $\Psi\alpha\lambda\mu\omicron\iota\ \varsigma\alpha\rho\alpha\kappa\omega\tau\omega\mu$ були записані на папірусі (бл. 400 р.), їхні маніхейські співці вже стали непокоїти римську імператорську владу, яка разом з християнськими достойниками почала вбачати в них отруту, занесену з перського Сходу. Хоча й традиційно зображуваний як особа, стороння до християнства, насправді Мані народився і виріс в юдео-християнській баптистській секті у південній Месопотамії. І Мані, і його послідовники вважали себе справжніми продовжувачами справи апостолів. Вони бачили себе не "маніхейцями" (цю назву придумали їм їхні супротивники), а швидше довершеними християнами, представниками істинної Церкви Ісуса Христа. Сформувавшись як носії свого вчення в Месопотамії до 244 р., послідовники Мані згодом стали відомі в імперії завдяки своїм псалмам, прилюдним дебатам з іншими проводирями християн та аскетичним принципам посту, бідності й бездомності, за зразком апостолів [Caner 2002, 76-77].

Рис. 13. Сирійський мандрівний чернець. Мініатюра на пергамені [Caner, обкл.]

Як підсумовує М.Бланшар, "слово саракоште з деякими відмінностями у написанні зафіксоване у восьми коптських документах, датованих від IV до XIV ст. У п'ятьох з семи християнських текстів саракоште вжите у чернецьких або церковних контекстах; два з них пов'язують його з мелітянами. Лише маніхейське ставлення до саракоште однозначно позитивне" [Blanchard 2002, 59]. Судячи з мовно-часової належності джерел, де збережене слово саракоште, маніхейці мали відношення до саракоштів лише на певному історичному етапі. Вони використовували можливість вільного пересування не лише цих ченців у пізній Римській імперії як нагоду для поширення своїх філософсько-теологічних ідей. Наприкінці III ст. зміцніли позиції маніхейства у Проконсульській Африці, на що вказує заборонний едикт Діоклетіана 402 р. [Lieu, 118] (ось чому слід прототипу Leptis Magna у репліці Велика Лепетиха Хс може бути непрямою ознакою контактів з маніхейцями). У свою чергу у зв'язку з прощани поліпшилося обслуговування подорожніх (продукти харчування для них і будинки для нічного відпочинку подорожніх) [Lieu, 120].

По завершенню роботи над сюжетом випадково вдалося виявити (з бази даних атласу Encarta), що давня назва с. Сорокошичі Чг Козелець – Сорокот.ичі (рис. 14)! Це остаточний доказ правильності виділення основи Сорокот-

• СОРОКОТичі⁺ = Сорокошичі [Encarta] Чг Козелець: _НАБІЛЬ-ське ?Fanebal, божество з Аскалону; р. **ВОРИЩЕ** βᾶρις у с. **БОРСУКІВ** βᾶρις; **КІПТІ** ΚΕΒΤΩ ^**ПЕСОЦЬ**ке **Пешитта**; **ОПЕНЬКИ**, **ШАМИ**, **БІЛейки**, **ОЛБин** Olbia, **ЧЕМЕР**, **ДИМЕР**ка дег. **т-мгі** 'Єгипет?'; **ОМЕЛЯН**ів, **ГОРБачі**, **ШАЛОЙКИ**, **БОБРУЙКИ** папірус + ойк.

Мандрівні ченці як соціальне явище були складником монастирського руху, започаткованого серед християн Єгипту. З листа до Євстохії від Св. Геронима і в Повідомленнях Св. Касяна є згадки про цих людей. "У Єгипті існують три види ченців" – так починається оповідь в обох джерелах. Одні – кенобити (які живуть у громаді), інші – анахорети (самітники), а треті – блукачі: до них обидва автори ставляться нег'ативно. Адже вони, носії дуже різних уявлень про християнський аскетизм, насправді проводять час, сіючи веремію, **долучаючи до справ духовних невластиву для ченців торгівлю** і не підкоряючись правилам. Героним називає їх *ремнвот* (одинаки, тобто монахи), а Касян – *сарабейт* (людьми домівки, ар. бейт дім). Сарабейти далі роблять те саме, що робили й раніше вдома, лише називаючи себе при цьому ченцями, або будують собі притулки, де живуть на власний розсуд і не зважають на думку старших [Choat, 860; Zanetti].

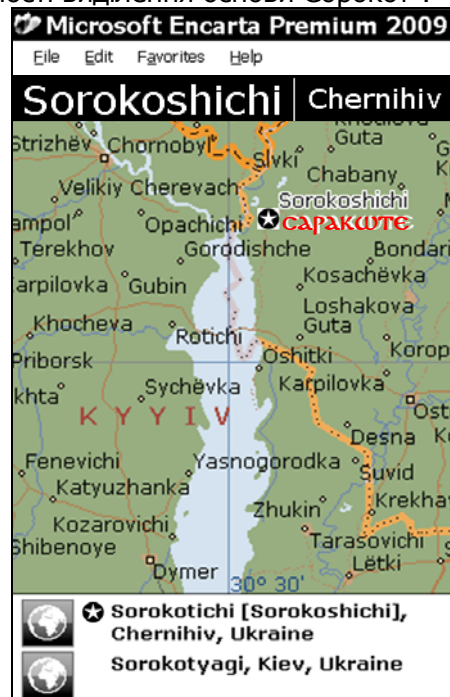

Рис. 14. В інформаційній базі атласу Encarta знайшлася й давня назва с. Сорокошичі (Чг Козелець) – Сорокотичі (!) [Encarta]

Саракоти в антропонімії українців. Членування на морфеми топонімів з основою *Сорокот-* довгий час залишалося непевним (*Сороко-тяги?*, *Сорокот-яги?*). Аргументом був лише аналогічний морфемний поділ інших моделей з формантом -Яг- 'Яків' / 'Ἰακῶς греки'? (пор. *Дуб'яги* 'кораблі + кого?', *Берест.яги*, *Бересн.яги* < *верес-, *Бідр.яги*, *Липн.яги*, *Стовп'яги*, *Яго.тин*, але і *Не.тяжине*, *Роз.тяжин*). Так тривало до виявлення цієї ж коптської основи у складі відразу десятих прізвищ у козацькому реєстрі 1649 р. [РВЗ-1649].

Ця пам'ятка української історії, на одинадцять століть молодша від евангелізації VI ст., зберегла, тим не менше, переконливі докази тяглості цієї мовної реалії у прізвиськах чи прізвищах українських козаків: Дацко *СОРОКОТЯ саракω†*! Остап *СОРОКОТЯЖа* (Київщина), Андрушко *СОРОКОТЯЖа* (Корсунь), Васил *СОРОКОТЯЖа* (Брацлав), Грицько *СОРОКОТЯЖа* (Лохвиця), Семен *СОРОКОТЯЖа* і Остап *СОРОКОТЯЖа* (Полтавщина), Никифор *СОРОКОТЯЖенко* і Дмитро *СОРОКОТЯЖенко* (Умань), Кондрат *СОРОКОТЯЖенко* (Чигирин).

Поширення топонімів і прізвищ цієї групи унаочнено на картосхемі. Прізвища від основи *Сорокот-* дотепер має понад 1000 українців. На карті вони утворюють дисперсний ареал з загушеннями на пд. сході (рис. 15 і вірзка).

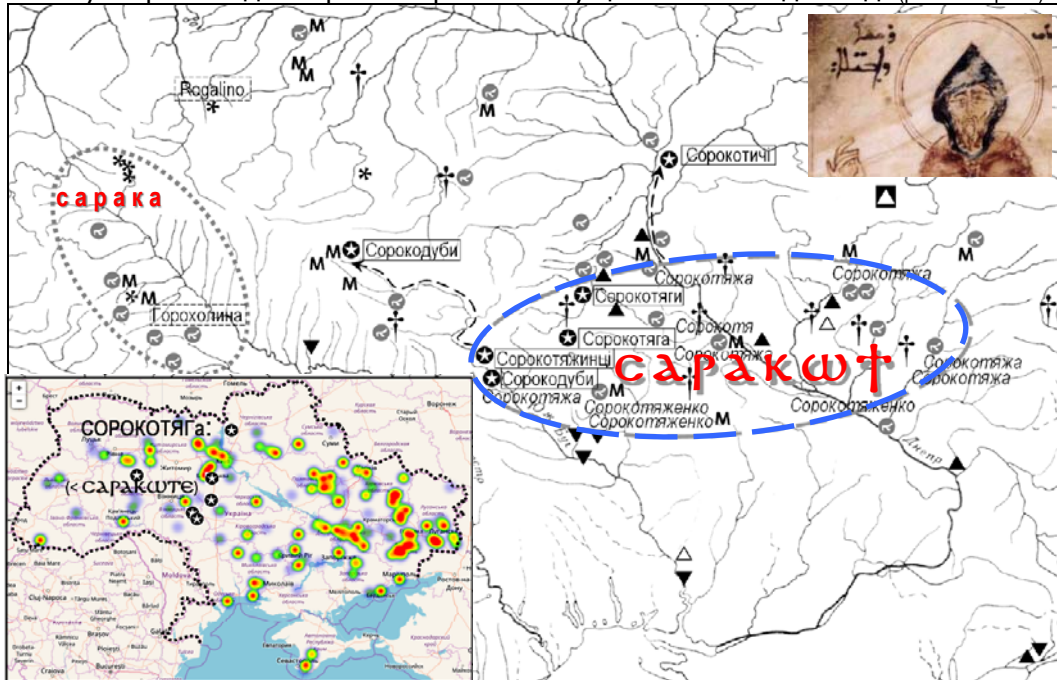

Рис. 15. Ономастичні ознаки евангелізації наддніпрянців сирійцями з Єгипту у 540-х рр.: 1) ексклюзивна українсько-коптська ізоглоса – топоніми і антропоніми від основи *СОРОКОТ-* < *саракω†* 'блукачі, мандрівники; прочани'; 2) мовний слід того ж поняття ар. الرحالين ar-rahhalin 'блукачі' у Карпатах: *ГОРОХОЛИН-а*, ~ Ліс ІФ; 3) діалектизм *саракa* (Желех., Нед., Франко; Головац.) [Грінченко, III, 102]. Синхоричні назви від основ: *Сорокот-*: К-с-н- (⊙ < сир. كسنة 'ksnu' 'блукач'); Конон- († < гр. κοινωνία 'громада ченців'); Мань- (М < Мані); Жиров- (* < дуговaгі 'блукачі'). Сучасні прізвища від основи *Сорокот-* (Δ▲▲▼). Очевидні тяглість прізвищ і збіг ареалів XVII ст. Конон- і Сорокот-

Тяглисть цих родів в Україні засвідчують сучасні дані [ridni.org/karta]: 7 Сорокота (Пл Δ), 8 Сорокотенко (См \square), **976** Сорокотяга (у врізці), 26 Сорокотяг \blacktriangle , 8 Сорокотюк \blacktriangledown , 45 Сорокотягіна, 41 Сорокотягін, 3 Сорокотяженко (Дц) (+ єдина згадка в інтернеті: *СорокотЯКа*).

Таким чином з'ясувалося, по-перше, що основа Сорокот- таки справді походить з копт. $\text{сара}\kappa\omega\text{т}$ 'мандрівники, блукачі, прочани'. По-друге, що вона є ексклюзивною українсько-коптською ізоглосою. По-третє, що ареал її поширення в антропонімах XVII ст. підтвердив дані топонімії (Кв, Чк, Вн), але і включив Лівобережжя (Пл) (рис. 15). У врізці – теперішнє поширення прізвищ. По-четверте, що знайдені прізвище *Сорокот-я* Кв Межирич і топонім *Сорокот.ичі* Кв документують саме основу Сорокот- і підтверджують правильність її виділення.

Виявляється, схоже слово відоме нам зі шкільних років, та либонь тепер ми здатні поцінувати факт його утримання у мові І. Франка: "*Ти, брате, любиш Русь, // Я ж не люблю, сарака, // Ти, брате, патріот, // А я собі собака*" (Франко. Сідоглавному). Укр. *сарака* 'armeg Schlucker' [Желехівський, II, 852], тобто 'бідолаха, нещасний': "*Та кувала зозулиця на зеленій руті, // та займили на Сімбірки сараки рекрути*" (Головацький) [Грінченко, IV, 102]. Як кажуть юристи, "у світлі нововідкритих обставин" це виразний і безсумнівний родич копт. $\text{сара}\kappa\omega\text{т}$ (354b) pl. wanderers, vagrants; voyageurs, pélerins, vagabonds. Тому вони й бідолахи, що блукають.

Скіфські нотатки про сиву давнину

 Допомога білінгв і словотвору (то все різновиди контекстів). Гідроніми-білінгви О. Стрижака і О. Трубачова: *Артополот ~ Богівка, Пансова ~ Піскувата, Дортоба ~ Гончариха* [Стрижак, НРП, 83; Трубачев 1968, 220, 252, 261]. Це ознаки співжиття слов'ян з нащадками скіфів у етнічно строкатому просторі:

◆ *Артополот*, л.Сули – "згідно з етимологією О. Стрижака, – з ір. *arta-parata 'ріка божества' " [Трубачев 1968, 248], – пор. імена дір. *Артаксеркс, Ардашир*, скіфську назву Феодосії – *Ардабда*. О. Стрижак засвідчує назву сусідньої річки **Богівка** (NB). ◆ *Дортоба*, селище в басейні р. Самари, і р. *Дортосайська*, вона ж **Гончариха** (NB) – "похідна... від гібридного гідроніма *Дортосай-*, де другий складник – тюркізм "річка", а перший – іранізм. *Дортосай-* являє собою тюркське (вторинне) освоєння іранської складної назви... *Дортоба* з давнім значенням "гончарна річка" " [Трубачев 1968, 252]. ◆ *Пансова*, рукав Самари – з прикметника ір. *ransava- "піскувата" з ір. *ransu- "пісок"; сусідній рукав Самари має назву **Піскувата** (NB) [Трубачев 1968, 261] (цитовано у кн. [Тищенко 2006, 136–137]).

6. Дані антропоніміки неможливо використовувати прямолінійно і некритично. На це вказує А.П. Непокупний: "Ім'я – це найстисліший документ, за яким стоїть не лише життя окремої людини, а й шлях її народу в історії людства. Мінімальна мовна пам'ятка, яку становить ім'я..., належить до... опосередкованих джерел, котрі ще потребують осмислення перш ніж увійти до науки про минуле... Тим-то чимало зусиль потребують пошуки *різного роду контекстів*, через які виявляється внутрішній зміст особової назви" [Непокупний 1995, 568].

Мінімальний контекст – у складних іменах: Півтора-НІС, ПолтораНОС, – це справді відверта підказка. Але масова свідомість схильніша до сприйняття у прізвищі абсурду, аніж морфеми *-ніс* як форми дієслова. Пор. і с. ЧепОНОСИ Чв, ГавиНОСИ *габа? Чг. Насправді абсурд нерідко є ознакою схованої іншомовної основи. Черговий добрий приклад – прізвище Богород (рис. 16).

БОГОРОД < вірм., груз. *Баграт* з перс. *Багадата* 'Божедар' (як груз. *чешмаріті* 'справжній, очевидний' з перс. *чашмдід*: "вірм. форма *Bagrat* і зміна $d > \delta > r$ засвідчують, що це ім'я прийшло до груз. через вірменську" [Chkeidze]; також *vrap* "намет", *араган-к'* "палац" (парф. *wd'n*, дперс. *aradāna*-). Найближчим до прототипу є прізвище *Боград*, далі вставлено -о- і "вирівняно" голосні о-о-о.

Тоді й виникла гостра суперечність у значенні цілого. Розв'язати задачу вдалося завдяки виявленню інших фактів грузинського мовного посередництва українських іранізмів:

224 Богорад, 38 **Боград**, 2 -овський (Од.), 22 Богород, 49 -ська (перев. Лб), 8 -енко (Васищеве, Мк.), 2 -іна (Хк., Щастя), 75 -ченко, 64 -ицька, 59 ий, 24 -иченко, 45 -іченко.

Пор. і • *Богородчани* ІФ рц: р. *Радчанка!*, НИВОЧин *нагаш?*, РОСІЛЬна *Расул*, ПЛОСкий, КРИЧка, пот. СУХий, МАНява; також пот. *Богородич* Чв; ур. *Баграч* Чг [Павленко].

6. Без перебільшення доленосним для наукових студій не раз стає ЗБІГ ОБСТАВИН. Ось дещо з повчального досвіду автора.

Аристофан про скіфський акцент. Аристофан на власні вуха чув від скіфських охоронців міського порядку в Афінах їхню недосконалу вимову грецької, він був живим свідком цього варварського акценту і відобразив його у своїй п'єсі "Жінки на святі Тесмофорій" (написана у 412 р. до н.е., тобто 2430 років тому!). У ХХ ст. ті унікальні свідчення професійно сприйняв І. Дворецький, поставивши кожний такий скіфський солецизм у відповідність до тодішнього койне – грецької норми, і вирішив вичерпно відобразити їх у реєстрі великого словника 1958 р. (з навчальною метою, для розуміння п'єси Аристофана). Комп'ютерний майстер розпізнав скановані статті словника і пустив його в обіг. П. Селігей люб'язно надав pdf словника автору цих рядків, який десь через рік помітив першу з реплік скіфа на с. 58. Належно оцінивши весь цей епізод праці лексикографа, він повибирав пошуковиком Windows посилання "Arph." (Аристофан) і "скиф.". Вибрані і скопійовані 38 солецизмів скіфа-охоронця у цілому корпусі словника були розподілені за формальними ознаками. І ось результат спільної праці автора зі скіфом, Аристофаном, І.Х. Дворецьким, П.О. Селігеєм, фірмою Microsoft і комп'ютерним майстром-розпізнавальником.

Навіщо ж усе це читачеві? А на те, що фонетичні слабінки скіфа досі не чужі й нам, грішним, що видно і з топонімії, і з антропонімії українців.

Основна частина рис "скіфського акценту" стосується приголосних.

① "θ > т". Нормативні грецькі θ скіф на сцені замінює на звичні йому т: напр., ἀχολουτέω замість літературного ἀχολουθιέω [ДРС, 66] 'йти слідом'

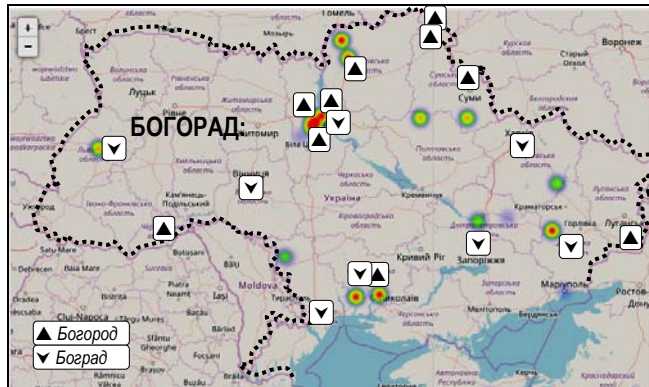

Рис. 14. Поширення в Україні 224 прізвищ Богорад, 38 – Боград, 22 – Богород [http://ridni.org/karta] < вірм. ім'я власне Баграт

Помічену Аристофаном особливість "θ > τ" справді має чимало топонімічних реплік в Україні: ТАБАЇвка, СКИТЬки, ОТИНія, АТИНСьке, ТЕКЛівка 8 назв тощо (з прототипів гр. Θῆβαι Фіви, скіфи, Афіни, Фекла та ін.), прізви. ТАНАСійчук.

② "χ > κ". Нормативні грецькі χ скіф на сцені замінює на звичні йому κ: напр., ξίπο-μάχαιρα замість літературного ξιφομάχαιρα [ДРС, 1147] 'акинак' (мечевидний ніж у скіфів). Тут відразу два відхилення від норми: π < φ і κ < χ.

Перехід іншомовного χ у κ представлений у топонімії України меншим числом основ, ніж перехід θ у τ (КОРСУН.ь Чк, Дц, -ці Од, -ове Хк, -ка Хс, Чк, -івка Пл, Хк; КАЧКАРСьке Дц, - пор. Хорасан, вірм. хачкар 'кам'яний хрест').

③ "φ > π". Нормативні грецькі φ скіф на сцені замінює на звичні йому π, напр., ἐλαπρός замість літературного ἐλαφρός [ДРС, 506] 'прудкий'.

Ця особливість скіфської вимови у нашій топонімії значно помітніша: КРИШ-ТОПівка Вн, Хк, Хм, Чк, ПИЛИП, ПИЛьки, СТЕПАНівка, ЩЕПАНів Тр, ШПЕНДівка, ПОСАД, ПРУТ, - але Филонівка, Фаївка, Фоса, Фуралик. У козацькому реєстрі 1649 р: Педор, Педоренко, Педорів, Педорович, Педорченко, Педорко, Педосенко, Педченко та ін. Документовано назву ур. ПАЛИМОНчукове Провалля у с. Ольшани Чгчня, - але с. Филимонівка Мк (Врадіївка).

Ці егейські мовні розваги нагадують кавказький гумор: ⚡ 5х6 ⚡ + ⚡ ⚡ Б - "Знамя-нити п'яту-шесть-веник Крест-топор Колун-Б".

Скіфи як транслятори авестійських впливів. Дбати, тривати, кат, катувати, жвавий, ошатний, занехаяти, бачити, потвора, почвара, rarig - то центральнослов'янські іранізми (переважно авестизми), - не вторинні в українській, всупереч гіпотезі О. Трубацова rolono-iranica (адже похідних слів в укр. 182, у білор. 115, у польс. 127) [Тищенко 2006, 120-121]. Потрібно було - при всій повазі до інших досягнень класика - не прийняти його догму про те, що джерелом українських авестизмів буцімто були всього лише їхні польські репліки! Учений согрішив заради міфу "київської коліски": складна мета, бо й білоруси мають свій (і при тому такий самий!) набір іранізмів! І як це він так "прицільно" прийшов і до них також "через польську"?

Родовід ПЕРЕДЕРІЇВ має 2530 років: 'скіфи заморські'.

Академіку заперечили й самі учасники процесу - нащадки наддніпрянських скіфів часів перської сатрапії Сака Парадрія 'Скіфія Заморська'. Цю сатрапію Дарій утворив після війни проти наддніпрянських скіфів. Отже, всупереч якомусь Тюменосу, упередженому інформантові Геродота, по війні 512 р. до н.е. Скіфію Заморську таки включено до складу держави Ахаменідів. Це було рівно за 100 років до написання Аристофаном його п'єси зі скіфським персонажем (виходить, за часів сатрапії).

Рис. 17. Документований етап етногенезу українців: 5392 прізвища ахаменідського часу Передерій (-V ст.) [http://ridni.org/karta] і однокореневі топоніми ⚡

Рис. 18. Сак Парадрій (рельєф з поховання Артаксеркса II). Фото К. Криконюк [Тищенко 2016, 346]

Сака Парадрія пробула 24-ю сатрапією персів 174 роки і стала вільною внаслідок завоювання Персії Олександром Македонським та одночасної поразки грецького війська Зопіріона від скіфів у Наддніпрянщині (деталі [Тищенко 2013; 2016, 344-358]). На карті цим фактам історії надійно відповідають топоніми України: села *Передеріївка* Пл < дперс. 𐎱𐎠𐎼𐎿𐎠𐎺𐎠 (Saka) *Paradriya* 'Скіфія заморська' і *Передерієве* Лг, оз. *Передеруха* у с. Білі Береги Кв Іванків, колодязь *Передріїв* у с. Івангород Кр Олександрівка [СМГУ], гора *Передрили* під Кам'янкою-Бузькою Льв, ур. *Передер-ій, -ієве, -ине* Чг [Павленко].

Після цього у однокореневих топонімах можна ідентифікувати складник Дерій- 'море'. Далі побачимо, чому всі вони трапилися у контекстах до основи Сох-/Сух-: • **СОХ**ацьке Пл Миргород: **ПЕРЕДЕРІЇ**вка, **САКАЛІ**вка, **ШПАК**ове, **СТОВ**біне, **ВОВНЯ**нка, **БУДАКІ**вка 2, **ОНАЦЬ**ке, **СТУП**ки, **ШАХВОРОСТІ**вка; • **СУХ**анівка Дп П'ятихатки: **^ЧИСТО**піль **чисте поле?**; Червона* **ДЕРІЇ**вка!, *КРАСна ДОРІЯ?

"Хорасанське море", **КРАС**ні ЛУки, **КРАС**ний Луг, **КРАС**ноІВАНівка, **КРАС**на Воля, **МАР'Я**нівка!, **КУЛЯБ**кине Куляб, **ЖОВ**тоОЛЕКСАНДРівка (тобто східна!), МИРолюбівка, ПЛОСКо-Таранівка, ІВАНівка, ХАЛАЙДівка туркм. голайда, БІЛЕНщина, ПЛОСКе, ПАЛЬМИРівка, р. ЖОВТа у с. ЖОВТе, ЧИГРИНівка; • р. **СУХ**ий *Вир*. Чг Ріпки: **ЗаДЕРІЇ**вка, КОРЧев'я, **СУС**лівка ^ОЛЕКСАНДРівка 2; КАМ'Янка; р. і смт **ДОБРЯ**нка! *Талуриана, ЯВОРці, ГУБАРі, МАНЬки, БУЯНки, ЯМище, **СКИТЬ**ки ^ТУЛІя Туран; р. **ТОПАЛЬ** Тобол, **БОЛ**Гач Балх у смт Любеч, ЕСАЧок!, р. КАГАНець, р. **МИЖИР**ка мишарі, МУРАВля, бол. **КОРАБ**лище, ОЛешня, ПАСАХівка *пасах=парсах*, ПЛІШивка, ДИМАРка, ВОРЗНа = БОРЗНа; • **СУХ**оводка Чг БОРЗНа: кут **ЗаДЕРІЇ**вка у с. ПРачі, поле **ЧУЙКОВА** у с. БЕРЕСТовець, ІЛЛІНці, ур. ПАРНИще у с.Галайбіне, кут. Дейнекова, кут. В'Юнище у с. ДОБРопілля (було **КРАС**нопілля), ур. ХАМАЗЕЙ у с. **КРАС**носільське, с. "Запоріжжя" = Сівач, **БАРАТ**ова ШУРШа!; кут. МИГАЛівка у с. Комарівка, кут **ВАРОХІ**вка, ур. Хутор КАГАРлицький у с. ПЛИСки, випас МУХОВАТе у с. ПРОХОРИ [Павленко].

Показано і обґрунтовано зв'язок з топонімами і з Персією Ахаменідів понад 7 тисяч українців на прізвище від основ Передерій- (рис. 17) і Передрій-: **5392** **Передерій**; 67 **Передерієнко**; 380 **Передерко**, 23 **Передерчук**, 256 **Передера**, 96 **Передеренко**, 102 **Передерієва**, 36 **Передерієв**;

1073 **Передрій**, 93 **Передрієнко**, 59 **Передрійчук**, 13 **Передріпчо** (Мк.13), 16 **Передрей**, 195 **Передрук**, 15 **Передрієва**, 9 **Передрієв**, 8 **Передрієва**, 7 **Передрієв**.

Про безодню часу, яку подолали ці українські прізвища, оповідає окреме дослідження [Тищенко 2013; досягне з інтернету]. Схожі прізвища (*Передер-ій, -ей*; Predrijevac) і кілька топонімів є в Росії та Хорватії [Тищенко 2016, 339-350].

ПЕРЕД НАМИ ЖИВИЙ ПРОРИВ ІСТОРІЇ ДО СУЧАСНОСТІ, ПРИСУТНІСТЬ ДАВНЬОПЕРСЬКИХ СЛІВ І ПОНЯТЬ У ЖИВОМУ МОВЛЕННІ УКРАЇНЦІВ.

Прикметною є стабільність геоісторичного простору України – спадкоємиці Скіфії: як і за часів Геродота, Істр (Дунай) дотепер вливається в море "на краю Скіфії", а "якщо перейти річку Танаїд (теперішній Сіверський Донець. – К.Т.), там уже не Скіфія" [Геродот, 4. 49, 21]. Однотипні топонімичні ландшафти іранської тематики у різних кінцях сучасної України вказують на історичну єдність прадавнього населення від скіфського часу, а згадки на цьому ж просторі реалій доби трьох перських династій – на тяглість і духовну спадкоємність суспільного життя. Скіфи – не всі саки. Про "всіх саків" нагадують

прізвища Сакович. Лише тутешні, наддніпрянські саки були для персів "заморськими" (рис. 18). Та й Геродот каже, що за Дінцем – уже не Скіфія.

Про історичну тяглість українських прізвищ (виходить, таки від перських часів) свідчать імена козаків XVII ст. У реєстрі 1649 р. такі прізвища мають 12 козаків: Андрушко *ПЕРЕДЕРИєнко* і Процик *ПЕРЕДЕРЬЙ* (з Чигрина); Ничипор *ПЕРЕДЕРЬєнко* і Євтух *ПЕРЕДЕРЬЙ* (з Черкас); Тимко *ПЕРЕДЕРЬЙ*, Мартин *ПЕРЕДЕРЬЙ*, Онупко *ПЕРЕДЕРЧенко* і Федор *ПЕРЕДЕРУга* (з Умані); Семен *ПЕРЕДЕРЬєв* брат і козак *ПЕРЕДЕРЬЙ* (з Полтави); Яско *ПЕРЕДЕРЬєнко* (з Кропивної), Васил *ПЕРЕДАРЧенко* (з Кальника) [РВЗ-1649]. У Реєстрі 1756 р. такі прізвища мають лише троє козаків: Матвій *ПЕРЕДЕРІЙ* (Титарівс. курінь), Іван *ПЕРЕДЕРІЙ* і Яцко *ПЕРЕДЕРІв* (Брюховец. курінь) [РВЗ-1756, 427]. Показова відсутність прізвищ групи Передерій у списку антропонімів, етимологізованих академічною наукою у книзі 1996 р.

ШАТРАВА 'сатрап': **ще понад 800 ровесників Передеріїв.**

Показати таке вдається рідко, але в даному разі у *Передеріїв* знайшлися ровесники, – і це стає апробацією справжності історичного вердикту. І, звичайно, знімає непосильну вагу єдиної прадавньої групи українців. На карті України *сатрапа* (намісника перського царя) згадано трьома іранськими мовами, зокрема, у назві с. *Шатравине* См Липова Долина (від мідійс. і давньоіранс. *xšaθgarā 'захисник країни'), ур. (кол. с.) *Шатравина* Кг Компаніївка; у назві р. *Сахравщина* у с. Крюківщина під Києвом (парф. *xšahgarā). Це так звані *синхоричні* топоніми (букв. "з тієї ж землі"), з того ж топоісторичного і тематичного кола назв. Серед прізвищ це:

287 Шатрава, 506 Шатравка, 20 Шатравенко, 45 Шатравко. На рис. 19 це ті самі землі, що й на рис. 17. Під самим Києвом у селі Крюківщина (куток *Шахравщина* на р. *Сахравщина*) мала бути **резиденція** пізнішого, **пахлавійського сатрапа**: на це вказує в основі топонімів єдина приголосна -х- на місці загальноіранського -т-. Таким був прикметний початок дешифрування пахлавійських написів зі столиці Аршакідів Ніси: на уламку господарських документів серед числівників прочитано слово ХРЕ: це наше ТРИ (длерс. ТРАЙЯ).

Рис. 19. Ровесники й супутники: 506 прізвищ Шатравка [http://ridni.org/karta] (< мід., дір. *xšaθgarā 'сатрап') і однокореневі топоніми ✪. У врізці рельєф з сатрапом

Безкраї пахлавійські нотатки

Спадкоємицею Персії Ахаменідів стала парфянська держава Аршакідів, які спочатку відвоювали від елліністичних еліт північні області Персії. Державною мовою Персії Аршакідів (-III/+III ст.) і пізніших Сасанідів була середньоперська – пахлаві.

ВОЛОХ 'румун' < **ВОЛХВИ** 'парфяни' (не вольки-кельти!) внаслідок служби родичів парфян – аланських найманців – у Римі. Потрібно було не погодитися з усіма (!) світилами європейської науки – через суперечність кельтського вектора *вольків* з євангельським міцним традиційним контекстом *волхвів*. *Вольки* – ніякі не *волхви*. Не могли вольки в образі магів віта-

ти Месію, не могли піднести йому іранські за змістом дари, не мали у власній вірі нічого подібного до поняття Саоші-Рятівника, не могли швидко дістатися до Назарету з півночі Європи. Натомість усе це відповідало парфянам, які й були волхвами. Спасибі А. Алеманю, що унаочнив на картосхемі, як алани під ім'ям парфян їдуть верхи на службу до пізнього Риму.

НАФТулівка Хм – видатний приклад абсурду у топонімі. Ніщо не дає підстав припускати тут будь-коли хоч якісь виходи нафти. Значить, причина такої назви села – суто мовна і, судячи з усього, криється саме в сенсі пахлавійського **¹naft [nft' | = М, N ~] moist, damp; naphtha**, тобто **"вогкий, сирий; нафта"**. Працюючи зі словником МакКензі, потрібно було пам'ятати, серед іншого, також і про цей дивацький топонім під Хмельницьким. У Польщі є своє селище Naftowa, але у промисловій зоні, – це очевидний новороб. Доказ: у [SG, VI, 871] згадано лише назву села з України Naftalówka = Naftulówka "Проскурівського повіту".

ПАРКАН – не від *парк*, а з пахлавійської. Потрібно було подолати стереотип про неможливість мовного впливу "дуже давньої" пахлаві на "майже сучасну" українську XIX ст. І мабуть ще один стереотип про те, що степовики не утруднюють себе будівництвом. То ж і вчитися нема чого.

ПАРКАН і **ПРИЗЬБА** – два з-поміж численних пахлавізмів українського словника, досліджені ще Д. МакКензі (1971, XXIII) і Г. Ньюбергом (1964; 1974, 151). Замість віддати їм належне, словник-2003 говорить у нас про щось зовсім своє. Місце для теоретичного п(р)ояснення (після другого тире) – на жаль, заповнене бутафорією. Тут і закинута в українське минуле *ізба, і вчена реконструкція *prisuti, і неназване "іберійське джерело"... Надмета цих вправ ідеологічна і результат простий: *призьбу* слід прикути до "избы", а *приспу* – до "сипати". Однак це й без науки робить народна етимологія.

Навіть *пошуку* розв'язків з мов звичних степових сусідів наших предків не було, хоча укладачі мали б це зробити "за посадою": праці Д. МакКензі і Г. Ньюберга вийшли відповідно 1971, 1964 (тексти) і 1974 р. (словник) – за 33, 40 і 30 років до публікації цього тому словника:

<p>pargān [plg'n¹] *wall 93⁵ (read, with Dh.: . . . pahnāi i damik; pērāmōn Harburz ~ Н. is a wall all around it). – < *pari-kāna- 'that which is thrown up all around' from <i>pari</i> + <i>kan-</i> 'to throw', v. <i>apakandan</i>; cf <i>parisp</i>.</p>	<p>parisp [plsp¹], with indef. art. ~-ē [~-'y] wall 114²¹. – OIr *<i>pari-spā-</i> from <i>pari</i> + Av. (1615 sq.) ¹<i>spā-</i> 'to throw', cf <i>par-gān</i>; MP^{rth}Prs <i>prysp</i>; Arm. lw. <i>parisp</i>.</p>
---	--

Рис. 20. Довідки про слова пахл. *pargan* і *parisp* [Nyberg 1974, 151]

У слові *паркан* далі живе не естетський парк, а буремний степ (виходить, таки добре обізнаний з парканами). Статті *pargan* і *parisp* (пор. *приспа*, *призьба*) – на одній сторінці словника Г. Ньюберга – та ще й пов'язані прямим пересиланням. Перша не залишає сумніву у питомості пахл. *pargan* – це **"вал, стіна"** < **pari-kana-* 'кинуте навколо' від *pari* + *kan* 'обкидати', див. *arakandan* букв. 'опарканити'; пор. *parisp*. Пахл. *parisp* – **"вал, стіна"** з дав.-іранс. **pari-spa-* від *pari* + *spa-* 'кидати', пор. ***pargan***; MP^{rth}Prs (маніхейське парфянсько-перське) ***prysp*** [пор. і *пересип* на річці!]; запозичене ще й до вірм. *parisp* [Nyberg, 151]. Чи є ще запитання?

 ПЕЧЕНІГИ – назва не від тюрків, а з пахлавійської. Це приклад за давнього визнання хибної етимології. А докази справжнього прототипу – незборимі й існували задовго до місцевих зловживань тюркізмами. Безперечно, печеніги жили через кілька століть по Аршакидах і Сасанідах. А однак ПЕЧЕНІГ – не тюркізм, а іранізм: не від тюрк. *баджінак* 'своячок', а від пахлав. *пешеніг* 'перший, кращий'. До послідовнішого висновку спонукали переконливі попередні пахлавізми – і реальний внесок до науки О. Прицака, МакКензі, Ньюберґа. Дослідник неминуче надає своєму об'єкту певні риси власного світогляду: з ким пристаєш, таким зостаєш. Кому цікаво з "казаками" і "своячками", нехай далі буде з ними.

Ім'я столиця печенігів (див. *КАГАРЛИК*) справді тюркського родоводу, здавалося б, так само тюркським мав бути і їхній етнонім. Принаймні, офіційна наука не допускає іншого: "**Печеніг**, мн. печеніги "тюркські племена, які у VIII–IX ст. кочували між Волгою та Уралом, а в середині IX ст. переселилися в причорноморські степи"; ... – запозичення з тюркських мов; пор. чаг. *бацінак* 'свояк', утворене від *баца* 'старша сестра', тур. *басапак* 'свояк', *баспак* 'свояк, печеніг' (Радлов IV 1523), дтюрк. *беґәнәк* 'печеніги'..." [ЕСУМ, IV, 364].

Однак О. Прицак не раз наполягав на своєму висновку про те, що **вираз "печенізька мова" – умовний**. Не існувало печенігів як етносу, то був союз племен. А отже "печенізька мова" означає швидше "*мову печенігів*": оскільки йдеться про союз племен, зрозуміло, що кожне складове плем'я його могло мати свою мову [Pritsak, 228]. "Незважаючи на бідність джерел, продовжує вчений, можна говорити принаймні про дві мови, вживані панівною верствою печенігів. На початку їхньої історії вони, здається, **говорили різновидом тохарської мови**. Наприкінці ж I тис. н.е. вони були мовно **східними іранцями**, як впливає з твору аль-Біруні (бл. 1025 р.) і з уривку оприлюдненого 1958 р. киеворуського перекладу "Історії юдейської війни" Йосифа Флавія. Він включає таку киеворуську глосу: **тазътыкъ же тасескъый вѣдомо естъ тако от Печениженска рода родиса, живуще подлѣ Тана и Меотскаго моря**" [Pritsak, 228–229]. – I от тепер і конфуз і покута: сприятливий збіг обставин вивів на цілком невідомий тюркологам слід етноніма печенігів у мові пахлаві (середньо-перській), – див. рис. 21.

pēšēnīk [pyšynyk] predecessor, pl. cas. obl. ~-ān ancestors 111¹⁵. 112¹⁶; the troops of the front-line 18¹³. – Derived from *pēšē*, v. s. v. *pēš*. MPrs *pyšyn* 'earlier', pl. *pyšynq'n*; Paz. pl. *pēšīnagaq*; NP *pēšīn(aḥ)*, pl. *pēšīnagān*, *pēšīniyān*.
pēšēnīg [pyšynyk' | (M *pyšyn(g)*, N *pēšīna*)] former; foremost, noble.

Рис. 21. Довідка про пахл. *pēšēnīg* у двох словниках [Nyberg, II, 161; MacKenzie, 68]

про *канґар* – **перші, шляхетні**, елітні три орди з вісьмох. Як казала зі співчуттям вчена дама, "Шкода, що ви це все публікуєте вже після виходу ЕСУМ" (очевидно ж, кодексу вічних істин, щоправда, станом на минуле століття).

Близьке слово **pēšēnag-** ми ще впізнаємо далі у тексті пророка Мані.

З подивом переконуємося, що структура етноніма *печеніг* справді іранська (і отже, правий О. Прицак): пор. фарсі *پیش* *piš* (діал. *پش* *peš*) 'перед, передня частина'; *pišāni* 'лоб'; *pišān* = *پیشانه* *pišāne* 'найбільш передня частина чогось' [ПРС, I, 327–328]. Виходить, їхній етнонім *pēšēnīg* повторює пахлавійською те, що відомо з твору імператора Костянтина

ПЕЧЕНІЗЬКІ ІРАНІЗМИ І ТЮРКІЗМИ (мовний слід 30-ї історичної епохи) від X-XI ст.: в українському словнику *печеніг*; топоніми *Печеніжин* ІФ, *Печеніги* Хк, *Печенюги* Чг, *Трул* (Дністер, X ст.), *Курчиця*, *Кагарлик*. Є і антропоніми – 73 *Кагарлик*; *Артем Кагарлюк*, *Настя Кагарлук* (не в Україні). Слід давньої історії печенігів зберігся у топонімах на сході: *Kangar* (Іран 2, Пакистан 2), *Kangor* Афганістан; *Kangarū*, *Kangareh*, *Kangarlo*, *Kangarlū* (поруч *Yowshanlū*) Іран; *Кангаров* РФ Хакасія, *Кунгар* РФ Чита, *Kangirli* в Туреччині. Інші подробиці про печенігів – у кн. [ТУ].

З групою печенігів, згодом асимільованою мадярами (чи з турками XVII ст.?), можна пов'язати вкраплення тюркських топонімів у Карпатах (пор. і с. *Печеніжин* ІФ): г. *Мунчелик* 2, г. *Камарнічли* ІФ Верховина, г. *Нагдаг* ІФ Вел. Березний, г. *Роронд-ТЕПЕ!*, г. *ОРТАТАУ* Зк Хуст, г. *БЕРЛЕБАШКА* Зк Рахів, тут же пот. *ШУЛ.АЙДЕР* Янка [СГУ, 627] < *Saul + aydar* 'лев, сміливець' у смт Богдан Зк Рахів. В останній назві – теж можливий приклад континуїтету, тюркомовна рецепція події прадавньої аланської історії: 394 р. сталася битва військ імператора Феодосія (за участю аланів САУЛа) на р. Соча/ Ізонцо поблизу Трієста проти узурпатора Євгенія. Відважний алан Саул там загинув [Тищенко 2013а, 109].

КАГАРлик < тюрк. *кангар* 'еліта печенігів' + тюрк. *лик* 'суфікс місця'. Втрата носової відома в інших топонімах в Україні: *Вигурівщина* (з імовірного *Вінгурих* – пор. [Вольфрам, 126]), *Вегерівка* СМ (*weğier-*).

Столиця Пачинакії
Кагарлик. У окремому параграфі "Сліди печенігів в топоніміці України" праці 1970 р. О. Прицак пише: "як спомин по печенігах залишилися топографічні назви на Україні... У литовсько-руських грамотах 15 в. називається ліс *Печеніжець* коло річки Росави (притока Росі); там знайдено археологами поховання печенізького типу. Правдоподібно в тих околицях був центр Печенізької держави на території України 10-11 в." [Прицак 1970, 101]. "Археологічні дані вказують на велике скупчення печенігів у Пороссі: 21 з усіх досі відомих 48 комплексів поховань. [Очевидно], там була головна ставка печенізького кагана та місце зборів загальної ради. Це мусіло бути «місто із шатер», яке осягнув Бруно з Кверфурту (у 1007 р.) на четвертий день (ідучи пішки) від кордонів держави Володимира, отже яких 100-120 км на південь від ріки Стугни" [Прицак 1970, 100-101]. О. Прицак згадує ще низку топонімів: *Печеніги* Хк, *Печенюги* Чг, *Печеники* в РФ Стародуб; *Печеніжин* ІФ, могила *Печеніги* у повіті Бібрка та с. *Печенія* в пов. Перемишляни [Прицак 1970, 101]. Наступників печенігів половців звали ще й *команами*, пор. пахл. *kamān* [km'n' | = M, N ~] bow, лук. Синхоричні топоніми з цими основами трапляються у тих самих контекстах (за [АТП]):

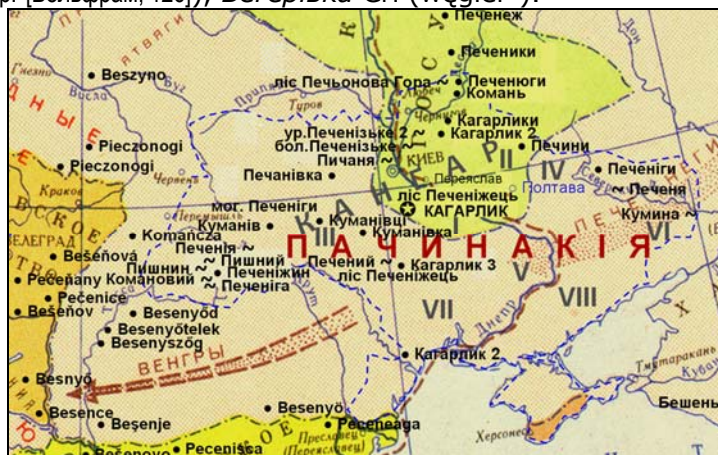

Рис. 22. Вісім орд печенігів (I-VIII) дістали у хозар терени над Дніпром коштом угорців ([КБ] з додатком синхоричних назв)

• ПЕЧЕНІГи Хк (ЧУГУІв); • мор. ПЕЧЕНІГи біля нп Бірка Льв (ПереМИШЛЯни): **КОПАНЬ** ?плем'я Qорон [КБ, 389]; • ПЕЧЕНЮГи Чг (Н-Сів.): **КОМАНЫ!**, **АРАП**овичі; • ПЕЧЕНІЖин Іф (Коломия): **КИЙ-ДАН**ці, **ТУРКА**, **УГОР**ники, **ТОВМАЧ**ик ?плем'я Таλμάτ; • ПЕЧЕНІЖець⁺ ліс між нп Жабокрич і р. Пд. Буг [Pritsak 1975, 234] Вн (Тростянець): **КИТАЙ**город, **ТОРКА**нівка; • ПЕЧЕНИКИ Рф Брянс.: РОХМАНОво, **ДОЛМА**Тово ?плем'я Таλμάτ; • ПЕЧЕНІЯ Льв (Золочів): ^СОЛОВА; **ПОЛЯ**ни, **ТУРКО**ТИН, **ЕЛИХ**овичі ^**КОПА**ні ?плем'я Qорон; • ПЕЧА⁺НІвка Жт (Романів): **КОЗА**ра, **ЯГО**динка, **МА**НІ.

Еліта печенігів (перші 3 орди з вісьмох) величалися титулом *кангар*. "Слід знати, пише Костянтин Порфирогенет, що пачинакїти зуться також *кангар*, але не всі, а народ трьох фем: *Явдиерті, Куарціцур і Хабуксингюла* – як більш мужні і шляхетні, ніж інші, адже це і означає прізвисько *кангар*" [КБ, 158–159].

На місці вказаного у О. Прицака лісу *Печеніжець*⁺ біля р. РОСАВА ви-
явилися: • ліс ПЕЧЕНІЖець⁺ на р. РОСАВА Кв МИРОНівка: **ГУЛІ** Gyula?, став **МА-ЖАР**ин у с. Піі. Притока Росави р. Росавка мала в минулому синонімічну назву... також Росава (Россава) [СГУ, 474]. А на ній лежить... м. **КАГАР**лик Кв рц: ГорохУВАТ-ка, ДІБРівка, РАСАВка, УЛЯНИки, БЕНДЮГівка, КАЛІНівка, МИРівка.

ТАКИМ ЧИНОМ, ДУМКУ О.ПРИЦАКА ПРО СТОЛИЦЮ ПЕЧЕНІГІВ БІЛЯ ЛІСУ ПЕЧЕНІЖЕЦЬ НА Р. РОСАВІ ВДАЛОСЯ ПІДТВЕРДИТИ МЕТОДОМ ТОПОНІМІЧНОГО КОНТЕКСТУВАННЯ – У НАЗВІ МІСТА **КАГАР-ЛИК**, ДЛЯ ЯКОГО МИ ВКАЗАЛИ ПРОТОТИП < тюрк. **ка"гар** + **лик** 'суфікс місця' (букв. 'кангарське') [Тищенко 2010, 168].

При збережених печенізьких курганах у Верхньому Пороссі на Київщині вже самої назви столиці печенігів *Кагарлика*, щодня вживаної тисячами місцевих людей, вистачає, аби пересвідчитися у континуїтеті української історії.

У 4 областях України є ще 10 однокорених назв зі слідом інших степових реалій довкола (ЧгЗ, Кв2 КгЗ, Од2): • р. і с. **КАГАРЛИК** Кг Новоарх.: бол. **ПУС-ТОВ**ина у с. Під**ВИ-**СОКе, **КОПЕН-**КУВАТе (вірм. *kāpēn-k'* платня + abad < пахл. *kābēl* посаг [Schmitt, Bailey]); • р. **КАГАР-**ЛИК у с. Олександрівка Кг **ДОБРО**ВЕЛИЧківка: Ново**ДОБ-**Рянка, **ДОБРО**ТИМОФіївка, **КАГАР-**ЛИК⁺, **ТИШ**ківка *Tisza*; • **КАГАРЛИК** Од БіПляївка: стр. **КА-**ГАРЛИЦька Балка у с. ЯСьКи; **ДОБ-**

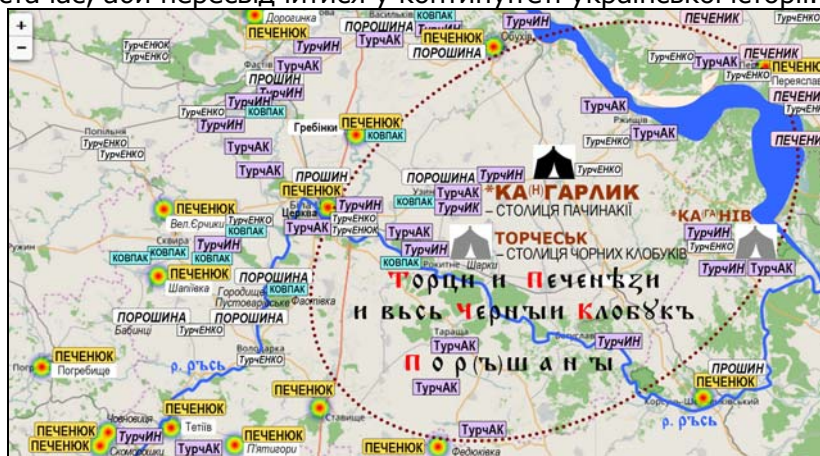

Рис. 23. Що додає до знань з історії база [idni.org/karta]? Вибрані з неї прізвиська з історичної області Поросся (землі навколо Кагарлика й Таращі) свідчать, що в районі Кагарлика досі існують нащадки печенігів, чорних клобуків і порошан (людей з Поросся). Це Печенюки, Печеники (прізвиська подано на сірому тлі), Турчаки, Турчини, Порошини, Прошини. За 1000 років вони ніде не поділися, а живуть **навколо** своїх прадавніх степових столиць – правнуки торків ближче, а печенігів – на шанобливій відстані (показано овалом). Виходить, основа прізвищ Турк- вказує на предків-торків, а не турків (o>y: пор. комани/кумани, нижче – -оват- у XIX ст. > тепер -уват-)

РоЖАНове, **ШИРОКА** Балка; • кут **КАГАРЛИКИ** Чг Ніжин: ^ДІБРОВА; ТА-БОРище, ГАЛИЦя (= КАГАРЛИК+), **КАРДАШ**і, **КУН.АШ**.івка; • **КАГАРЛИК** Кв рц: ДІБРівка, р. КАГАРЛИК пДніпра.

Рис. 24. Схема маршруту Джованні да Піан дель Карпіне з супутниками у 1245-1247 рр. через Київ, якого, нас запевняли, після захоплення татарами з 1240 р. не було – а він собі ще й як був і звався Ківію або Манкерменом

Новина далі набуває переконливості у щораз інших історико-географічних контекстах: адже згодом, по двох століттях війн, частина печенігів стали тюркськими васалами київських князів у складі **чорних клобуків** (пор. тюрк. каракалпак).

Уперше прийшли вони (Берендичи вси и Торци и Печенгъзи и весь Чернъти Клобукъ) "з усім Пороссям" (Поршангы) до Ізяслава у 1146 р. І до кінця століття літопис раз-у-раз про них згадує. Відомо, що майбутнього нового князя визначали на раді київські бояри й чорні клобуки: літопис має сталі сполучення "Кияны лѣтшини и Чернъти Клобуци" кращї кияни і чорні клобуки і навіть "Чернъти Клобукъти и рѣсь". У їхньому складі були й турпеї (1150): пор. с. Турбаї Пл. Досі є люди на прізвище 8 Порошан, 595 Порошина, 3 Прошан. Центр чорних клобуків місто Торчеськ пов'язують з великим городищем (90 га в оточенні валу завдовжки 1400 м) біля с. Шарки Кв Рокитне за 20 км на пд від Кагарлика [ru.wiki]. Розповідаючи про події 1240 р., перський історик Рашид-аддин зазначає, що Бату з братами влаштували похід до країни русів і народу чорних шапок і **за 9 днів** узяли велике місто *Манкерман* [СМ30, 37]. По завоюванню монголи частково переселили чорних клобуків до Поволжя й Молдови, однак *напівосіла і осіла частина їх "залишилася у Пороссі і з часом була асимільована"* [ru.wiki/ Чёрные_клобуки].

І ось результат асиміляції (рис. 23): в Україні 2570 Печенюків; десятки їх досі живуть навколо Кагарлика, як і Турчини (торчингъ) й Порошини (Поршангы). Виходить, тихо сплять під Києвом ще дві степові столиці. Не завадили б скромні пам'ятні камені у *Шатравині, Шахравщині, Кагарлику*. Довга історія України: уже можна й цілий ту-

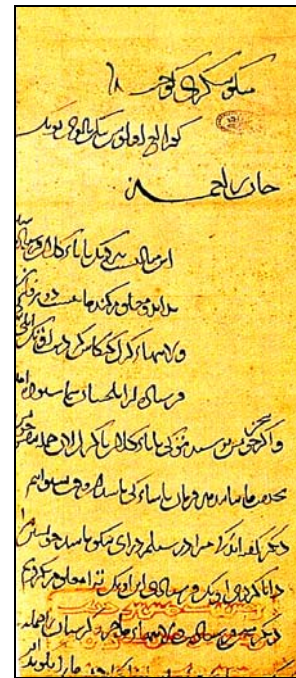

Рис. 25. Запечатаний оригінал відповіді Гуюкхана Папі Інокентію IV у червні 1247 р. кілька днів перебував у Києві

ристичний маршрут зробити самими столицями – від Харкова, Шатравина, Глухова й Батурина через Кагарлики, Шахравщину, Чигрин, Кам'янець, Галич, Мукачів – до Львова, Володимира й Києва.

 МАНКЕРМЕН. У "Таємній історії монголів" 元朝秘史, "три схожі пасажі згадують ясів-аланів (As-ud з форми одн. *As)" – причому, всі три рази у зв'язку з захопленням монголами 6.12.1240 р. Києва (**Mankermen-Kiva, Keyibe**) [Алемань, 481-482] [Тищенко 2016, 191]. Назва *Манкермен* вжита тричі в одному контексті з аланами, і це звучує пошук її етимології – а та знову, виявляється, лежить на поверхні. При цьому більше відомо про монгольський складник назви – *керем* (від нього й тат. *керм-ен*, і рос. *крем-ль* < з монг. *керем* + -йь 'прикм. суфікс' з пізнішим L epentheticum "вставним Л"): пор. Алма-Кермен, Інкерман, гора з городищем Ескі-Кермен, Тепе-Кермен Км [Бушаков, 110]; м. АКЕРМАН (Білгород-Дн.) Од, ГазиКЕРМЕН (Берислав) Хс, КРЕМЕНчук Зп, Мк, Пл, -чуки Хм, -ець Вл2, Тр, -ище Кв, -чУВАТе Кг" [Тищенко, ІТУ, 107].

Натомість досі немає пояснення першої морфеми степової назви Києва *МАН-КЕРМЕН*. А однак її знають іраністи: пор. у словнику Д. МакКензі: **mān** [m'n] | = M] house, dwelling, *mān- [m'n- M] live, dwell. У Г. Ньюберґа (1974) – ціла словникова стаття. Після цього вже й не дивує, що Гуюк-хан надіслав відповідь Папі Римському саме перською мовою (рис. 25). І її провезли через живий і здоровий Київ-Манкермен посланці Папи Інокентія IV, а кияни зустрічали їх перед Києвом 9 червня 1247 року на шляху з Каракоруму до Ліону "як з мертвих всталих" з молитвами, радістю і слізьми (рис. 24). (Може, колись нащадки додумаються експонувати в музеї копію провезеного історичного листа?)

І коників їхніх посланцям повернули в обмін на своїх татарських коней, позичених їм для подорожі на початку лютого 1246 р. Хто з теперішніх киян про це знає або принаймні хоч чув? Намір режисера С.М. Дудки зняти сюжет про подорож і лист за публікацією [Тищенко 2009] не дано здійснити: неактуально; і так досить; уже наявні духовні проекти ТБ суспільно важливіші.

Отже, ще й через 250 років по хрещенні незворушний степ далі звав Київ пахлавійським ім'ям *Манкермен* "заселене місто". Досі у самому центрі міста є іранські мікротопоніми: *Копирів кінець* (передмістя утікачів-ґабрів), г. *Хорева* (авест. *Harāiva 'gora'*), г. *Дитинка* (рис. 26). Усі ці основи мовно наші, але історично не слов'янські.

 гора **ДИТинка**, села **ДІТківці** Тр, Льв, **ДІДківці** Хм, Жт. Прикладом історичної обмеженості (чи то пак "зумовленості"...) наукових пояснень стає стаття славетного А. Брюкнера: "Оскільки назви дітей, слуг, челяді, невільників постійно збігаються, то на Русі *дѣтскъ* означало 'служу князя, пристава, возного', звідки дієслово *дѣтковать* 'грабувати, здирничати' у **тлумачниках Вісліції з Червоної Русі**. *Дитинцем* звали на Русі "внутрішнє укріплення в городі – острогу", тобто **оточений муром майданчик** – осідок залоги (*дітських*), і звідти перейшло до Польщі назва *dziedziniec* замість *dziesciniec*... всередині палацу – фортеці" [Brückner]. З пояснення випливає, що *дитинець* походить від *дітських*... А отже, ні. Все складніше! По залученні пахлавійського матеріалу (якого не мав А. Брюкнер) виявляється, що першоджерело – дперс. *didā*- 'мур, вал'.

Тоді цілком природно, що назва залоги фортеці (пахл. *dez*), її захисників – *дітських* – якраз і є похідною від *didā*- 'мур, вал'. Від нього ж (а не від *дітських*) і укр. *дитинець*, і пол. *dziedziniec*, – що вже зазнали переосмислення у слов'ян. Пор. у словнику І. Срезневського: "ДѢТСКОВАНІЕ – плата розсильному в Зах. Русі: – Таке жь децковане отъ рубля по чотыри гроши, а на милю по грошу. *Правил. бояр. и мѣщ. Вит. 1503 г.* ДѢТСКЪИИ = ДѢЦЬКЪИИ = ДѢЧЬКЪИИ = ДИЧЬСКЪИИ – отрокъ княжескій..." (пор. прізви. Дичко і печерського Діденка).

В топонімії України основа продуктивна: *ДІДенкове* і *ДІДове* Дп Верхньодніпр.; *ДІДилів* Льв Кам'янка-Бузь.; *ДІДичі* і *ДІДовичі* Вл Ківерці; *ДІДівка* Рв Зарічне; *ДІДівка* Хк Вовчанськ; *ДІДівці* Чг Прилуки; *ДІДівщина* См Кролевець; *ДІДівщина* Кв Фастів; *ДІДківці* Хм Білогір'я; *ДІДківці* Жт Чуднів; *ДІДковичі* Жт Коростень; **Дідова Гора** Хм Славу-та; *ДІДовичі* Жт Новоград-Волинський. Мікротопоніми Чг: ДІДЕНКИ (к., 496); ДІДІВ РІГ (к., 671); ДІДІВ РОГ (л., 696); ДІДКОВА (коп., 324); ДІДНЕ (у., 1244; у., 1264); ДІДОВ (лс., 1510); **ДІДОВА** (г., 376; г., 1514); ДІДОВА (д., 324); **ДІДОВА ГОРА** (у., 1387); ДІДОВЕ (у., 1264; у., 767); ДІДОВСЬКЕ (у., 1022; у., 1235; у., 178; б., 178); **ДІДОВЩИНА** (у., 1485); ДІДУХІВКА (к., 338); **ДІЖИНО** (у., 184); ДІДОВА МЕЛЬНИЦЯ (у., 259); **ДІДОВЦОВЩИНА** (к., 1462); **ДІДОВЩИНА** (у., 1489); **ДІДЖОВИЙ** (рв., 851); **ДІДЯРНЯ** (к., 1045; рв., 853) [Павленко]. От такі собі півсотні гнізд дитятко...

Гора **ДИТинка** (пор. дперс. didā- 'мур, вал' [Buck 7.27]) у Києві – місце **найменшого і найдавнішого** укріплення з боку поля проти лісовиків на відрозі дитинця Старокиївської гори з залишками зарубинецько-корчуватського селища (сер. III ст. до н.е. – II ст. н.е.) [Київ. Энц. справ. – К., 1986. – С. 174; Членов А. Вальи, остановившие гуннов // Ветер странствий, 1976, №11. – С. 49]. Це час Аршакидів, коли наші предки засвоїли від них слово *волхви* "пахлаві". **ДИТиничі** Рв Дубно; **ДИТинець** Жт Радомишль; **ДИТятин** ІФ Галич; **ДИТятки** Кв Іванків; **ДИТківці** Тр Зборів; **ДИТківці** Льв Броди. Урочища **ДИТИНЕЦЬ** Чг (у., 103); **ДИТИНЕЦЬ** Чг (у., 1275); **ДИТИНЕЦЬ** Чг (у., 1474); **ДИТИНЕЦЬ** Чг (ч., 1347) [Павленко].

ПІДОПРИГОРА і **ПОДОПРИГОРА** <!пахл. М р'dypr'h кара', pādyprah/ p'tpl's punishment, retribution буквально "зворотна наука" (āfrāh [ʔpɫ's | М ʔpɫ'h] teaching, doctrine) + gōhr 'рід, родо-від'. Спочатку впала у вічі схожість пахл. М р'dypr'h 'кара' до прізвища укр. **Підопригора**.

2617 Підопригора (степ, не Полісся, село), **2996** Подо.пригора село, 320 Підпригора, 3 Подіпригора, 2 Подіпригора, 2 Подо.пригора, 105 Підопригора, 11 Підприголов, **43** **Подо.пригор**, **24** **Підпригор**, **5** **Підопригор**, 63 Подо.пригора, 49 Пригор, 16 Приг.ора āfrāh [ʔpɫ's | М ʔpɫ'h], 899 Приг.ара, 3 Підп.ри.года, 5 Підприг.ова, 0 ов, 2 Підпригоріна! Через обмежені можливості пошуковика, де не вдається відразу бачити основи з відмінним заповнен-

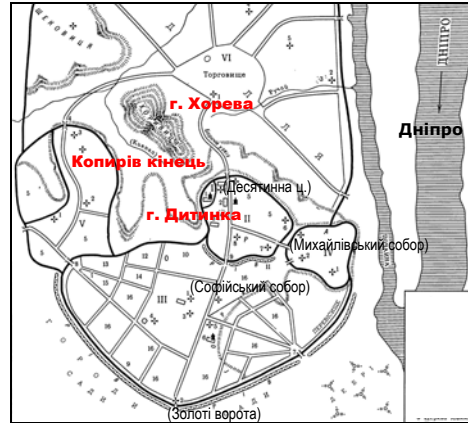

Рис. 26. Іранські мікротопоніми у центрі Києва; основа карти [Літопис Руський/ Пер. Л. Махновець. – К., 1989. – С. 537]. Очевидною є історична і системативна початковість г. Дитинки посеред пізніших слов'янських "городків"

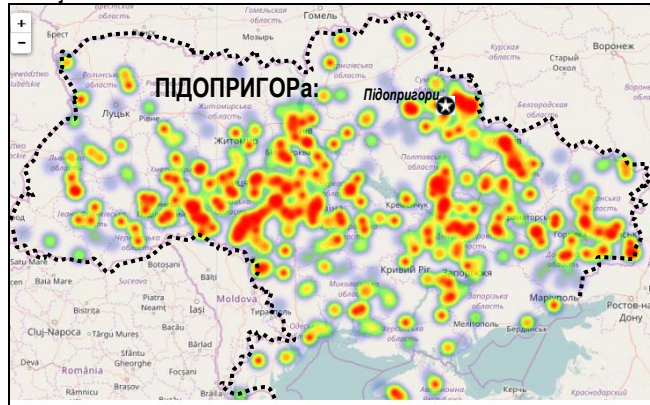

Рис. 22. Поширення в Україні 2612 ранньосередньовічних прізвищ Підопригора 'з покараного роду' <маніх. р'dypr'h / пахл. p'tpl's 'кара, покарання, відплата' + gōhr 'рід' [http://ridni.org/karta] – і ЄДИНИЙ ойконім – с. Підопригори ☼ См Лебедін. Таким є кількісне співвідношення фактажу топонімії України і антропонімії українців

ням голосними (позначено "=") лише через 2 місяці було випадково підтверджено існування діагностичних форм цих прізвищ (25.12.17): відколи є прізвища Підоприг-а, це легалізує в них пахлавійську основу *p'dypr'h*.

5 **Подопріг**.а=, 9 **Підоприг**.а=, 52 ПодопріХ-ін, 62 -іна, ПодаприХін, 19 Пригін, 25 -іна, 1 Пругіна, 15 **ПРИГА**. Також форми з ламбдацизмом: 242 Потопальський, 317 а, 3 ска, 1 ская, 129 Потопляк, 32 Підопліч-ко, 1 -на, 3 Підоплетена, 1 ий. Тоді близько 6000 прізвищ групи *Підопригора*, як розвиднилося, – не тиражований абсурд чи плід народної фантазії, а звичайні пахлавійські композити: пахл. *М p'dypr'h* 'кара' + *gōhr* 'рід, родовід', тобто "з покараного роду" (пор. Гора, Гура, також **pad-gōhr** 'доброго роду, родовитий', див. Підгорний).

ПІДГОРНИЙ <! пахл. **pad-gōhr** 'доброго роду; родовитий'. 148 **Підгора!**, 2949 Підгорна, 2433 ий, 85 Підгор.ець, 250 -ецька, 209 ий, 7 енко, 2 ечна, 5 ий; 37 Підгур.а, 94 рна, 83 рний, 22 рченко, 1218 рська, 988 ий, 10 Підгурець; 830 Підгірний, 1081 на, 248 як, 135 ська, 108 ий, 59 Підгірець.

ГОРА < пахл. *gōhr* 'рід, родовід' (пор. **pad-gōhr** 'доброго роду, родовитий', пор. Підгорний). 6842 Гура, 561 Гурик, 4876 Гурська, 3893 ий, 4099 Гураль, 357 Гурець, 2922 Гуренко, 188 еєва, 4 еїв, 124 еєв, 1234 евич, 301 ей; 2403 Гора, 244 Гор-ик, 2409 енко, 3000 ова, 2393 овий, 1207 ун, 1 унець, 41 унович, 86 уна, 72 унова, 47 унов, 577 ук, 224 уля, 1 уль, 740 улько, 39 уненко.

ПОСІПАКА (укр. ст. *крутій*) < парф. **pa(č)čībāg* [*psuṛ'k'*, N **rajiw*] **deceptive*, оманливий. Застаріле слово укр. *сіпацтво* 'крутіїство' [ЕСУМ, V, 255], тобто 'хитрість, лукавство; несумлінність, шахрайство' – наводить на справжній слід. 1 **Посіпай** *pač.ībāy-*!, 2 Посіпанко, 15 Поциба, 4 Поцибенко, 1 Поцибіна, 8 **Поцибай** *pač.ībāy-*!, 3 Поцибай-ло, 15 Поцибай-ленко, 17 Поципух; 4 Пацибіна, 5 ін; 7 **Почип**, 5 **Почипайло** *pač.ībāy-*!, 3 Почипецька, 3 ий, 8 Почипня.

ПОСІПАКА – блискучий приклад морфемного перерозкладу, пристосування запозиченого слова під питома похідне від *сіпати* 'смикати'. За наївними уявленнями мовців, *посіпака* – той, хто сіпає, чіпляється. Але в такому разі навіщо *по-*? І справді, того *по-* вже майже спекалися, адже *сіпак(а)* = *посіпака* 'доскіпливий, уїдлиий начальник', [*сіпач*] 'сищик, жандарм', [*сіпачество*] 'поліцейська, адміністративна служба' [Желехівський, II, 869]. Зацікавлює відмінним значенням слово *сіпацтво* 'крутіїство' [ЕСУМ, V, 255], тобто 'хитрість, лукавство; несумлінність, шахрайство': воно і спонукало шукати справжній слід.

Відкривши пахлавійські словники, переконаємося, що тільки у Д. МакКензі є слово пахл. *п-ц.ипак* *psuṛ'k'* !/ *pač.ībāg* 'лицемір' з похідним *pač.ībāgih* 'обман, хитрість, лицемірство' – звичайні похідні від дієслова *п-ц.ипад-* / *pač.ībāy-* 'обманювати, ошукати, хитрувати' і з закономірним поділом на морфеми *pač-* + *abāg* 'разом з', *abāgih* 'компанія, допомога' [MacKenzie, 62, 1] (оце те саме *посіпацтво*), пор. перс. *چاپ* ріс (діал. *چاپ* рес) 'ошукати, обкрутити' [Platts, 297].

Нагородою стала група прізвищ **ПОЦИБАЙ**, **ПОЧИПАЙ**ло **pa(č)čībāy-*. Тут і неймовірні звукові релікти – ПЕХЛЕВІЙСЬКЕ **Ц**, і еволюція **ц/ч**, і збережена морфонема **-ай-**. Крім того, довге, "подвійне" **-ч-** (**pa(č)čībāg* [*psuṛ'k'*]) і відповідність його новоперському **-дж-** (N **rajiw*) відкривають нові й нові шляхи до розплутування ономастичних ломиголовок в Україні, як-от основи *Подшивайло* у прізвищах 132 *Подшивайло!*, 61 *Подшивайлова*, 68 лов, 228 лова, 174 лов, 31 ліна, 18 лін; 36 *Підшивайло*, 6 йлова, 5 йлов, 1 ленко, 17 лова, 12 лов; але далі 289 *Пошивайло*, 198 **Пошивай!**, 1 **ПОЧЕВАЙ!** **pa(č)čībāy-*, 185 **ПошиваК!**; 76 **Подшибяк**ін, 68 **якіна**; 9 **ПодсеваК!**; 22 **Пошибайло**, 3 лова, 1 лов і стількох інших.

ЧИ НЕ МОЖУТЬ МОВНІ СТЕПОВІ ЗВ'ЯЗКИ НАДДНІПРЯНЩИНИ "РОЗВЕРНУТИ НА СХІД" ВСЮ КАРТИНУ ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ? З РОЗГЛЯНУТИХ КАРТ ВИДНО, ЩО ВПЛИВ СТЕПУ СПАДАЄ НА ЗАХІД. АЛЕ НОВУ ПОЖИВУ ДУМЦІ ДАЄ ФОРМАНТ **-УВАТ-**, УПІЗНАНИЙ НЕ БЕЗ ВАГАНЬ ЯК РЕПЛІКА ПЕРСЬКОГО **-АБАД**.

Кілька масок форманта **-ОВАТ-/ -УВАТ-** < перс. آباد ābād 'селище' (!).

З-поміж **180 ойконімів**, що мають такий формант, майже в усіх видно відмінність його значення від словникового суфікса -уват- у звичайних словах мови, як-от *жовтуватий, малуватий* (тобто "блідо-жовтий", "не досить великий" тощо): балка **БерезНЯГОВАТа** = *БерезнюОВАТка* "?" [СГУ, 41], **КременчуВАТе** "?", **СиглОВАТе** "?", **ВовкОВАТиця** "?", **КівшОВАТа** "?", **ГрякуВАТе** "?", **ПарнуВАТе** "?", **ЯсинУВАТа** "?"... Прототипи кореневих морфем цих назв ідентифіковані як репліки перс. *barzan* 'селище', монг. *kermen* 'укріплення' + тюрк. *çik*, *Sigla* 'столиця Сакастану', *Балх* 'Бактри', *Colchis* 'Колхида', етноніми греків, парнів, ясинів (осетинів). В цілому це вектор парфянського сходу, що й зумовлює припущення про пототип آباد ābād. Але все не так просто. За роки на цю роль були приміряні 1) етнонім готів (пор. рос. діал. *Вдов* 'Гдов'); 2) укр. *башта, бахта* 'вахта, варта'; 3) гр. (ἄ)βατος '(не)прохідний'. Грецький слід змусило перевірити те, що **-ОВАТ-** є і в назвах річок і гір: верх *МлакОВАТа*, *БукОВАТ* Чв Путила, верх **БерезникОВАТа-Кичера** Зк Тячів {тут і пот. **ЗБОЇчний Узбой**}; верх **ВільхОВАТа Valax** Вологез Лв Турка {тут і **Либохора**}. Сумнів залишився, адже у самій Греції топоніми з βατος майже невідомі. От і каже Беверідж: "Припущення робити треба, лише в них не слід вірити" [Beweridge, 78]. Зміна вектора аналогій сталася по ознайомленні з історією морфем-супутниць цього форманта (II.2018). Пізніша індукція могла бути й від туркм. *овадан* гарний (теж з перс. آباد ābād).

ВИНЯТОК. Випадковий збіг з цією пізнішою моделлю -уват- стався у кількох репліках *Горохуватка*, вірогідним прототипом яких є багата на водойми область Харахвату в Афганістані. Це авестійська реалія, "річка, багата на озера й водойми" [Шапошников, 54]: • *СУ-Щани* Кв **КАГАРЛИК: ГОРОХУВАТка** *Харахвату* ^ІВАНівка; ПАНІКАРЧа, ДЕМівщина, ОРІХове, МИРівка, ОНАЦьки, ВОРОНівка, ЯБЛУНівка, ШУБівка; • *ГОРОХУВАТка* Хк Ізюм: ^**РозСОХУВАТе!**, **СУХий** Яр, БУГАївка кит. *Бухо* Бухара; +КАМ'ЯНка, СУХа КАМ'ЯНка, ІВАНівка, ТОПОЛЬське **Тобол**, Олександрівка, ЧИСТОВОДівка; • *ГОРОХУВАТка* Хк Борова: ^БАХТин; **КРАСНИЙ** Гай, **КРАСНОЯРСЬКЕ**, **ПАРНУВАТе** ^**ЯСИНУВАТе**, БОГУСЛАВка. Існує ще три гідроніми, точно локалізувати які складніше: б. *ГОРОХУВАТа* 1) л Маячки Казенного Торця Сс. Дінця; 2) п Інгулу Кг; 3) п Ірпеля (Величко, 29).

Ім'я власне часом стає загальним: "р. Оріхова л Ториць ...Казенного Торця: *Оріхуватки, Наріхуватки* (...*старе річище Казенного Торця, де чимало ям з водою, які називаються оріхуватками, або наріхуватками*; пор. Ториці)" [СГУ, 401].

Також: р. Горіхова у нп РОГачі й ТОПОРи *Tapuria* Жт Ружин, СКИБинці Вн Погребище: = 1606: *Orechowatus*, **ОРЕХВАТИца** *Харахвату*, *Оріхватка*, *Оріфатка*; пот. *Горохівський* = *ХОРОШОВЕЦький* у с. *Горохівці* Чв Заставна; оз. *ОРІХУВАТе* у витоках р. Кінська. До авестійської реалії "річка, багата на озера і водойми" кияни згадують і свій історично документований зв'язок: цьому поняттю класично відповідають ставки *ГОРОХОВАТські* на р. *Оріхуватка Харахвату* уздовж *Голосіївського проспекту*.

БЕРЕЗН-, БЕРЕСН- < перс. *barzan*)] **settlement, community**

[McKenzie, 86], перс. *barzan* "mansion, dwelling; street (especially a long one)" [Platts]. Див. *БОРЗН-*.

Досить прозорими за структурою були б похідні основи з зменшувальним суфіксом (пахл. **-ak [-k' | N ~] diminutive suffix**): пор. назви *БЕ-*

РЕЗН.ЯКи *barzan* + *ak*; БЕРЕЩ.ЯГи *barzan* 'селище, громада' + *ak* Чк. Тоді звідси й БЕРЕЗН.ЕГ.УВАТе *barzan* + *ak* + перс. آباد 'абад' 'селище'. Однак схожий звуковий відрізок трапляється і в ролі топооснови: ЯКУШів Вл, ЯКУШичі Вн, ЯГОтин Кв, ЯГанівка См. Словник П. Шантрена наводить незвичний синонімічний етнонім греків-йонійців Ἰωνες, Ἰάονες – це слово Ἰακός. Такому прототипу цілком відповідають і форманти-репліки -iak-/ -iaг-, і основа Якуш-:

- БЕРЕЩ.ЯГи перс. *barzan* "обійстя, селище; вулиця (зокрема, довга)" + Ἰακός Чк КАНів: КОПІювата Копех, РАЙок Rey, ТРОСТЯНець; • БЕРЕЗНЯК *barzan* + Ἰακός Дп П'ятихатки: ПЛОСКЕ *pārsīg* [p'lsyk' | N pārsi] Persian, ПЛОСКО-ТАРАНівка p'lsyk, МИРОлюбівка; • БЕРЕЗНЯКИ *barzan* + Ἰακός Пл РЕШЕТИлівка: ПЛОСКЕ p'lsyk, ОНИЩенки, ТРИВАЙли, ДИКАНька, КОЛОТії сколоти, ВАРВЯНське *парфян-!; • БЕРЕЗНЯКИ *barzan* + Ἰακός Чк Сміла: ПЛОСКЕ, ПЛЕСКАчівка p'lsyk, САНЖАРиха; • БЕРЕЗНЯКИ *barzan* + Ἰακός Пл Хорол: МАТВІЙці, РАЙківка Rey, ТАРАСівка, ЛАГОДівка, КОВТУНИ; • БЕРЕЗНЯКИ *barzan* + Ἰακός Кв КСв: ШАХРАВщина сатрап, ГАВРилівка, ТАРАСівка; • БЕРЕЗНЯКИ *barzan* + Ἰακός См НедРИГайлів: САКУНиха сак, ГАВРики, ВІЛЬШана, ТОМАШівка; • БЕРЕЗНЯКИ *barzan* + Ἰακός Чк Чк: ХУДЯКИ, САГУНівка сак, ДАХНівка дахи, ІРДИНь, -івка ardan?;

- ЯКУШів Ἰακός Вл Ратне: ЗаІВАНове, БЕРЕЗНИки, ДОШНе дахи, КОРТЕЛІСи, ПОЧАПИ; р. КРИВиця = КРУТич; • ЯКУШинці Ἰακός Вн Вн: ЗАРВАНці, ІВАНівка, ОЛЕНівка, МІЗЯКівські Хутори, Олександрівка, ПАРПУРівці, ШИРОКа Гребля, СОСОНка.

(Ось звідки формант -ЯК міг узятися у прізви. ПівторЯК чи назві с. КубряКи.)

Зі словника П. Шантрена відоме ще одне незвичне ім'я греків-йонійців Ἰωνες, Ἰάονες – скорочена форма цього ж етноніма гр. Ἰάων (род. відм). Від цього прототипу також цілком можуть походити репліки – як форманти -ian-, так і основа Ян-: БерезЯНка, Мар'ЯНівка, ЯНченки.

Епохальні греко-бактрійські нотатки

 МАР'ЯНівка < гр. Марγiανή 'Маргіана' (дперс. Marguš, сперс. Marv).

Довгий час виглядали непоясними численні назви від основи Мар'ян- (**80 ойконімів, 10 гідронімів**), включно з такими формами як Мар'Я-Нопіль Кг2. Студії греко-бактрійських зв'язків [Тищенко, 2013а] вивели на близький до цієї основи хоронім 1) Марγiανή Маргіана (= дперс. Marguš, сперс. Marv).

Формант -ІАНА є ще у назвах чотирьох сусідніх з Маргіаною областей, які склали Греко-Бактрійську державу III–I ст. до н.е. Пор. 2) Σογδιανή Согдіана (дперс. Suguda-, перс. Sogd), 3) Βακτριανή Бактріана (дперс. Baxtriš), 4) Δραγγιανή = Ζαραγγιανή Дрангіана (дперс. Zranka), 5) Τραξιανή Траксіана (це перський Хорасан). Τραξιανή було вживане лише в елліністичний і парфянський час; на парфянських монетах трапляються написи **trakhsa**, але не виключено, що ця форма – народна етимологія від гр. τραχέα τά неровная местность Хел. Про те, що македонці змінювали місцеві назви, згадує Страбон: "Річку, що тече через Согдіану, Аристовул називає Політиметом – ім'ям, даним їй македонянами (подібно до того, як вони й багато інших назв частково замінили на нові, а **частково переробили**)" [Страбон, XI, 11.5]. Істотно, що імена інших областей, колишніх сатрапій Ахаменідів за межами Греко-Бактрії, не мають такого форманта (окремо стоїть Фергана).

Звідси висновок: звуковий відрізок -iανή саме у цих п'ятьох хоронімах мав би продовжувати гр. Ἰάων (род. відм), скороч. ф. від Ἰωνες 'Йонія'.

Наскільки відомо, таку можливість пояснення цієї моделі саме грецьких хоронімів ще не пропонувано. Композит *Мар'янопіль* може мати структуру *Марґіав-* + *ополіс*, і тоді це "місто у Марґіані" тобто Марґ або Марв/Мерв.

• *МАР'ЯНОПІЛЬ* Кг Новомиргород: ^ПУРПУРівка, ІВАНівка; МОРГУНівка, КОРОБчине, ТРОЯнове; • *МАР'ЯНОПІЛЬ* Кг Новоукраїнка: МАР'ЯНівка ^ГЛОДОСи, ВЕРБівка; КАЛІНівка, **ЯБЛУН**івка, ГРОМУха, ІВАНівка, -ці, **В'ЮН**ки, СТОЯНівка, **ВОРОН**івка.

Хоча назва **Марґіав*ополіс для Мерва письмово не засвідчена, це не шкодить – відомі й прямі репліки Мерва, вони упізнані у назвах сіл *Мерва* Вл, *Мервин* Вн, *Мервинці* Вн, *Мервичі* Лв з багатими тематичними контекстами: • *Мерва* Вл ГОРОХів: ^БУРКАчі; **МАР'ЯН**івка!, **ІВАН**івка, **МИР**ків, **МИР**не, ВІЛЬХівка, ШИРОКе, СКРИГове, ТЕРЕШКівці, **ЖУРАВ**ники, Зборишів, ЗВИНЯЧе, КОЛОДеже, НАТАЛин, ЛЕМЕШів; • *Мервин* Вн Липовець: ^ЧАГів; **ЖУРА**ва, **ІВАН**ьКи 2, ЗОЗів, ЗОЗівка, ПИЛИПенкове, ЯСЕНки, ТРОЩа, СТРУТИНка, БІЛОЗЕРівка; • *Мервинці* Вн МОГИЛів-Под.: **ІВОН**івка!, КРИЧанівка, **ШЕНДЕР**івка, ОЛЕНівка, ІРАКЛІївка, **ТУЛ**іїв, ТАРАСівка, СКАЛОПІЛЬ, ПЕЛИНівка, БІЛЯни, ПИЛИПи; • *Мервичі* Лв Жовква: **ГІРКАНИ**! Гірканське море, **ОПЛІТ**на, **ІВАН**ики, **ІВАН**усі, **ІВАН**ці, **ЙОН**ичі, **ДЗЮН**ьки, **КРЕХ**ів 2, **ГЕРУС**и герусія рада старійшин, СТРОНЯТИН, ПередРИМихи, ВОРОНівка, АРТАСів, ПИРАТИН, БОЯНець, БИШКів, ГАЙ, ДОБРО.СИН, ГРИНЧуки, БІЛАНи, СИНЬковичі, СОСНини, ЗАВАДи, БУДОКАМ'Янка; ЗАРУДЦі ^ЗАВАДів, ЗАШКів.

Слід контактів з Мервом і Марґіаною дав підстави очікувати появу й інших їх ознак, адже Мерв існував і за часів Дарія, і за грецьких Селевкідів (городище Гявуркала), і за Аршакидів і Сасанідів, і за арабів, і за сельджуків. Поряд з зороастризмом тут були поширені буддизм, маніхейство і християнство (Мервська метрополія від III ст.), зокрема, несторіянство, а згодом іслам.

Зруйнований монголами 1221 р. (і частково відбудований Тимуридами у XV ст.), Мерв пережив перед тим свій золотий час, коли султан *Санджар* (1084-1157) зробив його столицею держави Сельджуків. Про дальші зв'язки з цими землями за Санджара свідчать назви селищ в Україні *Старі САНДЖАРИ* і *Нові САНДЖАРИ* (після 1950-х рр. Санжари) Пл, *САНЖАРИ* Хк, руч. *САНЖАРівка* у с. *САНЖАРівка* Дц, *САНЖАРИха* Чк, б. *САНЖЕРова* біля кол. с. *САНДЖАРівка* – тепер "Полтавка" Зп Гуляйполе (поблизу с. ТЕМИРівка <Тимуриди), *САНЖАРО-Терноватка* – Терноватка Хк САХНовщина, *СИНЖЕР* – тепер Жилівка Чв Новоселиця. Звернімо увагу: це вже у літописні часи! Однак літопис тоді переповнений описами князівських чвар. Крім того, усі наведені тут топоніми літописного часу походять з земель степовиків, які князівський Київ не контролював: Хк2, Дц, Зп, Пл2, Чк, Чв. Переконавшись у глибокій давності зв'язків цього вектора, розгляньмо тепер контексти реплік від імовірного прототипу *Zranka* 'Дранґіана' – сусідньої до Марґіани історичної області.

• **ЗОРАНКА** *Zranka*? Жт СМІЛЬчине: **МАР'ЯН**івка, **АПОЛЛОН**івка, **МОКЛЯКИ**, **ПОЛОН**ичеве, ПАРАНине, р. **КОПИЧ**івка, **ЯМЕНЕЦЬ** *Yamna*, **ЯБЛУНЕЦЬ** 2; • **ЗОРАН**ське Хк Шевченкове: ІВАНівка, **МИРОПІЛ**ля; • **ЗОРИ**нове Од Комінтернове: **ГРЕК**ова, **ОНИСЬК**ове *Ἰωνίσκος*, **БУТ**івка ^**МАР'ЯН**івка, **КОРСУН**ці! *Хорасан*!, **ВОРОН**івка.

Поява у такому контексті основи Корсун- найімовірніше вказує на Хорасан. Його частинами якраз і були чотири з пізніших п'ятьох областей Греко-Бактрії: усі, крім Согдіани – Траксіана, Марґіана, Бактрія і частково Дранґіана. Згогад про *Корсун-* з *Хорасан* зміцнено назвою р. *Корсунка* = **Коросунка**:

Рис. 28. Картохема історичних зв'язків Наддніпрянщини з Греко-Бактрійською державою, Тураном і Сакастаном. Формант -ІАНА 𐎠𐎡𐎴𐎠 у п'ятьох основних хоронімах Греко-Бактрії – від Гірканії (Каспія) до Каспείри (Кашміра). У вірзці збільшена схема українських реплік греко-бактрійських прототипів

• р. Корсунка = **КОРОСУН**ка!! Хорасан у м. КОРСУНЬ-Ш. Чк: **ДЕРЕН**Ковець! Дрангіана, ДРАБівка, ВИГРАїв віхара, БУДА, ЗАВАДівка, **МИРОПІ**лля Міхрдаткерт, НеХВО-РОЦ, **ЯБЛУН**івка, ДАЦьки, **САХН**івка саки, МОРИНЦі, ТАРАЩа Тракс-, **ШЕНДЕР**івка;

• **КОРСУН**івка Пл ЛОХВиця: ^ПЛАСКівщина, РОМОДАНівка; **ДРЮК**івщина Дрангіана ^ЯБЛУНівка, КРЯЧкове ОЗЕро, **ДЕРЕ**Ківщина Дрангіана ^ПАРНИцьке, **ЯХН**ики іакос! пор. Сахн- < сак-, **ТОКАР**і Тохар-; • **КОРСУН**ь Дц ЄНАКієве м/Р: ОЛЬХОВАТка, ОЛЕНівка, **ДРУЖ**не! Дрангіана; • **КОРСУН**ка Хс Новокаховка м/Р: ^РАЙське ^ТОПОЛівка Тобол. Інші назви від цієї основи: **КОРСУН**ка Чк, **КОРСУН**ове і **КОРСУН**івка Хк, **КОРСИН**і Вл.

Якщо зв'язки з такими віддаленими землями існували, то яким шляхом – річками чи суходолом? Карта містить відповідь і на це питання – в сусідніх топонімах навколо назв від основ Дерег-/Дряг-/Дерг-/Дерк- Дрангіана:

• **ДЕРЕГ**івка Хк Н.ВОДОЛАГа: ЗАВАДівка, **КАРАВАН**, **КАРАВАН**івка, БАХМЕТівка; • **БІДРЯГ**и! Хк Хк: ^БУДИ; **КАРАВАН**, **САНЖА**ри!, МЕРЕФа Мерв?, ПОДОЛЬОХ, НЕСТЕРенки!, РАЙОЛЕНівка, КРАСне, БУТенкове; • **ДЕРГАЧ**і Хк рц: **КАРАВАН**, ТОКАРівка, ДОВБнівка; • **ДЕРКАЧ**і См Лебедин: **КАРАВАН**, КАМ'Яне. Кілька балок КАРАВАНна, -ська є у Надозів'ї; ще • б. **КАРАВАН** Дц Амвросіївка: ГРЕКО-ЗАЙЦеве Яік.

(Незалежні докази існування в Україні караван-сараїв у арабський час виявлені нами 2008 р. у топонімії: **МАНЖЕЛ**ія Пл, яр **Маджил**ин Лг, пот. **Монджі**л Зк, пот. **Манадзиль** біля с. Торговиця ІФ від ар. منزلة manzil 'каравансарай' [Platts, 1076].)

У десятку районних контекстів реплік від прототипу Дραγγιανή Дрангіана засвідчені й синхоричні назви від прототипу Марγιανή Маргіана, у тому числі тричі – це сусідні села (!): • **ДЕРЕЗ**ове Дру- Дп Петропавлівка: ^МАР'Янка; • **ДОРОГАН**ь Драγγιανή Жт БАРАНівка: ^МАР'ЯНівка; • **ДЕРКАЧ**і Дру- Хк БОГОДУХів: ^МАР'Іне.

Також • **ДЕРАЖНЕ** Дру- Рв Костопіль: **МАР'ЯН**івка; • **ДЕРГАН**івка Драγγιανή Жт _РУЖин: **МАР'ЯН**івка, **ЗОРЯ**не; • **ДЕРЖАН**івка Драγγιανή Вн Хмільник: **МАР'ЯН**івка, **СТУП**ник!, **БУД**ків; • **ДОРОГУН**ь Драγγιανή Жт Радомишль: **МАР'ЯН**івка 2 ^Ст. **БУДА**, **БУД**илівка, **БУГЛА**ки ^БУДа; • **ДРАГАН**івка Драγγιανή Тр Тр: **МАР'ЯН**івка, **СТУП**ки; • **ДРАГАН**івка Драγγιανή Хм ЧЕМЕРівці: **МАР'ЯН**івка; • **ДЕРКАЧ**івка Дру- Пл Н. САНЖАри: **МАР'ЯН**івка, **СТОВ**бине, ГАНЖі; • **ДЕРКАЧ**і Дру- Пл Вел. Багачка: ^ЧУГУІ р. Чуй?; **МАР'ЯН**ське, **БАХТЕР**ЩИНА Бактрія, **БУТ**ова Долина, **ГЕРУС**івка, **РЕШЕ**тилівка.

Привертає увагу повторюване сполучення морфем Будераж-/ Бідряг-/ Vodrog- (пор. і Тав-Бодрак Км): • **БУДЕРАЖ** (Будда з Дранґіани?) Рв **ЗДОЛ**бунів: **МАР'ЯН**івка, **В'ЮН**івщина, **СТУП**не; • **БУДЕРАЖ** (Будда з Дранґіани?) Рв Дубно: **СТОВ**Пець, р. **ВОРОНО**ве у нп ПереРОСЛЯ та ПЛОСка, р. **ПОВЧ**анка у с. **ПОВЧ**а **Балх**, **ТУР**ковичі; • **БІДРЯГИ** (Будда з Дранґіани?) Хк Хк: ^**БУДИ**; **КРАС**не, **БУТ**енкове, **РАЙОЛЕН**івка, **НЕСТЕР**енки.

Повторенню основ Ступ- і Бут-/Буд- відповідає й ім'я Будди у парфянській і пізнішій монгольській формі *Бурхан*: • **ДЕРЕН**івка Тр Теребовля: **БУДАН**ів, **БУРКА**-**НІВ** Будда, **ЗАРВАН**иця, **ІВАН**івка, **СОКОЛІВ** туркм. *saklaw* 'охорона', **СОСН**ів; • **ДЕРЕЗУВА**Те Дп Синельникове: **БУРХАН**івка Будда, **РАЇ**вка, **ІВАН**івка, **ГРЯКУВА**Те, **ВОРОНО**ве, **ПАР**не; • **Павло-МАР'ЯН**івка Мк Снігурівка: **БУРХАН**івка Будда, **ГРЕЧАН**івка, **Олександр**івка.

Сполука морфем Добр-ян- теж не може бути випадковою, адже вона *повторена* у п'ятьох районах у назвах, які супроводжують слід Дранґіани: • **ДЕРЖАН**ка Дрґв- Вн ЯМПіль **Німе**?: ^**ДОРОШ**івка; **ДОБРЯН**ка; • **ДЕРЖІВ** Льв Миколаїв: **ДОБРЯН**и; • **ДОРОЖИН**ка Кг ВІЛЬШанка: **ДОБР.ЯН**ка, **ДОБРЕ**; • **ДРАГОМИР**чани ІФ ІФ: ^**КРИХ**івці; **ДОБРовЛЯН**и, **КРИВоТУЛИ** Туран, **МилУВАН**ня, **ХОМ'ЯК**івка, **КОЛО**-**ДІ**ївка; • **ДЕРЕЖИ**чі Льв Дрогобич: **Верх. ДОРОЖІВ**, **ДОБРІВЛЯН**и, **ДОБР**огостів, **МОКРЯН**и, **НаГУЄ**вичі, **ВОЛОЩ**а, **КОРОСН**иця **Хорасан**!, **ЯСЕН**иця. На роль прототипу тут придатна форма хороніма **Тапуриавн* *Тапуриана (перс. *Tapuria*, *Tabaristan*, пор. репліку **ДОБРОСТАНИ** Льв). Хоч вона й не засвідчена на письмі, її могли вживати усно: "Тапурія грецька". Щойно трапилася основа Коросн-, яку контекст теж спонукає вважати реплікою прототипу Хорасан (ще ближче Хоросн-):

• **КОРОС**не Льв Перемишл.Яни: ^**ЗаТЕМ**не!; **ІВАН**івка, **ДОБР.ЯН**иці! **Tapuriana* ^**РозСОХ**и, **ПЛОС**ка; **СУХ**одІЛ ^**ВІЛЬХ**овець, **ХОМ**ина, **КАМІН**на; • **КРОСНА** **Хорасан** См Конотоп: **КараБУТ**ове, **ТУЛ.уш**ка Туран, **КРАС**не, **МАР'ЯН**івка, **ОЗАР**ичі, **ШПОТІ**вка, **САХ**ни; • **ХОРОСНА** ІФ **КОЛО**мія: **ДОБР**овідка, **ЗОЗУ**линці, **ТУР**ка, **ЯСІН**ки, **РАКІВ**чик, **БОГОРО**дичин **Баграт**, **ВОРО**на; • **ХОРОСН**иця Льв **МОСТ**иська: ^**ЗАВА**Дів; **КОЛО**дка, **МОКРЯН**и Макран; • **ХОРОСНО** Льв **ПУСТО**мити: ^**ПідТЕМ**не, **РАК**овець; **РАДВА**ни, **СОСН**івка, **БУДЬ**ків, **СОКОЛІВ**ка туркм. *saklaw* 'охорона', **СУХ**оріччя, **БІЛО**горща.

Фінальний етап еволюції основ Кросн-/Красн- затримався в Росії і тому надійно документований: *Кросногорский* → тепер *Красногор* РФ Оренб., *Кросны* → тепер *Красный* Орловс., *Кросный Кут* → тепер *Красный Кут* Ростовс., *Кросная Речка* → тепер *Красная Речка* Хабаровс., – за реєстром назв [Encarta 2000] [Тищенко 2008, 437]. Це сприяє реалістичній ідентифікації **сотень назв** від основи Красн- в Україні – як пов'язаних з прототипом *Хорасан*, очевидно, зближеним з *красн-* 'південь':

• **КРАСН.ЯН**ка! Вн Тиврів: **ІВОН**івці, **ІВАН**ківці, **ШЕНДЕР**ів, **РАХ**ни; • **КРАСН.ЯН**ка! Кв Сквиря: ^**Дунай**ка, **Рогізна Арахозія**; **САВРАН**ь, **ТОКАР**івка, **БезУГЛЯ**-**К**и; • **КРАСН.ЯН**ське Хк Кегичівка: ^**КРАС**не; **РОЯ**ківка, **Олександр**івка, **СОФІ**ївка; • **КРАСН.ЯН**ське Хс Берислав: ^**НовоРАЙ**ськ; • **КРАСНЮ**ки Пл Вел. Багачка: **КРАСНОГОР**івка пахл. **gōhr** 'рід', **БАХТЕР**щина, **МАР'ЯН**ське, **БУТ**и, **РАДИВОН**івка, **КУЛЬ**-**Башине Куляб**, **ГЕРУСІ**вка **герусія**, **БІЛО**церківка чи не західна церква?

Для іранців-скіфів назва Хорасану була цілком позорою, адже складалася з двох морфем: *Хор(с)* сонце і *асан* схід (рис. 29). Тепер у топонімії, як бачимо, вона успадкована у кількох різновидах: *Корсун-/Хоросн-/Коросн-/Кросн-*. Далі сід було розшукати переконливі аргументи, якими б можна було довести правильність ототожнення з Хорасаном основи *Красн-* (пор. і **красне сонечко**). Одним з них стала основа *Суш-/Суш-*, репліка грецького прототипу **Σούσια Susia** 'Тус', столиця Хорасану.

x^{ar}-āsān [hwl's'n'] the East 113'. 120¹¹.
– 'Sunrise': from *x^{ar}* 'sun' (v. *x^{ar}aršē*)
+ *āsān* pt. of Prth *ās-* 'to come': 'the coming sun', Ghilain 49.

Рис. 29. Довідка про лексему пахл. *xwarāsān* букв. 'схід сонця' [Nyberg, 220]

СОШки і СУХини < др. Σούσια Susia 'Тус', столиця Хорасану.

Сама основа Сус-/ Суш-/ Сух- не раз доводить свою належність до східного вектора, адже навколо неї повторюються його синхоричні ознаки: • СУСЬк Рв Костопіль: **ДЕРАЖНЕ**, **МАР'ЯН**івка; • СУСЬк Вл Ківерці: КАДИще, ОЛЕКСАНДРІЯ; • СУХини Хк Богодухів: ^ГАВРиші; **ДЕРКАЧ**і, **МАР'І**не, ГУБАРівка, ЩОГЛівка Sigla? у Сакастані, САХНи, ОЛЕКСАНДРівка; • СУХини Чк **КОРСУНЬ**-Шевч.: **ДЕРЕНКО**-вель, ЗАВАДівка, **ШЕНДЕР**івка, БУДа; • СУШИлине См Білопілля: **МАР'ЯН**івка, **СОХА**ни, БУТовщина, ВОРОНівка, ВОРОНине, БУДки, ВОЛФине, Олександрівка; • СУХинівка Пл Кобеляки: **ГРЕЧ**ани, **СУХ**е, Олександрія, БУТенки, СОКІЛка, БАРАНники; • СУЩин Тр Тербовля: **БУРКАН**ів; • СУХоділля Мк Казанка: **МАР'ЯН**івка, Олександрівка; • СУХОлітівка Кг Новомиргород: ПУРПУРівка ^**МАР'ЯН**ОПІЛЬ.

Однак найпереконливішими є численні сусідства двох синхоричних основ Сух- і Красн- (тобто сусідні репліки *назв як історичної області Хорасан, так і її столиці*), що й становить наочну апробацію правильності наших викладок: • СУХанівка Дп Пятихатки: ^ЧИСТопіль чисте поле?; **КРАСН**і ЛУКи, **КРАСН**ий Луг, **КРАСНОІВАН**івка! хорасанські греки, **КРАСНА** Воля, **МАР'ЯН**івка!, **КУЛЯБ**кине Куляб, **ЖОВТО**-ОЛЕКСАНДРівка (тобто *східна!*, але яка з них?), МИРлюбівка, МИРне, ПЛОСКО-Таранівка, ХАЛАЙДівка туркм. голайда, Червоний Яр *Красн-, БІЛЕНщина, ПЛОСКЕ, ПАЛЬМИРівка, р. ЖОВТа у с. ЖОВТе, ЧИГРИНівка, Червона* **ДЕРІ**івка!, *КРАСНА ДОРІЯ? "Хорасанське море".

Обсяг статті тисне, тому наведемо лише вкорочені кортежі цієї ідіоми:

• **СОШки** Хм Шелетівка: **КРАСН**осілка; • **СОШАНСЬКЕ** Вн Козятин: **КРАСНЕ**; • **СОШНИКИ**! Рв Володимирець: **КРАСН**осілля!, СУХоволя; • **СОХачі** Чг Короп: **КРАСНО**пілля; • СУХе Од РозДІЛЬна: ^ПАРКАНці!; Ново**КРАСНЕ**; • **СУХУВАТЕ** тобто Сус-абад! **У** Од Тарутине: **КРАСНЕ**; • СУХОлуцтя Кв ВИШГОРод: **КРАСН**ий Хутір; • СУХОлуцтя Од Білгород-Дн: **КРАСНА** Коса; • СУХоносівка Пл Машівка: **КРАСНО**гірка, КУСТолово-**СУХО**ділка; • СУХоволя Лв Сокаль: **КРАСН**осілля, ПЕРЕСПА; • СУХоволя Жт Володарськ-Вл: ^**МАР'ЯН**івка; **КРАСН**орічка, **КРАСНО**гірка, **ДОБРИНЬ**; • СУХОділ ІФ Рожнятів: **КРАСНЕ**, ТОПІЛЬське Тобол; • СУХОділ Мк Березань: **КРАСНЕ**!, **КРАСНО**пілля; • СУХОділ Лг Слов'яносербськ: **КРАСН**ий Лиман, Червоний Лиман; • СУХОдоли Вл Володимир-Вл: **КРАСНО**став, торф. **КОПИТ**ове Копет-Даг; • СУХоводка Чг Борзна: **КРАСНО**став, **КРАСНО**сільське, **ДОБРО**пілля, поле **ЧУЙКОВА** р. Чуй у с. БЕРЕСТовець, ГАЛАЙБИНе; • СУХанове Хс Берислав: **КРАСНЯН**ське; • СУХОстав Тр Гусятин: **КРАСНЕ**, СУХОділ, ХОРОС-Тків ^**КАРАШИН**ці! Хорасан, РАШТівці; • СУХОділ См Глухів: ^ТОПОЛЯ Тобол; кут **КРАСНА** ГОРка у Глухові, ПУСТОгород;

• **СУШки** Пл Козельщина: ^**КРАСН**осілля, ОЛЕКСАНДРівка; ЧЕНОКАЛІвка тур. Чанак-Кале Дарданели; • **СУХиня Чг У** Бобровиця: ^**ХОМ**івці قم Qom; **КРАСНЕ**; • **СУХине** Од Березівка: **КРАСНЕ**, **МАР'ЯН**івка, **СУХА** ВЕРБа, ЧИГИРИН; • **СУШки** Жт Коростень: ^КАМ'ЯНА ГОРА, Олександрівка; **КРАСНО**пілля, **КРАСНО**сілка, **КРАСНО**гірка, **ХОЛОСНЕ**! Хорасан?, ЧИГІРі; • **СУШківка** Чк Умань: **КРАСНО**пілка!, По**СУХ**івка, ЯРОВАТка, КОЛОДисте; • **СУЩанка** Жт Попільня: **КРАСНО**гірка, СОКОЛІВ БРІД, **МИШЕР**ине іст. **мишарі** 'етн. група татар', По**ЧУЙ**ки (кирг. Чуй 'р. Чу'), БУХАлівщина **БУХО** 'Бухара'.

РозСОХи. По завоюванню Ірану арабами у 640-х рр. [Колесников] зв'язки з Хорасаном занепали; це й відображує основа Розсох- з частини давніших назв від осн. Сох-; пор.: • **Сухівці** Тр Підволочиськ: РОЗСОХУВАТЕць; • **РозСОХУВАТЕ** Хк Ізюм: ^**СУХ**ий Яр; • **РозсохУВАТЕ** Пл Решетилівка: **СУХОРАБ**івка.

Однак і ці пізніші назви з історично пояснимим префіксом Роз- досі залишаються поблизу незліченних сусідніх згадок областей Східної Персії і, зокрема, Хорасану: • **РозСОШі** См Вел.Писарівка: **ДОБР.ЯН**ське *Tapuriana!, Олександрів-

ка; • РозСОХівське Жт Народичі: **ДОРОГИНЬ!**, **МАР'ЯН**івка; • РозСОХУВАТець Кг Новоархангельськ: **КАГАРЛИК** ^**МАР'ЯН**івка, • РозСОХУВАТа Хм Летичів: **САХНИ**, **ГРЕЧИН**ці; • РозСОХУВАТе Сл Охтирка: **БУРДУ**ни Барда; • РозСОШа Хм Хм: **МАР'ЯН**івка, **ДОБРО**горща Тапурия?, **НАФТУЛ**івка Туран, **МОЛОМО**Линці, **БАХМАТ**івці, **ХОМ**инці;

• РозСОХівка Хк Валки: **КОРСУ**нове, івка, **КРАША**ниціне!, **МАНИ**ли!, **Кади**гробівка 2, **КОЛОМАК**, **ОЛЕКСАНДР**івка, **ДОБРО**пілля, **НЕСТЕ**Ренки; • РозСОХУВАТе Хк Золочів: ^ **ОРІША**нка Хорасан; МУРАВське; • РозСОШинці Чк Чигирин: ^**КРАСН**осілля; **КУДА**Шеве, **БУДА**, **ТОПИЛ**івка **Тобол**; • РозСОХи Хм **ДЕРАЖ**ня **Дрангіана**!!; ^**ТЕПЕР**івка **Табар**-істан; **КРАСН**осілка, **МАНИ**ківці, **НИЖ**не, **ЯСЬК**івці;

Кілька видатних контекстів зберігають без спрощень репліки всієї складної моделі Роз-сох-уват- і при тому містять слід Хорасана у вигляді основи Красн-: • РозСОХУВАТка Кг М. ВИСКа: **КРАСН**опілка!, **НовоКРАСН**е!, **МАР'ЯН**івка; • РозСОХУВАТа Хк Кегичівка: ^**РОЯК**івка!, **КРАСН**е, **КРАСНЯН**ське, **Олександр**івка; • РозСОХУВАТе Хк Ізюм: ^**БУГА**ївка **Бухо?**, **ГОРОХУВАТ**ка, **СУХ**ий Яр; **КРАСН**ий Яр!, **СУХ**а **КАМ'Я**нка, **ТОПОЛЬ**ське **Тобол**, **Олександр**івка, **РОЗСОХУВАТе**₂ ^**БУК**ине, **ШПАК**івка; • РозСОХУВАТе Лг Марківка: **КРАСН**е **Поле**, **КАРАВА**Н-**Солодкий**; • РозСОХУВАТка Чк Катеринопіль: **Червоний*** Брід (з Красн-), **СТУП**ичне.

Як грецька Σούσια удоступнила туранський світ (рис. 28)

Вигаптована клаптиками різномовних фракталів топонімія Наддніпрянщини допустила нас до своїх таємниць через здогад про репліки Сош- як нащадків гр. Σούσια Сусія "Тус, столиця Хорасану". Не було опору матеріалу для такої ідентифікації. Тепер вона сприятиме нам у дальших мовних розкопках.

ТУЛИН і **ТУЛІВ**.

Відомо, що пахлавійська назва ворожого Ірану плем'я туран була **ТУЛ**: **Tūr** [tul | N ~] one of a people inimical to Erān, Turanian. Тому "земля Туран" має форму множини, букв. "туранці" – ~ān [-'n' | N ~] (land of) the Turanians [McKenzie, 87].

• **ТУЛИН** Тулан Тр **БОРШ**ів: **ІВАН**е-**ПУСТ**е, **БУРД**.**ЯК**івці **Bar**da + 'Γαχός, **ЗОР**Яне, **ВОВК**івці, **ВІЛЬХ**овець, **ТУРИЛ**ьче; • **ТУЛИН**ці Тулан Кв **Мирон**івка: ^р. **ШАНД**Ра у с. **МАКЕД**Они і **БЕРЕ**-**СНЯ**ги, р. **СУХ**а **БУТ**ень у с. **ЯХ**ни 'Γαχός, р. **ШАНД**Ра, **ТАРАС**івка; р. **КАГАР**ЛИК, стр. **БУР**-**ЛИК**овий **Бурлик** у с. **Ходор**ів; • **СУШ**ибаба Вл **ТУР**ійськ: ^**ОЗЕР**Яни; **ТУР**ія, **ТУЛ**ичів **Туран**, **МИР**овичі; • **СУХ**оволя Лв **Городок**: **ТУЛ**иголове **Туран**, **АРТИ**Щів **Іртиш**!; • **МЕРВ**инці Вн **МО**-**ГИЛ**ів-**Под.**: **ІВОН**івка!, **ШЕНД**ЕРівка, **ТУЛ**ів **Туран**; • **ДРАГО**МИРчани ІФ ІФ: **ДОБРО**вля-**НИ**, **КРИВО**ТУЛИ **Туран**, **ХОМ**'Яківка, **КОЛОД**іївка!; • **КРОС**на Сл **Конотоп**: **КараБУТ**ове, **ТУЛ**.ушка **Туран**, **КРАСН**е, **МАР'ЯН**івка, **ОЗАР**ичі, **ШПОТ**івка, **САХ**ни; • РозСОШа Хм Хм: **МАР'ЯН**івка, **ДОБРО**горща **Тапур**-, **НАФТУЛ**івка **Туран**, **МОЛОМО**Линці, **БАХМАТ**івці.

Ця система на подив економна: **Нафт-тул**-, **Крив-тул**-, **Тули-голов**-, **Березн**-, **Березн-як**-, **Березн-як-уват**-, **Сош**-, **Роз-сош**-, **Роз-сох-уват**-...

 ЧУївщина, **ТОБОЛ**и. Вище трапилися цінні вкраплення, як-от **Бахтерщина** від явного прототипу **Бактрія**, або згадки **Турану** й р. **Чу**: • **ДЕРАЖ**ня **Друв**- Сл **Ямпіль** **Німе?**: **ТУРА**Нівка **U** (це єдина в Україні репліка **Турану** з ротацізмом), **ЧУ**йківка (кирг. **Чуй** 'р. Чу); • **Суцанка** Жт **Попільня**: **КРАСН**огірка, **МИШЕР**ине іст. **мишарі**, **ПочУЙ**ки (кирг. **Чуй** 'р. Чу'; пор. і р. **ЧУЙ**гул = **Чунгул** п **Молочної** Зп ~ **ЧОНГАР**). Інші райони з сусідством основ **Сух**- і **Чуй**-: • поле **ЧУЙ**кова у с. **БЕРЕСТ**овець Чг **БОРЗ**на: с. **СУХ**оводка, ур. **ПАР**нище у с. **Галай**бине, кут. **В'Ю**нище у с. **ДОБРО**пілля (було **КРАСН**опілля), **КРАСН**осільське, кут **ЗаДЕР**іївка у с. **ПРА**чі, кут **ВАРОХ**івка, ур. **Хутор** **КАГАР**ЛИЦький у

с. ПЛИСКИ [Павленко]; • оз. *НеЧУЙкове* (пор. і прізви. Нечуй) у с. Михайлівка Кв ТЕТІїв: **РОСІШКИ**, ГАЛАЙки. Багатий іранський контекст: • ур. **ЧУЇвщина** у с. ОЛЬШАНА Чг ІЧНЯ Яік: **ДРАГАНівка**; **ЯНОВщина**, хут. **ЙОВОН+**! *Yavan* греки, ур. ЙОНІВщина у с. Парафіївка, кут. ГУРИНівка, ПАРНЯ у с. Андріївка, р. **АРТИШ** дтюрк. *Ārtiš* (Іртиш; Орхонс. напис [Фасмер]), ур. **САКОВщина**, кут **ЯСУРівка асури!** (авест. 'демон') у с. Гужівка, курган **ВОЛНА**, с. **ДОРОГІНКА**, кут БАГМЕТівка у с. КОРШАки і в с. Монастирище [Павленко].

Були виявлені репліки не тільки річки Чу (Чуй), але й р. Тобол, притоки Іртиша (!): • **СУШНО** Ль Радехів: **ОБОРТів**, **ТОБОЛів Тобол!**; ОРДів, ТОРКИ, РАДВАНці, ОПЛИЦЬке, КУСТИН, КОРЧівка; • **СОШичне** Вл Камінь-Каш.: **ТОБОЛИ Тобол**, **КРАСНИЛівка**, **КАРАСИН Хорасан**, **ДОБРЕ**, бол. **КОПИТове** у с. ЯЛОВАцьк, Олександрія.

Основу інших реплік Тобол- наші предки сприймали як Топол- або Топил-, – це може бути доказом того, що вони там були і чули тамтешню вимову прототипу (!) мовою мансі **Тѳпэл** 'Тобол': • **СУХОділ** Іф Рожнятів: **КРАСНЕ**, **ТОПІЛЬське Тѳпэл**; • **СУХОділ** См Глухів: **ТОПОЛЯ Тѳпэл**; • луг *ЧУЙКове* **ТОПИЛО** Чуй + **Тѳпэл** у с. Автуниці Чг Городня: **ЛУГ РОСОШ**, ур. **ТОПИЛИ Тѳпэл**, **ЗДРЯГівка Дрангіана**.

ЯІЧне, БУРЛУК, ШИМКове, АРТИШ. Знайшлися репліки річок **Яік** (каз. *Жайк* 'Урал'), **Бурлик** (п Ішиму), **Ішим** (каз. *Есиль* л Іртиша), **Іртиш** (*Ārtiš* Орхонс. напис [Фасмер]) – з повторюваними у кортежах ознаками степового вектора:

• **ЯЄЧне** Яік Хк Вел. **БУРЛУК** р. Бурлук 2 Каз.: **ПЛОСКЕ**; **КРАСНЕ**, **КРАСНОЯРСЬКЕ**, РОГОЗЯНка Арахозія, ВІЛЬХУВАТка, Олександрівка 2, НЕСТЕРівка; • ліс **ЯЙЦЕ** Яік у с. ТРОСТЯНЕць Чг ІЧНЯ: **ТОПОЛЕВА Тобол**; р. **ІЧЕНЬКА**, ІЦЕНків, ур. КАМЕНЬське у с. ХАЄНКИ; р. **АРТИШ** [Павленко] *Ārtiš* Іртиш (у давньотюркському звучанні!), р. Бугай, В'ЮНОчка, с. ЙОНІВщина, СТУПАКівка; • пот. **ЯЙЦІВСЬКИЙ** Яік у с. Данилове Зк Хуст: ВІЛЬШАНИ, ТОПОЛИН Тобол!; • б. **ЯЙЧАК** Яік бас. Міусу Дц [СГУ]. Є і у Львові своя р. **АРТИША** [СГУ] *Ārtiš* Іртиш: в околицях **КАМ'ЯНОБРІД**, **ДОБРОСТАНИ**, **МЕРВИЧІ**, **СУХОДІЛ**, ЯСНІСЬКА; • **СУХОВОЛЯ** Ль Городок: **ТУЛИГОЛОВЕ Туран**, **АРТИШЦІВ** *Ārtiš* Іртиш!

Казахським ім'ям Яіка було і є *Жайк*, і це пояснює численні репліки з основою **Зайк-**: **Зайки** Пл, Хк, **-івка** Лг, **Зайченчі** Пл, **Зайчинці** Пл, **Зайці** Пл2, Чг, **-ів** Кв, Пл, **Зайчики** Хм тощо: • **БІДРЯГИ** (Будда з Дрангіани?) Хк Хк: **КАРАВАН**, **САНЖАРИ!**, р. і с. **МЕРЕФА** Мерв?, **КРАСНЕ**, НЕСТЕРЕНКИ, **ЗАЙКИ** каз. *Žaik* 'р. Урал (Яік)', **ГУРИНЕ** монг. **гурен**, книж. монг. **курэн** 'ставка, провід' (пор. козацький курінь).

Ще дві назви можуть відповідати прототипу оз. *Зайсан* на Верх. Іртиші: • оз. **ЯЙЧУНОВА** Яма **Зайсан?** у с. Любечанинів Чг Козелець [Павленко]. Для киян буде відкриттям Америки, що "річище між Києвом і Вишгородом" зветься **ІЦУН** [СГУ, 224].

МАКАРів, КАМ'ЯНОГІРКА, МИШЕРине.

Переконливо виглядає взаємний супровід реплік прототипів каз. *Есиль* Ішим і **Макар**- *Магуаг* мадари?, – до міграції мадари десь там і жили: • **СИЛА** каз. *Есиль* Ішим Мк ДОМАНівка: **ЧЕРВОНЕ***; КАЗАРИНСЬКЕ, Олександрівка 2, **МАКАРівка!**, ЗЕЛЕНИЙ Яр, ІЗБАШівка, СУХА БАЛКА; • **СИЛЬНЕ** *Есиль* Вл Ківерці: **МАКАРЕВИЧІ!**, СУСЬК, МУРАВИЩЕ, **БОД.ЯЧІВ!** Будда грецький, Олександрія; • р. **СИЛЬНА** п Кодри Кв **МАКАРів:** **МАР'ЯНівка** 2 **БЕРЕЗівка**, КОПІївка *Korēn-Dag*, Червона* ГІРКА, ВИШЕГРАД, **КРУШН.ЯКИ** Хорасан + греки **СОСНівка**, **ЗАБУЯННЯ**, НовоМИРівка, НеБЕЛиця, НІЖИЛОВИЧІ, ЯБЛУНівка, ЯСНОГОРОДКА, ЧОРНОГОРОДКА; • **СИЛЬЧЕНКОВЕ** *Есиль* Чг ТАЛАЛАївка: **МАКАРЕНКОВЕ**, ЮРКІВЦІ, **КРАСНИЙ КОЛЯДИН** сколот, **МИГУРІВ!**

З середньовічних документів видно, що Уральські гори довго мали назву рос. *Камень* або *Каменный Пояс*. То був переклад прадавнього місцевого ороніма з мови вогулів (мансі) – *Нёр* 'Урал', власне, якраз 'камін' [Мурзаев, 579].

Через мову комі це слово набуло у топонімах форми *нар* [Мурзаев, 393 з посиланням на словн. Лыткин, Гуляев]. Це нагода реалістично ототожнити, по-перше, масові топоніми від основи Кам'ян- у туранських контекстах в Україні, як-от: • **КАМ'ЯНЧАНИ** Дп Кринички: ^**СУХ**ий Хутір, **МИР**не, **УЛЯ**Нівка ?марі Юл Волга; Червоний* Яр, ЯБЛУ-Неве, **БОЛТИШ**ка, Олександрівка, **БУЗУЛУ**ки, **ІЛЛІ**нка, **БАРВІ**нок, **КУДАШ**івка.

По-друге, мансійс. *Нёр* і комі *нар* – це добрі кандидати на прототипи реплік р. *НОРА* і *ПоНОРА*, нп *НОРинськ*, *ПоНОР*ниця, рос. *ПоНЫРи* тощо. Досі їх пов'язували лише з генонімами кельтських племен *норців* або *нурців* [Мельниковская].

• пот. *НОРА Нар* у нп **НИЖ**ня **РОЖ**анка Ль **СКО**ле: **КАМ'Я**нка!, **РоСОХ**ач; • *НОР*илів! Хм Бі-ЛогР'я: **ШИМ**ківці Ішим, **СУШ**івці!; • р. *ПоНОРА* Рв ДубноМлинів: **КАМ'Я**нниця, **БУДЕРАЖ**, **СОС**нівка; \ **КРАС**не, **УЛЯ**Нівка, **ОХМАТ**ків, **БУД**и, **АРШ**ичин, **МЕЖИР**іччя, **ТОПІЛ**ля; • р. *НОР*ин **Нар** і *НОР*инці Жт Народичі: Роз**СОХ**івське ^Рудня-**КАМ'Я**нка ^**СЕВЕР**івка; • р. *ПОНУР*ка у с. **КАМІ**нь См Крелевець: **РЕУТ**инці **Рефт** річка у Заураллі, **ТУЛ**Иголове **тул-** тура-нці; пор. теж • *ПоНЫРи* РФ Курс.: **КРАС**наЯ **ГОР**ка, **КАМЕ**нец, **ПереСУХ**а2, **ПоНАР**инка.

Крім сліду "доміграційних мадярів", колоритним доповненням цього північного фасаду Туранського степу від Волги до Алтаю став генонім *мишарів* (етнічна група татар у межиріччі Сури й Волги): • **МИШЕР**ине іст. *мишарі* 'етнічна група татар' Жт Попільня: **СУЩ**анка, **КРАС**ноГІрка, **КАМ'Я**нка, **МИР**олюбівка, **МАКАР**івка, **СОКОЛІВ** Брід туркм. *saklaw* 'охорона', **САВЕР**ці, **МОХ**начка, **ЯБЛУ**нівка, **ПоЧУЙ**ки (кирг. *Чуй* 'р. Чу'), **БУХ**Алівщина кит. **Бухо** 'Бухара'; • р. **СУХ**ий **Вир** Чг Ріпки: **СУС**лівка; **ЗаДЕРІ**ївка, **КАМ'Я**нка; р. і смт **ДОБРЯ**нка *Тапуріана, **ЯВОР**ці, **ГУБАР**і, **МАН**ьки, **БУЯ**нки, **ЯМИ**ще, **СКИТЬ**ки ^**ТУЛ**ія Туран; р. **ТОПАЛЬ** **Тобол**, **БОЛГ**ач Волг-? у смт Любеч, **ЕСАЧ**ок, р. **КА-**ГАНець, р. **МИЖИР**ка морд. *мижер* *мишари*, бол. **КОРАБ**лище, **БОРЗ**на; • **МЕЖИР**ів морд. *мижер* *мишари* Вн ЖМЕРинка: **КРАС**не, **КАМ'Я**ноГІрка, **ТОКАР**івка, **БУД**ьки.

А от, до речі, і про Суру: • р. *СУРА* = Погрібна Вн **ТЕП**лик: **РоСО**ша, **КА-**М'Янки, **ТОПОЛ**івка **Тобол**, **ШИМ**анівка Ішим, **МИЩАР**івка *мишарі*!, **КАРАБЕЛ**івка; • р. *СУХ*а *СУРА* Дп **СОЛ**оне: **АПОЛ**лонівка!, **КАМ'Я**не, **БЕРЕЗН.УВАТ**івка, **БАРВІ**нок.

ТИЛявка, **БОЛОЖ**івка. Час згадати й репліки від прототипів *Итиль*, тат. *Идел*, може й мар. *Юл* 'Волга'. З розглянутого матеріалу видно, що більшість основ зазнала тут афери (початковий голосний без наголо-су відпав) – таке відомо й у новіші часи (Катеринослав, Панас, розм. Лісавет, Лексій): • руч. *ТИЛ*явка *Итиль* у с. *ТИЛ*явка Тр ШУМськ: ^**БАШ**ківці; **СОШ**ище, **ТЕМНОГАЙ**ці, **СУРАЖ**, **СОС**нівка, **МІЗЮР**инці *мишарі*, **МИР**ове, **ПІЩАТИ**нці, **ІВАН**ківці, **ТУР**и, **ВОВК**івці **Балх**, **ОНИШ**ківці *ἰωνίσχος*, **БОЛОЖ**івка Волга?, **РОХ-**МАНів; • торф. *ТИЛ*ьбівське біля м. Бориспіль Кв: бол. **МАГАР**івщина у с. **ІВАН**ків; • *ДИЛ*іївка Дц Костянтинівка: ^**ІВАН**опілля; **СТУП**очки!, Червоне*, Олександро-КАЛИнове, **ЯБЛУ**нівка, **ТАРАС**івка, **РАЙ**ське; • *ДІЛ*ятин Іф Надвірна: **КРАС**на!, **КА-**МІнна, **ДОБ**ротів, **ВОЛОС**ів, **МИР**не, **ПАРИ**ще, **ЯБЛУ**ниця, **БІЛОЗ**орина, **САЛАТ**рук; • *ДІЛ*ове Зк **РАХ**ів: **РОСІ**шка, **ВІЛЬХОВАТ**ий, **ДОБ**рік, **БІЛ**ин;

• *РозДІЛ*ьне Ль **САМБІР**: ^**КАНА**фости; **КРАС**ниця, **Конюшки-ТУЛ**иголови!, **БА-**РАНівці, **НИЖ**не, **ВІЛЬШ**аник, **БІЛ**ина, **ХВОРОЩ**а, **БЛАЖ**ів Волг-?, **ЗАРАЙ**ське, **ОРХО-**Вичі; • *РозДІЛ*ьна Од рц: **КАМ'Я**нка, Олександрівка, **БУД**ячки, **БУГАЙ**, **ХОМИ**нка, **Но-**во**КРАС**не, **БАКА**лове, **СУХ**е, **ПАРКА**нці!, **Нові** **ЧОБРУЧ**і, р. **ЧОБУР**ча; • *РозДІЛ*ьне Кг Долинська: ^**ШИРО**ка **БАЛ**ка; Олександрівка, **ІВАН**івка, **ГУРІ**вка, **МИР**не; **СУХОДІЛ**ьське (справді, *Итиль* – шлях до Хваліського моря і Хорасану); • *СУХ.ОДО*ли чув. **Ат**л Волга Вл **Волод-Вл:** **КРАС**ностав, **ТУР**івка, **ХВОРОСТ**ів, **НеХВОРОЩ**а, **ХОБУЛ**това, **КЛАД**нів, **БІЛ**ин, **БЕРЕ-**Зовичі, **ТРОСТЯ**нка; • *СУХ.ОДО*ли чув. **Ат**л Ль **БРОД**и!: **СУХ**ота, **СУХ**оволю, **ВОВК.ОВАТ**иця! **Балх**, **БОРД.**ул.Яки, **ЯСЕН**ів, **ЯБЛУ**нівка, руч. **БОГА**їха **Бохо**;

• *УЛ*ія марій. *Юл* Волга (пор. місцева сіверс. *юлиця* 'вулиця') См **С-БУДА**: ^**КУДО**ярове; **КАМІ**нське, **КАМ'Я**нка, **КРАС**ноярське, **ПОРОХО**нь, **КУСТ**ине, **Н. СПАРТА**, **СИБИ-**

Лівщина, МОХове, КРЕНИДівка, ГАВРилове, БІЛоУСівка; • УЛИчне Льв ДРОГОБич: ДАЛЯва! Атъл, ПідСУХе!, КОРОСНИця!, ДЕРЕЖичі, ДОРОЖів 2, ДОБРІВЛЯни!, ДО-БРОГОСТів, СТУПниця, ПереПРОСТИня, НаГУЄвичі, ВОЛОЩа, БОЛЕХівці, МЕДЕНИця.

ЗБОЇвська і **ЗБОЇчний**. Унікальні згадки Узбою. Річ у тім, що русло Узбою діяло до XIII і після XV ст.: тільки тоді ці згадки й мали сенс. • СУШно Льв Радехів: ^ТОБОЛів Тоболі; **ЗБОЇвська** (< Узбой?); • верх **БерезникОВАТа-Кичера** Зк Тячів: пот. **ЗБОЇчний** (< Узбой?), **КРАСНА**, **ДОБРЯН**ське, ВІЛЬХівці, КРИЧове, КОЛОДне.

КОПИТів, КОПАЙгород. Основа Копит-, що почала регулярно траплятися біля назв від Красн- і Сух-, нагадала про тюркську назву Копетдагу: • **КОПИТів** Копетдаг Льв СОКАЛЬ ?Sigal: **НИЗи** Ніса?, ВІЛЬХове, **СУХ**оволя, **КРАСН**осілля, ДОБРОЧИН; • **КОПИЧинці** (може й слово **копиця**) Тр Гусятин: **НИЖ**бірок Ніса?, ВІЛЬХівчик, КОЦЮБИНці, РАШТівці, **СУХО**ДІЛ, **КРАСНЕ**; • **БілоКОПИТове** Копетдаг См Глухів: **СУХО**ДІЛ, **КРАСНА** Горка, -оярськ, ЄМАДИКине **амадоки**, СЛІПОРОД, РадИВОНівка, ПУСТОгород, ІОНине; • **КОПИТинці** Хм Летичів: **ЮРЧЕН**ки Гиркан, ВОЛОСівці, САХНи, Роз**СОХУ**ВАТа; • **КОПИТ**кове Рв Здолбунів: ^**МАР'ЯН**івка; **МИРО**ТИН, БУДЕРАЖ, В'ЮНівщина; • **КОПИ**Тець Хк ДЕРГачі: ^КАРАВАН, ЗАЙЧенки; ВІЛЬШани, ТОКАРівка; • **КОПИТів** Рв Корець: КОЛОДіївка.

На північному підгір'ї Копетдагу була колись столиця Аршакидської Парфії – *Ніса* (городище під Ашгабатом) або *Михрдаткерт* "місто Митридата", у поточному мовленні *Мир-керт, імовірний прототип кількох наших *Миргородів*.

Перська назва Копетдагу звучить як كپه داغ *Korēh-Dag*, що пояснює:

• **КОПАЙ**город Вн Бар: ^**КОПАЙ** *Korēh*; **МИР**не, **МАР'ЯН**івка; • б. **КОПАЙ**-ГОРИна у с. ЛОМОВАТа Чк Чк: ДАХНівка, САГУНівка, ТУБІЛЬці; • р. **КОПАЙ**ка у с. ПІЩа Вл ЛюБОМЛЬ: **МИЛ**.ОВАНь, **КРАСН**оволя, -ий Бір, **КРУШИН**ець Хорасан;

КАШПЕРівка < гр. Каопеїра Кашмір з маніх. сперс. *Kašpīr, qšpr* Кашмір [ММР, 209: Dictionary of Manichaeism Middle Persian and Parthian / by D. Durkin-Meiterernst. – London: Brepols, 2004. – P. 209].

Коли книга 2018 р. була вже здана на виробництво, трапилося переконливіше пояснення прототипу основи Кашпер- зі словника маніхейських середньоперських пам'яток. Лише тут зафіксований топонім маніх. сперс. *Kašpīr, qšpr* Кашмір [ММР, 209], звідки й гр. Каопеїра. Виходить, ці прототипи рознесені купцями без перетворень у основах тодішніх реплік у топонімії від Волги до Західної Європи. Українські репліки – на півдорозі:

• **КАШПЕРівка** через гр. Каопеїра з маніх. сперс. *Kašpīr* Кашмір Вн КОЗятин: **КРАСНЕ**, **СОШ**анське, **КОРИТУВА**та, **КУМАН**івка, **НеМИР**инці, **ЗБАРАЖ**, БРОДецьке, БІЛопілля, ЗОЗулинці, ЖУР-Бинці, МАХАринці, МИХайлин; • **КАШПЕРівка**+ [Encarta] через гр. Каопеїра з маніх. сперс. *Kašpīr* Кашмір Дц Старобешеве: ^Стояни+; **КРАСНА** **ПОЛЯНА**, **КРАСНО**пілля, **КАМ'ЯН**ка 2, БЕРЕГове, ШИРОКе, БЕРЕСТове, ГРЕЧкине; • **КАШПЕРівське** гр. Каопеїра з маніх. сперс. *Kašpīr* Кашмір Мк Нова Одеса: ^**СУХ**ий ЄЛАНець; **КАМ'ЯН**ка, **ДОБРЯ**нка, **МИР**не, ВЕСЕЛе, Івано-ЗАХАРівка, Ново-КРАСівське, *Червоноволодимирівка; • **КАШПЕРівка** Жт Коростишів: **ОЗЕР**яни, **МАР'ЯН**івка, *Червоний Гай, **ШАХ.ВОРОСТ**івка, **ВІЛЬШ**ка, Високий **КАМІНЬ**, **КАМ'ЯН**ий Брід, КОВГАНівка, ЯСТРУБна, МОРОЗівка, Карабачин, КРАСилівка, ВІЛЬНя, ВІЛЕНька, БІЛЬче, КУЛІШівка, ГОРІХове; • **КАШПЕРівка** Жт БАРАНівка: ^**ОЗЕР**ЯНка; **МАР'ЯН**івка, **МИР**ославль, Володимирівка, АДАМівка, **ПОЛЯ**нка, КРАСуля, ЗАБАРА, ВЕРЕСня, РАДУлин, РОГачів; • **КАШПЕРо-МИКО**Лаївка Мк Баштанка: **МАР'ЯН**івка, **ДОБРЕ**, **ДОБРОКАМ'ЯН**ка, **ДОБРА** Криниця, ВІЛЬна **ПОЛЯ**на, ЛОБРіївка, КОСТИчі, **ТАРАС**івка, ПриВІЛЬне; • **КАШПЕРівка** Кв Тетіїв: Ро**СІШ**ки, ГАЛАЙКи, **ТАРАС**івка, **ДЕНИХ**івка, П'ЯТИГОри. Пор. також назви кол. нп *Каспорю-Ельгері*+ хотанс. *kaspāra, Сиртай-Каспорі*+, *Есен-Елікаспер*+ у Криму [Бушаков]. • пот. **КАСПЕР**ик маніх. сперс. *Kašpīr* Кашмір у с. КРАСів Льв МИКОлаїв: ^**ПОЛЯ**на ^Благо**ВОД**івка; **СУХ**а Долина, **ДОБРЯ**ни, БРОДки,

Роз**ВАД**ів, У**СТ**я, БЕРЕЗдівці, БІЛЬче; • **КАСПЕР**ів**ЦІ** маніх. сперс. *Kašpīr* Кашмір Тр ЗаЛІШчики: ^ЛИСичники; **БЛИЩ**анка, Іване-**ЗОЛОТЕ**, **ЗОЗ**улинці, **СВЕРШ**ківці *Suriya*, **ДОБР**івляни, ШУТРОМинці, **ЯКУ**Бівка; • р. **КАСПР**ова маніх. сперс. *Kašpīr* Кашмір у с. СОБОЛІвка Жт РОМА-Нів: ^В**И**Ла; **КОЗАРА** 2, **МАНІ**!, САРНівка, ТОКАРівка, **КАМІНЬ**, **КАМ'Я**нка, ЖОВТий Брід, **МИР**опіль, ВІЛЬХа, ОЛЬШанка, БІЛка, ПРУТівка, ЯГОДинка, ЯСногород.

Сама можливість топонімічного сліду Кашміру в нас зобов'язує згадати і • **КОС-МИРИН**! сскр. *kaśmīra* Кашмір Тр БУЧач: КИДАНів, СОКОЛів, СОРОКи. Про давність основи *Каспер*- свідчать її репліки на Заході: *Kasperboden* на південному березі Норвегії, *Kasper* і *Kasepere* в Естонії, у Польщі – *KASPRy*, *KASPRówka*, *KASPRa*, *KASPERki*, у Чехії – *Kašperske Hory* і в сусідній Баварії – *Kaspeltshub* і *Kasparzell*. Виходить, не від Ост-Індської компанії були тут перші кашмірові шалі, а з давніх караванів купців.

Значення особливих аргументів набувають при такому трактуванні прототипу назви від основи *Кашпир*- у Поволжі й Західному Сибіру: **КАШПИР** РФ Самарс. на л. березі Волги напроти **КАШПИР**овки (також кол. **КАШПИР**+) біля Сизрані: голосна у них ближча до маніх. сперс. *Kašpīr* Кашмір. На картосхемі, наведеної вище (рис. 28), *Кашмір* – між горами Памір і річкою Інд.

Біля реплік **Сух**- **Суз** чи Туса (столиці Хорасану) не раз трапляються назви від основи *Дейнек*-: • **СОХ**ацька Балка Пл ДИКАнька: **СУХ**а Балка; СОКОЛІ-Вщина туркм. *saklaw* 'охорона', **ДЕЙНЕК**івка, **ТОПОЛ**івка **Тобол**, **ДЕЙНЕКИ**; • ур. **СУХ**е **Гало** у смт Куликівка Чг: дол. **ДЕЙНЕЧ**ин **Круг**; бол. ДРИ**ГАЙ**лів, р. КО**ДАК**; ур. Дронів **Острів** у с. Смолянка; бол. СІР**И**Кове у с. Вересоч; оз. **КИРГИЗ**ова Заплава у с. Виблі; оз. **Моховате** ~ поле **ДЕЙНЕКИ**, куток Губарівка у с. Дроздівка; оз. **ДАЙНЕЧ**ина у с. СЛАБин Чг Чг, бол. **ДАЙНЕЧ**ине у с. Грабівка Чг Куликівка [Павленко]; • **СУХ**оводка Чг **БОРЗ**На: поле **ЧУЙ**кова у с. БЕРЕСТовець, ур. ПАР**НИ**ще у с. Галайбине, кут. **ДЕЙНЕК**ова.

От і завершимо **ДЕЙНЕКАМИ**. Бо й тут спроби їх "пояснень" прикро безпорадні. **ДЕЙНЕКИ** < сир. **דְּנִיג** *dēnīg* 'аскет, святоблिवий' (з пахлаві). Сирійська мова стала джерелом відомостей про ще один тип аскези і святенництва, про який тепер мало відомо на колишніх теренах його поширення. Ідеться про засвоєне сирійцями слово **דְּנִיג** *dēnīg* 'аскет, побожний, святоблिवий' (пахлав. **دین** *dēnīg* [SD, 91; McKenzie, 26]), рис. 30. З

цього слова починається уривок тексту пророка Мані, де він доводить вищість своєї віри над усіма іншими: "**Dēnīg man** wizīd az abāriḡān dēnī **pēšēnagān** pad dah xīr frāy ud wehdar ast" [titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/iran] ("**Побожний я** [букв. "я, дені-га,"] образ з високих благородних вір удесятеро вищу й кращу"). Це дотепер невловимий прототип реплік в ономастиці України – **ДЕЙНЕКИ**, **ДИННИКИ**, у росіян – **ДЕНІКІНИ**, у швейцарців прізви. *Dāniken*. І ще один зневажений ключ до нашої історії – імовірний **маніхейський**: • р. **ДЕЙНЕК**івщина **Вел**. РОМ**И**на Сули; • бол. **ДИННИК**ів у с. ВАЦі Пл Пл: ТвердоХЛІ**БИ**; • **ДЕЙНЕКИ** Пл ДИКА**НЬ**ка! **ШТАН**івка, **ДЕЙНЕ-**

دین *Pehlevi, a devotee, ascetic*
dēnīg [*dynyk' | N dīnī*] religious.
dēnīg **دین**

Рис. 30. Довідки про лексему сир. *denig* і пахл. *dynyk* (унизу) 'побожний' [SD, 91; McKenzie, 26, 203a]

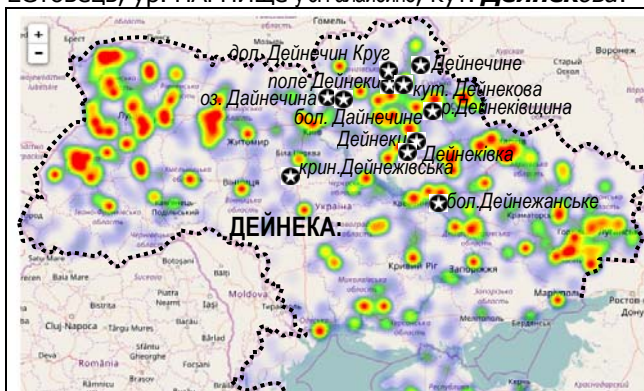

Рис. 31. Слід зороастризму або маніхейства: поширення в Україні 7413 прізвищ персько-маніхейського кола *Дейнека* [http://ridni.org/karta] і синхоричних топонімів

Ківка; • бол. **ДЕЙНÉЖанське** (за місцевою легендою усе простіше: "де жив пан Дейнега" [СМГУ, 383]) у с. Солошине Пл **КОБЕЛЯКИ**; **МОТРИНЕ**; **ДРАБИ**нівка, **МІДЯН**івка, **ГАНЖ**івка, ГАЛі-ГОРБАТки, КУСТОлові КУЩі, **ДРИЖ**ина ГРЕБля.

Початок Дейнек – чи не з печенігів: "Печеніги, прийшовши на українську зе-млю, були обізнані з деякими релігіями, особливо їхньою симпатією користувалося **маніхейство**" [Пріцак, ЕУ, 2042]. Цим можна пояснити його слід в Україні (топооснова Мани-/Мані-/Мань- майже виключно у степу.) Приріст знань дав аналіз прізвищ:

5756 ДейнеГА!, 88 ДейнеГО, 1 -гло, **7413** ДейнеКА, **4699** ДейнеКО, 170 Дейнеженко, 1 Дейнежко; // 34 Дейник!, 9 Дейниженко, 294 -ченко, 12 -чук, 343 Дейніченко, 893 Дейна!; // 968 ДЕНЕГА!, 691 ДенеКА; 11 **ДЕНИГА**, 3 Деничук; 70 Денник; // 19 Диник!, 841 Динник, 648 -ік; 481 ДиньКА, 415 ко; 4 Денька, 83 -ко // 6 Дин-ич, 1 -ичук!; 104 Дін-ченко, 59 -ев...

Разом **23.468** побожних нащадків, але кого? Бо "просто" побожних не було: були парси, аскети, йоги, ченці, саракоти й анахорети; суфії, дервіші і навіть муфради серед учених (рис. 32). А ці були *деніги*. Від пахл. *ден* 'віра'. Наведене у поповіді Мані до сучасників слово мало бути для них звичним. Справді, за Г. Ньюбергом, парф. **dēnik** [dɨnyk] **belonging to the (Mazdayasnian) religion** [Nyberg, 62]: знову іранські корені степовиків, попри родичів-тюрків.

تفرید *tafrīd* Separation from others, retirement from the world (esp. for the sake of devotion); the being unique in science, &c.
 مفرد *mufrad* (pass. part. of افرد 'to make a person single, &c.), adj. & s.m. Single, sole; solitary, alone;— singular; unique, simple; uncompounded:

Рис. 32. Своєрідне поняття відданості науці *tafrīd* як виду побожності [Platts]

Вагання -ка/-га нагадують варіанти *лелека/ лелеґа* Чк [АУМ]. Але основи *Дейнег-*, *Дейнеж-* можуть зберігати й пахлавійське -г: крин. **ДЕНЕЖ**івська у с. Черепин Кв; **ДЕНИХ**івка, с. **ДЕНЬГИ** Чк, **ДЕНЕЖ**никове Лг, пот. **ДИНЯШ**чик у с. СИНєвир Зк, **ДЕНИШ**і Жт.

 І так далі, і так далі. Отака наша минувшина, таке минуле, досі "незараховане" нам на іспиті з історії з причини *недостатньої підготовки до цього іспиту!* Це наша провина, бо кому ж іще кортить порпатися у струхлявілих уламках нашого вічного? За образним висловом Е. де Боно, "риючи наукову яму в одному місці, її неможливо вирити в іншому" [Боно]. То ж і мусимо, поки стає сил, розкопувати не вглиб, а шир по всьому занехаяному дослідниками простору. Тут і трапляються загублені стежки безвісного Трахтемира, Кніви, Траяна Деція, феодалів Обертенгів у Ломбардії. Був таки історичний зв'язок з Заходом – зі світом вестготів в Астурії і пізніше (книга 2015 р.).

І вже цілком невичерпна тема – вектор Правічного Степу. Терплячий читач отримав зі статті хіба що 1% назбираного тут добра (див. книгу 2018 р., 816 с.). Скіфи, сармати, греки, сирійці, араби, тюрки, монголи. І пахлавійське парфянське безмежжя (степи Іранведжа, давнього 'простору іранців'): села Березнегуваті, Парнюватка, Добростани, Корсунці, Кашперівки, Тоболи, Чуйкові, Грякувате, Сигловате, гора Вільховата. **Десятки тисяч** людей на прізвище Пасіпай і Поцибай, Підопригора, Прига, Підгора, Гура, Парканій, Нафталъ, Дейнека. Усе це провісники *масштабних наукових досягнень* наступних десятиліть не лише у галузі звукових і граматичних відповідностей, але й ширше – у *системній спадкоємності* українського і пахлавійського мовного матеріалу. Переживши складні початки без видних критеріїв вибору прототипів перед неозорим морем назв, з мистецтва розпізнання напівстертих звукових збігів та субтельних умовисновків уся ця галузь на очах перетворюється на точне ремесло наукового слідчого.

Література

- Алемань А.* Аланы в древних и средневековых письменных источниках. – СПб., 2003.
- АТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1973.
- АУМ – Атлас української мови. – Т. 1. – К., 1988.
- Боно Э. де.* Рождение новой идеи. – М., 1976.
- Величко – Самійло Величко. Літопис. Том другий. – К., 1991.
- Вольфрам Х. Готы. От истоков до середины VI века. Опыт исторической этнографии. – СПб., 2003.
- Гафуров А.* Имя и история. – М., 1987.
- Гоголь Н.В.* Собрание сочинений: В 6-ти т. – Т. VI. – М., 1953. – С. 31-32.
- Голобуцкий В.А.* Запорожское казачество. – К., 1957.
- Грінченко Б.* Словарь української мови: В 4 т. – К., 1907-1909.
- Даль В.И.* Словарь живаго великорусского языка: В 4-х тт. – М., 1880.
- ДРС – Древнегреческо-русский словарь: В 2-х т. / Сост. И.Х. Дворецкий. – М., 1958.
- ДТС – Древнетюркский словарь. – Л-д, 1969.
- ЕСЛН – Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. – К., 1985.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982–2012...
- Желехівський – Малоруско-німецький словар: У 2 т. / Уложили Є.Желеховский, С.Недільский. – Львів, 1886.
- Исаев М.И.* Осетинский язык // Языки народов СССР. – Т. I. – М., 1966. – С. 237–256.
- ІТУ – *Тищенко К.М.* Іншомовні топоніми України. Етимологічний словник-посібник. – Тернопіль, 2010. – 240 с.
- КБ – Константин Багрянородный. Об управлении империей. – М., 1991.
- Клепатский П.Г.* Очерки по истории Киевской земли. Том 1. Литовский период. – Одесса, 1912.
- Колесников А.И.* Завоевание Ирана арабами. М., 1982.
- КШ – Карта Шуберта. XIX ст.
- ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь. – м., 1990.
- Мельниковская О.Н.* Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке. – М., 1967.
- Мудра И., Петр Я.* Учебник верхнелужицкого языка. – Bautzen, 1983.
- Мурзаев Э.М.* Словарь народных географических терминов. – М., 1984.
- Непокупний А.П. Культурно-історичні обрії "Реєстру Війська Запорозького 1649 року" // Реєстр Війська Запорозького 1649 року/ Відп. ред. Ф.П. Шевченко. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 568–587.
- Непокупний А.П., Отін Є.С., Шевченко Ф.П.* та ін. Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії XVII ст. («Реєстри всього Війська Запорозького» 1649...). – К., 1989.
- НФЕ – Новая философская энциклопедия: В 4-х т. – М., 2010.
- Павленко С.О.* Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини. – Чернігів, 2013. – 600 с.
- Плетнева С.А.* Половцы. – М., 1990.
- Прицак О.* Печеніги // Український історик. Журнал укр. істор. товариства. №1-2 (25-27). – Нью-Йорк-Мюнхен, 1970.
- Прицак ЕУ – *Прицак О.* Печеніги // Енциклопедія українознавства. – Т. VI. – С. 2042.
- ПРС – Персидско-русский словарь: В 2 т. – М., 1970.
- РВЗ-1649 – Реєстр Війська Запорозького 1649 року/ Підгот. до друку О. В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін. – К.: Наукова думка, 1995. – 592 с.
- СГУ – Словник гідронімів України. – К., 1979.
- СКД – Реальный словарь классических древностей по Любкеру/ Под ред. Ф. Гельбке и др. – СПб., 1885.
- СМГУ – Словник мікрогідронімів України. – Київ, 2004. – 440 с.
- СМЗО – Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. – Т. II. – М.-Л.: АН СССР, 1941.
- СТМЯ – Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков: В 2 т. – Л-д, 1975.
- Стрижак О.С.* Назви річок Полтавщини. – К., 1963.
- Стрижак О. С.* Етніонімія Птолемеєвої Сарматії. – К., 1991.
- Тищенко К.М.* Бактрійські греки і буддизм у топонімічних маркерах в Україні // Мовні і концептуальні картини світу (КНУТШ). Вип. 47. Ч. 2. – К., 2014. – С. 401-442.
- Тищенко К.М.* Долітописна мовна історія українців. – Київ-Дрогобич, 2016.
- Тищенко К.М.* Італія і Україна. – К., 2009.
- Тищенко К.М.* Мовні контакти: свідки формування українців. – К., 2006.
- Тищенко К.М.* Пізній Рим і алани у топонімії Європи // Мовні і концептуальні картини світу (КНУТШ). Вип. 46. Ч. 4. – К., 2013а. – С. 95-113.

- Тищенко К.М. Слід тунгусів, маньчжурів і монголів у топонімії України // Вісник Львівс. ун-ту. Серія філол. Вип. 61. – Львів, 2014. – С. 208-219.
- Тищенко К.М. Халіфат і сівера. – К., 2011.
- Тищенко К.М. 24-а перська сатрапія в історії України // Український тиждень. № 27 (295). 2013. – С. 35–55.
- Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – М., 1962.
- Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины. – М., 1968.
- Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М., 1964-1973.
- Франко І.Я. Вибране. – К., 1954. – 400 с.
- Шагиров А.К. Этимологический словарь адыгских (черкесских) языков: В 2-х т. – М., 1972.
- Шапошников А. Первый фрагмент Видевдата и санскритская словесность о прародине арийцев в контексте мифической генеалогии // Вісник Львів. ун-ту. Сер. філол. Вип. 59. – Львів, 2013. С. 51–57.
- ШС – Шевченківський словник: У 2-х т. – К., 1970.
- Шоу Б. Цит. за: Воронцов В. Могущество знания. – М., 1979. – С. 118.
- Beweridge W.I.B. Sztuka badań naukowych. – Warszawa, 1960.
- Blanchard M.J. Sarabaitae and Remnuoth. Coptic Consideration // The World of Early Egyptian Christianity/ Ed. by J.E. Goehring and J.A. Timbie. – Washington, 2007. – P. 49–60.
- Caner D. Wandering, Begging Monks: Spiritual Authority and the Promotion of Monasticism in Late Antiquity. – London, 2002. – 333 p.
- Chkeidze T. Georgia. v. Linguistic Contacts with Iranian Languages // Encyclopaedia Iranica.
- Choat M. Philological and Historical Approaches to the Search for the 'third Type' of Egyptian Monk // Coptic Studies on the Threshold of a New Millennium... Iss. 1 | M. Immerzeel, J. van der Viet. P. 857–866.
- Codex Cumanicus.
- Crum W.E. A Coptic Dictionary. – Oxford, 1939.
- DTL – Dictionary of the Turkic Languages. English: Azerbaijani, Kazakh, Kyrgyz, Tatar, Turkish, Turkmen, Uigur, Uzbek/ K. Öztopçu, Zh. Abuov e. a. – London & New York, 1999.
- Egli J.J. Geschichte der Geographischen Namenkunde. – Leipzig, 1886.
- Eichler E. Die Ortsnamen der Niederlausitz. – Bautzen, 1975.
- Encarta – Microsoft Encarta Premium 2009. Interactive World Atlas, E-product.
- en.wiki/Glomacze
<http://ridni.org/karta>
- Kieffer J.D., Bianchi T.X. Dictionnaire turc-français, à l'usage des agents diplomatiques et consulaires, des commerçants, des navigateurs, et autres voyageurs dans le Levant. – Tome 2. – P., 1837.
- Kiss L. Földrajzi nevek etimológiai szótára. – Budapest, 1980.
- Kuun G. Codex cumanicus bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. – Budapest, 1880.
- Lieu S.N.C. Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China.
- MacKenzie D.N. A Concise Pahlavi Dictionary. – London, 1986.
- Nyberg H.S. A Manual of Pahlavi. II. – Wiesbaden, 1974.
- ODW – Hornjoserbsko-němsce, němsko-hornjoserbsce / Obersorbisch-deutsch, Deutsch-obersorbisch. – Bautzen, 1966.
- Platts J.T. A Dictionary of Urdû, Classical Hindî and English.–London, 1884.
- Pritsak O. The Pečenegs: A Case of Social and Economic Transformation// AEMAЕ, 1975. – P. 211-235.
- Robert – Le petit Robert. Dictionnaire encyclopédique de la langue française: En 2 vols. – Paris, 1980–1989.
- ru.wiki/Чёрные_клобуки
- Schuster-Sewc H. Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. – Bautzen, 1978.
- SD – Payne Smith J. A Compendious Syriac Dictionary. – Oxford, 1903. – 632 p.
- SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów Słowiańskich: In 14 vols. – Warszawa, 1880–1895.
- Schmitt R., Bailey H. W. Armenia and Iran. iv. Iranian Influences in Armenian Language (1986) // Encyclopaedia Iranica.
- Soni R. Shabd-Sanskriti. – New Delhi, 1998.
- Spinei V. The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century: Cumans and Mongols. – A. Hakkert, Publisher, 2006.
- [Malevez M.] These 3 (1–306).pdf
- Vycichl W. Dictionnaire étymologique de la langue copte. – Leuven, 1983.
- Zanetti U. Arabe serākūdā = copte sarakote = 'gyrovagues' dans la vie de S. Jean de Scété // Analecta Bollandiana 115, fasc. 3-4, (1997).

Костянтин Тищенко

ПАРАЛЕЛЬНІ ЖИТТЯ І ПІДІГРІВ КОСМОСУ

(НАРИС ТВОРЧОЇ БІОГРАФІЇ)¹

...І таке. Мені хотілося б ще якось представити автора для гіпотетичного читача-неофіта. Що як, наприклад, узяти з "Ключів з Астурії" два останні абзаци проф. В. Пашенка? Чи ще якось. От розповіли б Ви нам про початок цього шляху – до МЕТАТЕОРІЇ... (Е-лист 10 січня 2018, 14:56:07).

Не начитаюся Вашою Книгою та не надивлюся на неї... Дуже добре, що Ви дописали статтю, дякую. Тема про творчу біографію актуальна... Було б добре, якби "довідка" розказала, ЯК Ви навчилися читати неписану історію, як вдалося почути й розрізнити голоси таких давніх часів. Чи була мить, коли Ви сказали "Еврика!", як Архімед, чи якось інакше. Знаю, що прошу про майже неможливе. Насправді – як напишеться.

З повагою, О. С. (Е-лист 19 лютого 2018, 11:22:51).

ОДІССЕЯ МЕТАТЕОРІЇ

Якраз початок шляху – до написання "Метатеорії" – уже покладено на папір 12 років тому. Додати такий нарис до планованого тоді видання порадив історик проф. С. Білокінь. Як автор "Метатеорії мовознавства" (книга є в інтернеті), я не маю сумнівів у її науковій значущості: лінгвістика стала взагалі першою наукою, для якої таке створено. А однак доля праці парадоксальна.

"У двох словах" метатеорію можна порівняти з *координатною сіткою* географічної карти, уперше накресленою для "земель" мовознавства. На стадії "вбудови" метатеорії до чинної схеми людських знань виявилось, що знання про мову упорядковані в метатеорії за першим критерієм *семіотики* (Пірса-Морріса) "прагматика, синтактика, сигніфіка"², а другий критерій – це *загальнонаукові* категорії *типів* знань (одиниці, концепції, закономірності та ін., – що є в усіх науках). Оце і весь "ключ" до метатеорії.

Таким чином, у запропонованій в дисертації метатеоретичній карті-таблиці по географічній "широті" розміщені смуги-*галузі* знань про мову (етнопрагматика, аксіопрагматика, ідіопрагматика, синтактика, сигніфіка)³, а "за довготою" – колонки-*типи* цих знань (теми, одиниці, логічні концепції, історичні концепції, закономірності⁴). Самі ж знання зручно й наочно розкладені по всій таблиці з 5 смуг і 5 колонок у вигляді ярликів-*назв* 3 тис. наукових сюжетів лінгвістики⁵. Опрацьовано й простішу навчальну версію метатеорії, де множина наукових сюжетів "упакована" у найважливіші 160 "навчальних питань" курсу мовознавства, – їх студенти і засвоюють за рік.

¹ Продовжити тему люб'язно запропонувала головний редактор журналу "Україна. Наука і культура".

² Для відповідності традиційшому поділу на галузі триада розгорнута далі у пентаду.

³ В основі лежить спадний масштаб одиниць, званий "від *summit genus* до *infima species*" (від найбільшого роду до найменшого виду): *мови світу, діалекти, ідіолекти* (мова індивіда), *тексти, слова*.

⁴ Їхня роль виявлена уперше: вони є підсумком кожної галузі, її квінтесенцією. У підручнику їх описано 216.

⁵ Наприклад, як вони названі в енциклопедичних словниках [Українська мова. Енциклопедія] або [ЛЭС].

У створеному на підставі дисертації першому *системному* підручнику "Основи мовознавства" (pdf є в інтернеті) весь майбутній курс унаочнено на одній розгортці (с. 4-5, або 26-27); згодом з'ясувалося, що це й дає студенту т. зв. "повну орієнтаційну базу" знань для роботи упродовж року.

Дисертацію розглянули опоненти і висловили такі оцінки зробленого:

"...Спроба створити метатеорію мовознавства є на сьогодні практично унікальною" /проф. І. Бичко (філософ, IV офіц. опон. дис.), с. 1/. "К.М. Тищенко фактично є піонером такого значного дослідження, *так необхідного сучасній лінгвістиці*" /проф. М. Шеремета (філолог, Мінськ; III офіц. опон. дис.), с. 1/. "Ні за змістом, ні за методами дослідження, ні за висновками нічого подібного у мовознавстві відшукати не можна" /доц. В. Радчук (філолог), с. 1/. "Я читав чимало докторських дисертацій і як член спеціалізованої ради, і як офіційний опонент, але ще ніколи не зустрічав подібної до цієї, настільки насиченої логічними міркуваннями, як саме побудувати метатеорію мовознавства на методологічних засадах сучасного наукознавства" /проф. С. Семчинський (зав. каф. заг. мовозн. КНУТШ), с. 1/.

"Виникнення метатеорії, тобто операціоналізація давнішого знання, є разом з тим такий вихід за межі узагальнюваної та відрефлектованої системи знань, який означає історичне завершення розвитку й існування науки в її дотеперішній формі (пор. теореми К. Геделя про неповноту). Дисертаційне дослідження К.М. Тищенка є... історичним свідченням завершення епохи класичної науки про мову" /доц. О. Бондаренко (психолог, тепер акад., проф.), с. 1/.

"Отримані категорії метатеорії мовознавства, узагальнена матриця лінгвістичних знань... жодним чином не входять у суперечність з динамічними теоріями пояснення мовного феномену (пор. концепції В. Гумбольдта, О. Потєбні, П. Флоренського та ін.), адже вони принципово в і д к р и т і... для дорошування новими даними й категоріями" /канд. філол. н. А. Медведєв (Ін-т кіберн. НАНУ), с. 3/. "Не можна не відзначити потужності й відкритості створеної автором метатеоретичної моделі мовознавства, прогностичний потенціал якої дав їй змогу вмістити в собі живий, імовірнісний, неозорий, та все ж "упійманий" автором у мережі матричного аналізу світ мови" /доц. О. Бондаренко, с. 3/.

"Яка б не була можлива критика цієї концепції в цілому чи в деталях (у тому числі й з боку автора теперішнього відгуку), вже сам факт її впровадження до наукового обігу виглядає дуже важливою і благодійною подією" /акад. Ю. Степанов (РАН, Москва), с. 1/. "Можна, звичайно, не погоджуватися з окремими деталями праці К.М. Тищенка, але не можна заперечувати вагомості та імпозантності її побудови. В цьому й полягає цінність його цілісної і послідовної метатеорії лінгвістики" /проф. С. Семчинський, с. 3/.

Запропоновану в дисертації метатеоретичну матрицю визнано якісно новою мірою знань: "Матриця лінгвістичних знань являє собою якісно нове с и н е р г е т и ч н е утворення... [Автор мусив] знайти управу на енергетизм численних фактів, правил і теорій, які заявляють про себе як про самостійні, самодостатні, а отже чинять опір при оперуванні з ними" /канд. філол. н. А. Медведєв, с. 2, 1/.

"[Цей] дуже вагомий внесок до систематизації змісту лінгвістичної науки... буде вельми корисним і цінним не лише для студентів, але і для викладачів та дослідників різних галузей і спеціальностей, сама численність яких часто заважає панорамному баченню взаємних зв'язків матеріалу" /проф. Е. Кнерр (Віто-

рія-Гастейс, Іспанія), с. 1/)⁶. "Найбільшим теоретичним здобутком рецензованої дисертації, на нашу думку, є представлення мовознавства як розчленованої єдності лінгвістичних знань, усі елементи якої зв'язані внутрішніми корелятивними відношеннями" /акад. Н. Клименко (ІМ НАНУ, I офіц. оп. дис.), с. 2/.

Захист "Метатеорії" 1992 р. супроводжували наукові баталії. З підсумкових оцінок: "Навряд чи дисертант претендує на те, що він пізнав чи розкрив абсолютну істину в досліджуваній галузі, але безперечно те, що він зробив гігантський крок, наближаючись до неї. Завершує дисертацію авторська дефініція мови: «Людська мова – це дія-транс-еу-ін-син-десигнальна система», яка наочно демонструє потенції метатеорії" /проф. С. Семчинський, с. 3/. "Підсумковій праці автора "Метатеорія мовознавства" судилося довге життя, живе життя не лише серед мовознавців, а й серед усіх тих, кому дорогі ідеали сучасної науки" /доц. О. Бондаренко, с. 3/.

Як відомо, експозиція Лінгвістичного навчального музею КНУТШ унаочнює метатеорію мовознавства. Американська рада вчених товариств (ACLS) за поданням С. Павличко 1999 р. ознайомила з інформацією про музей і, відзначивши його ґрантом, визнала втіленням наукового лідерства. Президент Ради, зокрема, написав у своєму листі⁷:

Dear Kostiantyn Mykolaiovych,

I write to congratulate you on your award in the International Humanities Program of the American Council of Learned Societies. As you know, these awards are intended to honor the lifetime accomplishments of distinguished scholars/pedagogues. Your rich record of publications, and the gratitude of your many students, testify eloquently to the quality of your contribution to the study of linguistics.

But there is another dimension to our Humanities Awards – leadership -- which we define as "encouraging and enabling the work of others." Our selection committee, composed of senior scholars in the humanities in the United States, was unanimous in its recognition of the value of the Linguistics Educational Museum at Kyiv Shevchenko University for public education and for the training of future scholars in the field. Based on the committee's recommendation, it gives me great satisfaction to attest that the Linguistics Museum represents the finest in intellectual leadership.

Please accept my personal congratulations and my heartfelt wishes for continued success.

With warm collegial greetings,

John H. D'Arms

⁶ "(Cette) contribution très importante à la systématisation des contenus de la science linguistique... sera très utile et valable non seulement aux élèves, mais aussi aux professeurs qui enseignent et font des recherches sur differens champs et specialités dont la pluralité empêche souvent la vision panoramique et l'interconnexion" (prof. E. Knörr, ЕНУ (зав. каф. баск. мови, Ун-т Країни басків), р. 1).

⁷ Переклад 3-го абз.: Є ще інший вимір наших гуманітарних премій – лідерство – яке ми визначаємо як "заохочення інших і надання їм можливості працювати". Наш відбірковий комітет, складений з досвідчених учених-гуманітаріїв Сполучених Штатів, одностайно визнав важливість Лінгвістичного навчального музею Київського Шевченкового університету для системи освіти та підготовки майбутніх фахівців. На підставі рекомендацій комітету я з задоволенням засвідчую, що музей є найкращим втіленням інтелектуального лідерства.

За створенням і музею, і "Метатеорії" стояв 25-річний досвід викладання мовознавства як навчальної дисципліни (курси "загальне мовознавство", "вступ до мовознавства", "основи мовознавства"). Я з полегшенням завершив цю громіздку епопею і зосередився на її втіленні в курси. Почалося "довге життя" нової наукової концепції у світі науки й освіти. Через роки у видавництві С. Павличко "Основи" дисертація вийшла у вигляді монографії [Тищенко 2000] (в інтернеті є і pdf, і текст на сайті Ю. Пероганича). Її цілком не зрозуміли в "Українському бестселері. Книжка року'2000" (с. 98-100), зате оцінили географи (Київс. геогр. щорічн., №3'2003, с. 186-187).

На захисті автор дізнався про свою працю й дещо нове. Виявилось, що він розв'язав проблему створення *повної орієнтаційної основи* навчання, досі не розв'язану в жодній іншій науці. У математиці нею займалися академіки Колмогоров і Давидов /доц. О. Бондаренко, с. 3/.

Гість музею, дослідник з Монпельє п. Д. Стумен зацікавився цією "орієнтаційною основою" і запросив на конференцію. Моя доповідь там⁸ сподобалася лише нам з п. Д. Стуменом; публіка не прореагувала ніяк. Я підбадьорив колегу і, подякувавши, поїхав. З якихось причин і збірник не видали. Через пару років філософ проф. Cezary Wodziński і філолог д-р Anton Marczyński визнали актуальність *тієї ж* теми і довели її до публікації: 216. Po co językoznawstwo metateoria?⁹ // Medytacje filozoficzne. – Warszawa, 2015. – S. 235-262. Я щиро вдячний колегам за цю нагоду. Мораль: 1) Pro cártu lectóris habént sua fáta libélli¹⁰. 2) Космосу нагріватися ще довго.

Є і просвітні відображення теми: відеофільм у чотирьох частинах "Метатеорія професора Тищенка" (режисер Б.І. Гнатюк, редакція УТБ "Культура"; цикл передач "Обереги пам'яті"). Сюди також і півгодинне відео Л. Губіної з серії передач "В кабінетах". Усе доступно з інтернету.

Нові покоління відвідують музей, студенти-сходознавці слухають у ньому авторський курс основ мовознавства на засадах метатеорії. З нагоди 25-річчя музею його засновник отримав відзаку ректора на Володимирівській чорно-багряній стрічці "За особливі заслуги перед Університетом".

VERFREMDUNG Надані тепер для нової спроби саморефлексії дальші сторінки журналу, як сказав би Леонардо да Вінчі, "ще не були в досвіді" і тим привабливі. Це перша нагода замислитися над власною історією вирощення здатності читати з карти забуту мовно-історичну інформацію. Справді, якими лабіринтами вдалося пробитися крізь пізніші пласти топонімів і знайти "під картою" з сучасним життям ніби підкладку зі стежками минулого?

Перед аналогічними питаннями опиняються і балерина, і скрипаль, яких просять розповісти про секрет їхніх умінь, далеких від людей з залу. Або серфінгіст. Чи космонавт. Або ще хірург... (Згадаймо похмурий гумор Бальзака на адресу свого персонажа з "Втрачених ілюзій" доктора Деллена: прибувши до Парижа, той невдовзі уславився вдалими опера-

⁸ З програми конференції: "Université Paul-Valéry, Montpellier 3. Dipralang-EA739-ITIC. Colloque... 2012 "Enjeux méthodologiques actuels en sciences du langage: orientations, pratiques, contraintes". 08.06.2012. 13h45. С. *Tyschenko*, Kiev. L'espace métathéorique est-il superflu?" (En quoi le savoir est-il différent de la recherche?) [Чи потрібний метатеоретичний простір? (Чим знання відмінне від дослідження?)].

⁹ пол. "Навіщо мовознавству метатеорія?"

¹⁰ "Залежно від сприйняття читачем мають [ті самі] книжки різну долю" (Теренціан Мавр; II ст.).

ціями; "і мало хто знав секрет майстерності хірурга: у провінції він залишив персональний цвинтар".) Як добре, що філологія – не хірургія.

Автор справді свідомий того, що тихій філології до хірургії далеко, як і до сценічних мистецтв, і до безмірної космічної безодні. Однак сутність виходу в незвідане залишається однаковою. І хтось мусить то робити вперше, чи комусь так випадає. І десь до того треба готуватися.

▼ Тема зачіпає *Брехтівський Ver-fremd-ung-s-effekt* (від чуженість, відстороненість з нім. fremd 'чужий, сторонній'). До дистанційованості театру від життя Брехт запровадив навчальний вимір, бажаючи, щоб глядач негайно розумів механізми гри на сцені. Найпростіший засіб – у тому, що персонаж раптом залучає до гри глядача, прямо звернувшись до нього зі сцени. У літературі прийом відомий від "Небожа Рамо" Дідро.

Інший спосіб – запровадити спеціального персонажа під назвою "оповідач" або ще – *зробити вбудовану репліку-мініатюру самої п'єси* (як у Л. Піранделло). Хто ще пам'ятає театр С. Образцова – після епізоду лялькової гри перед публікою з-за ширми виходив сам митець з лялькою на руці і лагідно пояснював глядачам дещо з побаченого ними, при тому що й лялька на руці часом брала в цьому несподівану участь. Мабуть такою лялькою будуть мої приклади з попередніх етапів *власних* студій, або цитування чіхось оцінок тих прикладів. Наслідуючи Б. Шоу, часом "цитую себе: це надає бесіді пікантності"...

Традиційний театр, включно з його версією у Станіславського, передбачає вростання актора в роль, досягнення ілюзії іншої дійсності. Брехтівський театр прагне до розриву з таким підходом, надаючи глядачеві можливість критично дистанціюватися від дії на сцені, – *замість бути поглинутим нею*. Тут знову є несподівані аналогії. У давньогрецькій трагедії і, як не дивно, також у грецькій за походженням службі Божій – це хор. У деяких містичних зібраннях суфіїв – це спеціально запрошений *сторонній* (fremd!) співець-хазфіз: по досягненні учасниками стану екстазу від довгого безперервного гуркоту мідних тамбурів – у раптовій тиші він собі далі спокійно, незворушно й дистанційовано-задумливо співає суру Корану.

Траплялося й мені звертатися до читача (не у статтях для вісників, де це не передбачено жанром). Допомогає у тому довгий досвід аудиторного спілкування. Оскільки ж теперішня стаття – про власний творчий шлях, то й цікавий "*Selbst-ver-fremd-ung-s-effekt*" 'само-відстороненість', 'само-ре-флекс-ія' (селф-і?!), по-нашому – "погляд на себе збоку".

МОВНІ ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕНЬ *Як вдалося почути й розрізнити голоси таких давніх часів? Відповісти коротко не вийде, бо шлях довгий. На щастя, як і в медицині й космонавтиці, у нас передбачена звітність за всі роки. Тому сходинки до цього вміння видно з часових пластів публікацій. Аби полегшити тепер читачеві сприйняття бібліографічних посилань, 70 ключових етапів проникнення в топонімію далі виписані щоразу "білим по темному" (з загального числа 224 життєвих сходинок-публікацій автора за 52 творчі роки станом на лютий 2018 р.). От і ще один засіб *ферфрёмдунг* – до основної розповіді "чорним по білому". (Назва праці йде зразу після номера; решта даних – для бібліографічного пошуку: читаючи, їх проминають.)*

Де ж закладена база розуміння голосів минулого з карти? *З появою Горбачовської Перебудови* (1985) у суспільстві стали наростати передчуття змін. Сподіваючись на краще, почав готуватися до них і я. По 20-річній практиці пе-

рекладу й навчання романських мов (без відриву від паралельного читання теоретичних курсів з мовознавства) заходився упорядковувати заготовки тексту докторської праці про метатеорію нашої науки. Докторантура мені "не світила", а чистовик дисертації я надрукував згодом на машинці за 4 місяці творчої відпустки. Уряд закликав громадян "додати в роботу". Ми з І.І. Магушинцем вирішили відгукнутися й дістали від ректора дозвіл на експериментальну романську групу студентів (ЕРГ) для паралельного інтенсивного навчання чотирьох **романських мов** за програмою другої мови: 44. О комплексном изучении языков // Вестник КГУ. Ром.-герм. фил. Вып. 20. – К.: КГУ, 1986; 48. Экспериментальная романская группа ЭРГ: освоение резервов интенсификации // Вестник КГУ. Ром.-герм. фил. Вып. 22. – К.: КГУ, 1988; 49. Программа комплексного изучения четырех романских языков. – К.: КГУ, 1988. В усіх трьох працях співавтор І. Магушинець. Іван Іванович викладав у цих групах іспанську і португальську, а я французьку й італійську. За 6 років клопоту "через день без промитої години" підготували ми й випустили дві такі групи (17 і 12 студентів). Вивчивши по 4-7 мов (були й такі), студенти склали з них *прилюдні державні іспити* (!) й отримали дипломи. Навколо кожного з цих випускників могли тепер утворитися кафедра, факультет, інститут... Однак майже всі вони вчинили по-своєму: перелетіли на Захід. Довелося цей різновид "підігріву космосу" припинити.

Тим часом після ГКЧП Союз розпався, і серед іншого став досяжнішим ступінь доктора наук. По захисті "Метатеорії мовознавства" 1992 р. отримав я згоду керівництва на створення Лінгвістичного музею¹¹ – і ніяк не очікувану пропозицію очолити кафедру теорії та практики перекладу східних мов. До рішучих змін попередньої скромної життєвої ролі доцента я виявився якось підготованим завдяки книжкам В. Беве-риджа, Е. де Бóно, Є. Рєгірера, Г. Сельє і викладачу філософії проф. Є.С. Жарикову (він був, як його сторожко називали, "творчим марксистом"). Беверидж наводить пораду В. Оствальда науковцям десь **посеред кар'єри радикально змінити галузь діяльності** /Беверидж, 288/.

Я собі гадав, що новою галуззю стане для мене нововідкрита метатеорія мовознавства. Натомість прийняв без вагань несподівано надану ректором іншу можливість, і не шкодую, – хоча на ямкуватих початках шляху часом добряче трусило. Нова держава потребувала фахівців зі східних мов, викладання яких радянська система з України після А. Кримського й Т. Кезми "од гріха" прибрала. Тепер належало надолужити випуск кадрів – відродити орієнталістику як галузь філології (доти з безупинних спроб деканів проф. Ю.О. Жлуктенка і проф. О.Є. Семенця ми мали лише двох сходознавців – арабіста М.Д. Волкова і японіста В.Ф. Резаненка). Тому моє призначення на посаду було "на виріст": керівництво влаштовував мій новий науковий ступінь, однак базову освіту я мав з романістики. Які ж дисципліни планувати собі тепер на новій кафедрі? За досяжними підручниками я нагально довів до кондиції базові знання перської мови (які мав від 1970-х рр.) і засів за самоосвіту з іраністики. Підготував кілька нових курсів ("Лінгвістику для сходознавців" викладаю досі). Італійці кажуть *insegnando si impara* "Навчаючи, вчимося й самі". Непросто формувався новий колектив, зате була підтримка колег з базовою сходознавчою освітою (В.С. Рибалкін, О.Й. Пріцак), фонозаписи, стажування з мови в Тегерані: "процес пішов". На час присвоєння звання професора по кафедрі Близького Сходу (1995) кваліфікаційна відповідність завідувача посаді була досягнута.

¹¹ Про його відкриття 13.09.1992 р. університет повідомив 165 університетів світу.

▼ Така сцена й лаштунки. *Де ж конкретно взялися засоби мовно-історичного прочитання карти?* Я навіть бадьоро написав про перші іраністичні знахідки на карті – і тут з подивом помітив інші свої паралельні життя: сага топоніміки прийшла не з диплому про базову освіту і не з нових сходинкових інтересів... Стало ясно, що просто "довідки" вже не вийде, а буде, як у Б. Паскаля: "Вибач за довгий лист: не мав часу написати коротше". Кого цікавить швидша відповідь – можна проминути без втрати для розуміння статті ці 18 пунктів (5 сторінок) – до підсумку в рамці.

1) Річ у тім, що вектор потрібних для вивчення топонімії польових і діалектологічних студій не утворився б без знання **італійської** мови, яку я освоїв самостійно на II-III курсі, років 40 викладав факультативно, далі з І.І. Магушинцем відроджував фах "італознавство" в університеті та мовно-культурну спілку Данте Аліг'єрі у Києві.

За словами піаніста Г. Нейгауза, *педагоги не можуть "створювати таланти": вони можуть створювати умови, у яких учню легше виявити свої якості.* Борг вдячності вихователям завжди несплатний. Умови, за яких виник мій інтерес до польових студій, створив світлої пам'яті професор А.О. Білецький, рано залучивши мене до праці над Лінгвістичним атласом Середземномор'я (ALM). Цю неймовірну для СРСР тему вивчення генуезьких впливів у говірках рибалок передоручив проф. А. Білецькому акад. В. Виноградов. Для анкет і листування з ALM якраз і знадобилося моє знання італійської. (Перед тим була пора, що дала підставу Андрію Олександровичу для безсмертної фрази: "Костянтине Миколайовичу, переходьте до мене в аспірантуру – я Вам допомогти не зможу, але заважати не буду"...) Далі я спромігся й на власні статті: **16.** Lessico marinaro e peschereccio del littorale Caucasico del Mar Nero [Морська й рибальська лексика Кавказького узбережжя Чорного моря] // Bolletino dell'ALM. №13-15 (1971-1973). – Firenze, 1976. – P. 645-663 (ці живі італізми у діалектах ефективно прорубали "залізну завісу" від Європи!); **68.** La presenza linguistica e culturale italiana in Ucraina [Італійська мовна і культурна присутність в Україні. Доповідь на 72-му Світовому конгресі у Трієсті Спілки Данте Аліг'єрі (1995)] // Quaderni della Dante. №4/96. – Roma, 1996; **122.** Живий слід Риму в мові і географічних назвах України // Дивослово. № 10, 2004. – С. 67-73; **156.** Українська частка історії Риму // Україна. Наука і культура. Вип. 34. – К., 2008. – С. 214-233; **161.** Італія і Україна: тисячолітні етномовні контакти. – К., 2009. – 192 с.

2) У травні 1968 р. університет доручив мені експедицію до 5 міст Кавказького узбережжя за програмою ALM. За тих обставин іншого вибору керівництво не мало (недосліджена ділянка прибережних говірок затримувала друк книги в Італії). Початкові знання про **мови Кавказу** отримав я раніше самоосвітою. Перші спроби впорядкувати помічені тоді мовні зв'язки є вже у згаданій статті **16** та у **15.** Общие лексические изоглоссы восточнославянских и иберокавказских языков // Вопросы языковой структуры. – К.: КГУ, 1976. – С. 45-51.

3) Аж ось де хронологічне місце студій **топонімії**, зумовлених викладанням з 1992 р. нового для мене курсу **перської** мови й супровідних дисциплін іраністики: **63.** Іранські ізоглоси слов'янських мов // Східний Світ, №1-2. – К., 1994; **74.** Іраністичні аргументи на користь концепції центральнослов'янських мов (Доповідь на 35-му Світовому конгресі сходознавців ІКАНАС у Будапешті) // К.М. Тищенко. Лекції з лінгвістики для сходознавців. – К.: КНУ, 1995. **143.** Українська частина іранської топонімії Європи // Східний світ. №3, 2006. – С. 148-156.

4) Тоді ж прийшла співпраця з "Пам'ятками України". Важливим замовленням редакції стала велика стаття "Литва на Сіверщині" – мовознавчий

погляд на проблематику сусідньої етнографічної праці В. Горбенка про "литвинів" півночі України. Редакція звернулася до проф. П. Гриценка, однак у номері було вже дві його статті, і він переадресував запит мені, знаючи, що це мої рідні краї. Для мене то була нагода поглибити свої знання з **ЛИТОВСЬКОЇ** лексики і глянути крізь неї на змалку знайомі назви: ⁹⁴. Литва на Сіверщині. Топонімічні свідчення // Пам'ятки України. №1.– К., 2001.– С. 104–117. Стаття не сподобалася єдиному колезі, якого, мабуть, те замовлення обминуло.

5) До литовського сліду долучилася тема **скандинавських** зв'язків сіверян і плідна співпраця з архівістом і філологом О.Л. Рибалком. Вчений позичив для ознайомлення раритет: книгу О. Партицького. Так народилася інша важлива стаття, оприлюднена раніше від литовського матеріалу у збірнику "Стоголосник": ⁹⁰. „Скандинавщина в Давній Русі” [О. Партицького]: повернення через 113 років // Стоголосник. №3-4. – К., 2000. – С. 63-77.

6) Вивчив я самостійно, а тоді років двадцять викладав в КНУ і КПІ також і **фінську** мову. Мій власний інтерес до неї підсилювало бажання її вчити з боку кількох студентів. Для них я і організував перші ознайомчі заняття. Цей "запасний аеродром" згодом спрацював у скрутний час.

Оскільки фінська прийшла з самоосвіти, це давало козирі груповим інтересам. "Що ви його слухаєте: в нього ж нема диплому!" Не завжди так бувало, але цього разу вдалося знайти вихід: зробив я зусилля й за літо довів знання фінської до "суспільно визнаної кондиції". Нею став todistus – сертифікат мовних курсів у м. Савонлінна при університеті в Куопіо. Тепер знаннями з фінської можна було ділитися "на законних підставах". Почав з укладання програми: ⁸⁵. Друга іноземна мова: фінська. Навчальна програма для студ. Ін-ту міжнар. відносин. – К.: КНУ, ІМВ, 2000. – 24 с.; ⁸⁶. Ранні фінські запозичення з індоєвропейських мов // Етнічна іст. нар. Європи. Вип. 5. – К.: КНУ, 2000. – С. 13-16; ⁹³. Мовні свідчення протофінської присутності у Західній Європі // Етнічна іст. нар. Європи. Вип. 9. – К.: КНУ, 2001.– С.77-86. Спасибі професору Б.А. Циганку, на факультеті лінгвістики КПІ ця мова теж була потрібна.

7) До пошуків **кельтського** сліду в топонімії України спричинилися: курс раніше освоєної валлійської мови для студентів історичного факультету, висновки О. Мельниковської та М. Брайчевського про мілоградські кельтські корені деревлян, а ще гарно написана стаття М. Лукасевича "Кельтське зерно Європи" (*Łukasiewicz M. Celtyckie ziarno Europy // Wiedza i życie*. №8, 1976), – її автор твердив, що кельтського цвіту стане на всіх європейцях: ¹⁰⁶⁻¹⁰⁸. Кельтські етимології. I. Етнос (1-3) // Мовознавство. 2003. № 4. – С. 3-16; № 5. – С. 35-43; № 6. – С. 42-54 (акад. В. Скларенко підтримав; але оптимізм М. Лукасевича не справдився: слід кельтів у нашій топонімії виявився хоча й яскравим, але незначним, і мій інтерес до теми поменшав); ¹⁰⁹⁻¹¹⁰. Кельтські назви селищ на витоках річок України // Народна творчість і етногр. №5-6, 2003. – С. 63-73; № 3, 2004. – С. 109-119; ¹¹⁷. Про кельтську спадщину деревлян // Україна. Наука і культура. Вип. 32. – К., 2004. – С. 150-179; ¹²⁴. Аналоги кельтських місцевих назв України в топонімії Росії // Київський геогр. щорічник. №3, 2003. – К., 2004. – С. 166-185; ²⁰⁴. Відродження кельтологічної концепції О. Шахматова: нові факти мови та історії // Вісник Львівського ун-ту. Серія філолог. Вип. 59. – Львів, 2013. – С. 143–153. – Співавтор Г.М. Казакевич.

8) Наспіла й пора **перших узагальнень** у топоніміці. Рада Європи саме проголосила 2001 р. Європейським *роком мов*, і я двічі їздив у відрядження до Австрії на наради "майстерні" з обговорень майбутньої експозиції House of Languages у Граці – як експерт з проблеми (виявилось, що "наш" лінгвістичний музей у світі один). Суспільна увага допомогла музею

отримати статус міжфакультетського. Він був віднесений до НДЧ (науково-дослідної частини) і на якийсь час отримав три ставки: завідувача, комп'ютерника і лаборанта. Досі від 1992 р. його відвідали 11 тис. екскурсантів. Комп'ютерним складанням займався інж. Б.А. Рудий, я надиктував йому більшість статей і книжок, виданих власним коштом до 2010 р., і чимало дізнався коло нього про комп'ютер. **95.** Європейський рік мов // Євробюлетень, травень. – К., 2001; **96.** Європейський рік мов в українському вимірі // Дивослово, №12. – К., 2001; **120.** **Мовні дарунки давніх сусідів: від скіфів до хозарів** // Урок української. №5-6, 2004. – Вкладка, с. 1-32; **133.** Контури лексико-топонімічної стратиграфії України і етногенез українців // Нар. творч. та етн. №5, 2005. – С. 31-44; **137.** **Мовні контакти: свідки формування українців.** – К.: Аквілон-Плюс, 2006. – 416 с.

Дебют у вивченні такого аспекту мовних контактів не став "підігрівом космоу" або "оркестром у пустелі": тисячний наклад книги скоро розкупили. З'явилися суспільні оцінки перших теоретичних узагальнень, не завжди доброзичливі ("для оцінки чиеїсь якості треба мати якусь частку її в самому собі" /Шекспір, B217/). Зате для інтерв'ю про мовно-історичні аспекти книги надав шпальти своєї журнальної рубрики О.Л. Рибалко: **148.** Мовні свідки формування українців // Дивослово. №7, 2007. – С. 36-44. Міждисциплінарну важливість моїх праць про мовні контакти не раз підкреслював географ проф. В. Пашенко – від 2004 р. у географічному щорічнику, далі у ювілейному збірнику 2012 р., у післямові до книги 2015 р. Дехто смакував огріхи й неминучі при самоосвіті прогалини. А звідусіль були мотивовані екскурсанти, і я охоче працював з ними.

9) Тим часом нові ділянки мовних знань сприяли переоцінці моїх власних уявлень про тодішню вихолощену шкільну схему історії України у бік збільшення важливості внеску Степу (**гуни, авари, мадьяри, араби**): **132.** Монгольська топонімія у Центральній Європі // IX сходознавчі читання А. Кримського. – К., 2005. – С. 93-96; **147.** Мадярьський пласт у топонімії України: імена Арпадидів // Східний світ. №4, 2007. – С. 133-142; **153.** **Арабський пласт топонімії України VII-XIII ст.** – К., 2008. – 64 с.; **160.** Араби на півночі // Схід. світ. №1, 2009. – С. 88-108.

10) Другим монографічним підсумком невдовзі стала **154.** **Етномовна історія прадавньої України.** – К.: Аквілон-Плюс, 2008. – 480 с. До певної міри це була вже й її нова конкретизація. Матеріалу вистачило на три великі розділи книги: "Іранська мовна історія України", "Кельтська мовна історія України", "Готська мовна історія України". Знайшлися критики й цього поділу. А два часописи помітили й відзначили свіжу тематику книги та її здобутки: **155.** Східні пласти української історії, побачені крізь мову // Мандрівець. Всеукраїнський науковий журнал. № 3 (74), 2008. – С. 4-19; **159a.** 3 полілогу – різночасового й багатомовного // Урок української. №5-6, 2008. – С. 17-20.

Аж ось коли відкрилося поле для застосування "лопат логіки" /де Боно, 27/ "аби вбудувати нове знання в загальну наукову споруду". **"Систематичне впорядкування даних** виявляє пробіли в думках або **вказує раніше непомічений напрям студій**"; при цьому "положення, які здавалися спочатку "очевидними", по письмовому їх сформулюванню і критичній переоцінці можуть бути відкинуті" /Беверидж, 128, 126/.

11) Ці наслідки другої монографії зацікавили ще більше читачів, кілька зустрічей з ними організувала книгарня "Є": **166.** Східний світ в українській топонімії (*I. Давній Схід; II. Іранський світ*) // Східний світ. №3/2009. – С. 179-198; **168.** Східний світ в українській топонімії (*III. Алтайський світ*) // Східний світ. №4/2009. – С. 157-176; **172.** Східний світ в українській топонімії (*IV. Арабський світ; V. Кавказ; VI. Мадьяри*) // Східний світ. №1/2010. – С. 152-172; **173.** Давній схід у словнику і топонімії

України // Мовні та літературні зв'язки України з країнами Сходу (Коллективна монографія) / За ред. Бондаренка І.П. – К., 2010. – С. 7-57; **171**. **Іншомовні топоніми України. Етимологічний словник-посібник.** – Тернопіль, 2010. – 240 с.; **181**. Всеслов'янські складники української мови // Мандрівець. Всеукраїнський науковий журнал. № 3, 2010. – С. 65-75; **196**. Всеслов'янськість мови українців // Український тиждень. № 39 (256). 28 вересня–4 жовтня 2012 р. – С. 22–64 (досягне у форматі pdf).

12) Моє власне розуміння ролі Степу в минулому України стало щораз деталізованішим (від арабів тікали **ґабри-вигнанці**: ця втеча і є імовірною причиною дальшої появи і арабів-переслідувачів над Дніпром, і дуалізму богумилів і катарів; виходить, наші предки знали про вчення Заратустри; **зарванізм** і спадкоємність Зарваніці; арабо-хозарська війна 714-737 рр.; реалії Халіфату і їхні ознаки над Дніпром – усі ці висновки зроблені по прискіпливо розшуканому сліду подій **у словнику й топонімії** – *Копирів кінець Кв, Зарваниця Тр, капарно, капарити, потала, Патала-хівка Лг, Подольох Хк, Барабашівка* – тут мовний слід ґабрів, Зарвана, вигуку джигаду Фатх Аллах!, Аббасидів): **169**. Парфія і волхви // Мови і культури у новій Європі: контакти і самобутність. Збірник наук. доповідей. – К., 2009. – С. 628-638; **174**. Забуті ґабри-вигнанці // Україна. Наука і культура. Вип. 35. – К., 2010. – С. 218-248; **177**. Топоніми від основи Pers-/ Pars- у Швеції // Східний світ. №3/2010. – С. 208-216, I-IV; **178**. Перські селища у Швеції // XIV сходознавчі читання А. Кримського (тези доповідей). – К., 2010. – С. 75-78; **184**. "Чижі" – християни, "Шуби" – партизани VIII століття // Дивослово. №7, 2011. – С. 32-37; **185**. Аббасиди проти Омейядів: топонімічний слід в Україні // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Історія. – №106 / 2011. – С. 57-60; **188**. Топонімічний слід в Україні арабо-хозарської війни 713-737 рр. // Вісник Львівського ун-ту. Серія філолог. Вип. 53. – Львів, 2011. – С. 222-241; **186**. **Халіфат і сівера: топонімічний слід в Україні.** – К.: Аквілон-Плюс, 2011. – 496 с.; **207**. Tyshchenko K. Alanski sloj toponimije Hrvatske. Аланський пласт топонімії Хорватії // Međunarodni znanstveni interdisciplinarni simpozij "Hrvatska folklorna i etnografska baština u svjetlu dubrovačke, svjetske i turističke sadašnjosti" FEB 2012. Zbornik radova / Urednica: M.Muhoberac. – Dubrovnik, 2013. – S. 293-303; **209**. Бактрійські греки і буддизм у топонімічних маркерах в Україні // Мовні і концептуальні картини світу (КНУТШ). Вип. 47. Ч. 2. – К., 2014. – С. 401-442; **210**. Слід тунгусів, маньчжурів і монголів у топонімії України // Вісник Львівс. ун-ту. Серія філол. Вип. 61. – Львів, 2014. – С. 208-219.

13) Виявлені далі у топонімії України **еламські** старожитності (*Дубшари ІФ, Кизими Вн; Хохонів, Курдибанівка* і р. *Курташі Хм*) додали реальності також і пізнішому **давньоперському** топонімічному сліду: **187**. Еламські дієслівні основи у топонімії України. – Київ-Львів, 2011. – 24 с.; **194**. **Перська сатрапія над Дніпром: топонімічні контексти.** – К., 2012. – 120 с. **202**. 24-а перська сатрапія в історії України // Український тиждень. № 27 (295). 5-11 липня 2013 р. – С. 35–55 (досягне у форматі pdf).

14) Рубіжна наукова подія – включення до кола лексико-топонімічних студій **нових даних генетики**: **191**. Генетична апробація лексико-топонімічних студій // Мовні і концептуальні картини світу (КНУТШ). Вип. 39[присвячений 100-річчю від дня народження проф. А.О. Білецького]. – К., 2012. – С. 339-346; **192**. Генетична апробація студій словникових контактів і топонімії України. – К., 2012. – 48 с.; **193**. Гени, мова, Україна // Український тиждень. № 16 (233). 20–26 квітня 2012 р. – С. 28–58 (досягне у форматі pdf). Єдині професійні оцінки зробленого – з боку проф. В. Пашенка (2012) і акад. Г. Півторака (2016), який висловився так: "Наукова заслуга [К.М. Тищенко] серед багатьох інших полягає ще і в тому, що своїми дослідженнями він увів топонімію в етногенетичний контекст, а

також використав найновіші досягнення молекулярної генетики, завдяки чому підніс етногенетичні дослідження на сучасний, якісно новий рівень¹².

15) Через два роки сталося цілком непередбачуване. У топонімії України уперше вдалося мені виявити реальні аналоги до **вестготських** імен з документів Астурії; це геть інакше висвітлило обставини готської присутності над Дніпром: 213. Поняття історико-топонімічної ідіоми (на матеріалі топонімів-реплік походжу Кніви 250 р.) // Мовні і концептуальні картини світу (КНУТШ). Вип. 48. – К., 2014. – С. 437-452; 212. **Ключі з Астурії від минулого України**. – Київ-Дрогобич: П'світ, 2015. – 528 с. (є сторінка у Вікіпедії). Досі наукова громадськість на це відкриття не прореагувала (або в цьому секторі знань її просто немає). Книжку ж розкупили... (космос теплішає).

То навіщо взагалі той космос гріти? – А на те, що "нагорода за добре зроблене – у ньому самому" /Емерсон, А62/, "найвища ж нагорода праці у тому, ЧИМ ВОНА ДАЄ ЗМОГУ НАМ СТАТИ" /Раскін, М273/ (оце й виділено тут усюди сірим тлом).

16) Нове поглиблене розуміння ролі **половців** як транслятора мовних впливів меншин: 217. Асиміляція середньовічних меншин до української мовної спільноти // Український глотогенез. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Житомир, 2015. – С. 38-67 (досягне у форматі pdf); 219. Половецький світ як транслятор давніших етнічних впливів // Мовні і концептуальні картини світу (КНУТШ). Вип. 55. Ч. 1. – К., 2015. – С. 342-359.

17) Акад. Г. Півторак і колега П. Селігей напоумили перевидати мої етапні праці з "Тижня" окремою книжкою. До неї увійши й нові розділи про виявлений у топонімії Наддніпрянщини слід **елліністично-єгипетських впливів**. Це збагатило зміст книги 221. **Долітописна мовна історія українців**. – Київ-Дрогобич: П'світ, 2016. – 752 с. (є сторінка у Вікіпедії). Окремі положення висвітлені у статтях: 220. Античні контексти топонімії Сіверщини // Сіверщина в історії України. – Вип. 9. – Київ-Глухів, 2016. – С. 124-138. 222. Репліки в топонімії України назв міст античного Єгипту (замість цього помилково: "Репліки античного Єгипту в назвах міст України") // Українське мовознавство. – Вип. 1 (46). – К., 2016. – С. 3-21.

18) Лише торік усвідомлено існування **пехлевійських** впливів. Найважче помітити буденне, щоденне, звичне: їх зауважено у топонімії нашого Степу лише після ознак контактів з усіма прийшлими народами, включно з греками-яванами, коптами й сирійцями. Гідне подиву й розпізнання "сліпої плями" у літописі "серед білого дня історії": там бракує походів деревлян на Візантію разом з половцями на підтримку Іваниці-Калояна – цього літописець не знав! Князь Роман двічі ходив на половців не так собі, а на прохання Візантії! (© К. Тищенко у кн. [Цуруль 2017, 91-96]). "Темні століття" трапляються, отже, й у літописний час. Виходить, **хоч письмові джерела понижені, але картина минулого живе й у звуковому матеріалі топонімів та їхній взаємній близькості на карті й у житті** – тому вона де в чому й доповнює літопис!

Ну от, шановний Читачу: засоби мовно-історичного прочитання карти – досить прозаїчні. СЛІД ВЧИТИ МОВИ Й ІСТОРІЮ. Чуда не буває. Як кажуть французи, inutile de se dépêcher: il faut partir à temps¹³.

(Приклад з "клятого минулого" – як колись дбали про фізичну форму людей, найнятих на косовицю: "Було поставить ото на стіл макітру вареників і макітру сметани. І так, куркульська душа, ті вареники маслом перемаже – щоб сметана не чіплялася!".)

¹² 3 передмови до кн. [Тищенко 2016].

¹³ фр. "Не спішіть – виходьте вчасно" (букв. "Марно – поспішати: треба виходити вчасно").

▼ Підсумок прочитаної частини нарису. Виходить, "різницю між людьми створює освіта" /Лок, Б344/, причому, все-таки "справжня освіта досяжна лише через самоосвіту" /Рубакін, Н98/. Недовго переконатися, що й за найсвідоміших настанов "ти ніколи не знатимеш досить — як не вивчиш більше, ніж досить" /Блейк, В105/. І ще один "секрет на видноті" – у тому, що мудрість приходить на зміну юності. А вже хто у що вклав свою юність і яку саме мудрість обрав – залежить від батьків, вчинків, звичок, – усього, що формує долю.

СФЕНДОСЛАВ І ШПЕНДІВКА *ЯК Ви навчилися читати неписану історію? Хронологія* цього щойно відтворена. Природно й неминуче, що окремі ділянки статей і книжок суперечать одна

одній, адже писані не водночас, а іпостасями автора різних часових етапів досконалості. Але, уявіть собі, частину читачів це розхолоджує. Бо ЗМІ орієнтують їх на ґуру і пророків, а тут видно, що дослідниками не народжуються, а стають: яке розчарування. Де ж міфи харизми й гороскоп? ("А ще – Ви не спростовуєте своїх старих етимологій", докоряв мені один читач.)

Відтворити **історію** набуття кваліфікації важче, ніж його хронологію, хоча й тут містики немає. З кожною освоєною мовою видні нові розв'язки для, здавалося б, уже розв'язаних питань топоніміки. От, до речі, чому тюркологи й до ладу і не дуже твердять про зв'язок стількох проблем топоніміки тільки з їхнім фахом! А індологи заганяють наддніпрянських биків виключно в індійське стійло. Тому й шумеролог побачив у нас у подряпинах з уламків *Кам'яної Могили* звичайно ж шумерські письмена...

(Розмовляють у кав'ярні двоє контрабасистів з оркестру. "Знаєш, я оце слухав збоку *Танок маленьких лебедів* Чайковського. І от там, **де у нас в басах проходить тема** ("п'єм-п'єм, п'єм-п'єм"), – там, виявляється, цікавий **аккомпанемент у скрипок**: тра́м-тарáм тарарáм та-ра́-та...".)

▼ Тепер пару хрестоматійно прозорих прикладів для початківців. Існує назва села *Шпендівка* (Кв Кагарлик), спокусливо близька до укр. *шпендик* 'малюк' (ну а далі?). У Л. Похилевича (1864 р.) це село назване *Спендовкою*. Серед українців є прізвища 14 Спенд-овсь-ка, 7 -кий, але і 2 Шпенд-а, і такі 18 Шпенд-ик, 49 Шпенд-ак, 156 Шпинд-а, 47 Шпент-юк, 346 Шпінт-а, 58 -юк, 1 -ар, 1 -о [ridni.org/karta]. А Лев Диякон (X ст.) у своїй "Історії" регулярно передає ім'я київського князя Святослава у **тодішньому** звучанні як Σφενδοσλάβος *Сфендослав* – і коментатори мовчать, що *Сфенд-* – це і є іранське слово 'свят'! (очевидно, не чули про це). Що більше, теперішнє новоперс. اسفند asfand відповідає авест. 𐬰𐬀𐬎𐬎𐬀𐬎𐬀 spenta 'святий'. Вже не кажемо, що у тій книзі греки безупину воюють проти "Сфендославових *скіфів*"!

І кінцеві -d/-t, і початкове sp- спонукають до припущення про етимологію основи укр. Шпенд-/ Спенд- з авест. 𐬰𐬀𐬎𐬎𐬀𐬎𐬀 spenta 'святий', пор. новоперс. اسفند asfand. Тобто, однозначно з ІРАНСЬКОГО прототипу.

▼ Інший приклад. "І де йому ввижаються ті кельти?" Справді, кельти – рідкість: інші ілюзії частіші. Але для кельтологів кельти очевидні у київському дохристиянському *Дажбогу-Даґді* [Blažek]; у назвах гори *Камула* Лв; річок *Сукель* ІФ, *Радоробель* Жт (прототипи валл. swmwl 'хмара', пор. м. Камулудун у Та́цита; Сукеллус (бог з молотом), валл. rhaeadrawl 'порожиста': так і на місці). *Вія* можна притягати до якого завгодно прототипу, поки не дійдете до ірландського Балора чи валлійського Ізбададена: тут

повний збіг ситуативного контексту і реплік "Підніміть мені віі"! За всіх обставин помітити кельтів можна, спочатку долучившись до КЕЛЬТОЛОГІЇ і ні до чого більше. А з перших-ліпших конопель їх справді не видно.

Інша річ, що у замовній статті й маститий автор покаже, що цього нема. Так і акад. О. Шахматова з кельтології примудрилися приборати.

ТОПОНІМІЧНИЙ КОНТЕКСТ *Метод топонімічного контекстування.* Для частини філологів слово *метод* є актуальним раз у житті, коли його треба уставити до вказаної сторінки тексту дисертації чи реферату. Попри те, що після цього відповідні місця у більшості теперішніх наукових творів – тотожні, плагіатом то не вважають. Пояснив колегам метод топонімічного контекстування (та й термін *відредагував*, спасибі йому), лише проф. В. Пащенко, – бо сам читав своїм студентам-географам курс Основ наукових досліджень, ще й видав до нього посібник. Науковець, зокрема, пише:

"Не кожний... напрям і... не кожна галузь... має свій власний, специфічний метод дослідження. Конструктивна географія, наприклад, такого методу не має, а користується підходами... ресурсознавства і міждисциплінарних екологічних студій. Винайдення й результативне опрацювання нового методу наукових досліджень – це непересічна наукова подія, не стільки «завдання», скільки *вдала пізнавальна відповідь на усвідомлений по-новому ступінь складності досліджуваного матеріалу*. Тому й щастить тут далеко не всім дослідникам.

Метод – грецькою «шлях» (пізнання)... Топоніми живуть тисячоліттями, і за такий час ключі до розуміння багатьох з них люди гублять. К. Тищенко спостеріг, що *сусідні назви на карті «дещо знають» про призабутий топонім* [біля них]. ...*Через аналіз просторово близьких назв* і почав діяти відповідний метод.

Новаторство методу К. Тищенка полягає... у трактуванні топонімічних ландшафтів як *різновиду текстів* з не до кінця зрозумілим сенсом, але й у послідовному застосуванні до топонімії дослідних інструментів синтактики й системного підходу з елементами теорії криптографії. Через контекст вдалося матеріалізувати... невловимі історичні зв'язки між сусідніми назвами. Відшукуючи до поєднання кожної пари топонімів мотивований ними «ключ», *професор К. Тищенко перший спромігся читати топонімічні ландшафти як осмислений текст з історії*, – *...як географ читає карту, складаючи з окремих позначок бачення цілого*.

На виході застосування методу К. Тищенка створена і далі якісно й кількісно зростає вражаюча серія цікавих книжок: теперішня... [–] шостий том топонімічної історії земель Європи. Зміст [їх] апробований статтями у наукових вісниках... та в журналах. ...Глибокі за змістом монографії вченого збагатили... топоніміку, мовознавство, [окремі] розділи україністики, цілі галузі історії мов і етносів¹⁴.

Усе б добре, тільки всі наведені дисципліни західний анонім уже позбавив статусу науки (!): тепер це "Arts & Humanities". Ми й собі звели їх до "гуманітарки" і оце саме зайняті тим, щоб підмінити це наше крило науки наукометриєю. Рейтинги польотів – за числом *зареєстрованих* помахів крила. Напряма польоту байдужий, хоча античність вважала інакше: "Як не знаєш, до якої гавані плисти, то жоден вітер не буде тобі супутнім", – але ж Сенека уже не науковець,

¹⁴ З післямови до кн. [Тищенко 2015].

бо, по-перше, філолог, а по-друге, не публікувався у Скопусі. На Сході ж давно й без спокус відомо, "яку гарбу найбільше чутно"...

ТРАХТЕМИРІВ Чи була мить, коли Ви сказали "Еврика!"..., чи якомсь інакше? Ейфоричне відчуття появи нової якості справді прийшло якоїсь миті при роботі над "Ключами з Астурії". Бо вдалося **уперше помітити РЕГУЛЯРНУ схожість топонімів в Україні на власні імена з документів Астурії та Галісії**. А це автоматично означало, що півтораєста реплік в Україні пов'язані з тими іменами не лише формально, а й історично (!):

Tracte.mir- (боє-слав-) ~ Трахте.мирів Чк; **Ar.mir-** (воє-слав-) ~ Яро.мирка Хм2; ***Sten.mir** (твердо?-слав-) ~ Стани.мир Льв, г. Стани.мир ІФ; ***Fasti.mir** (посто-слав-) ~ Позди.мир Льв; **Estro.mil, Astro.mir** (сходо-слав-) ~ Кам'янка-Стру.милова Льв, пор. ім'я Остро.мир. Або інша антропонімічна модель: **Frum.hildi** (перший-герой) ~ пот. Фрум.илів ІФ; **Frun.hildi** (володар-герой) ~ пот. Фрун.илів ІФ; **On.ildi** (гун-герой) ~ Он.илове Од; **Gut.ildi, Gut.ilo** (рот-герой) ~ Год.илів Чв, пот. Гут.ило Чв, Кут.елів Кв; **Cog.illi** (землі-герой) ~ Ког.ильне Вл, р. Ког.ильник Од; **Sten.hildi** (камінь?-герой) ~ Стан.иля Льв, Стан.илівка Вн; **Ber.hildi** (ведмідь-герой) ~ Бер.илівка Чг; **Bra.ili** (вепр-герой) [Costa] ~ Бра.їлів Вн2, -івка 4 назви, -ки Пл [Тищенко 2015, 32].

Цей матеріал не лише відповідає відомій історії, а й доповнює її. І вперше долучає до кабінетних "словникових" гіпотез **джерельні докази схожості звучання й структури** (бо основи **повторюються разом з формантами**, що неможливо пояснити випадком). Ясно, що це відкриття не було кому оцінити.

З іншого боку, сама їх численність вказувала, що ці прототипи не останні. А це додало відваги: за рік помічено **грецькі** прототипи з Єгипту, тоді **коптські й давньоєгипетські**.

Крім усього, з такого незалежного дослідного матеріалу як топонімія виросло моє власне визнання, а далі – внутрішня переконаність у слушності – і в цілому, і в деталях – запропонованої О. Прицаком концепції предків українців як **конгломерату степових племен за участю слов'ян**.

▼ "Знаю, що прошу про майже неможливе". – Навпаки, це "серйозна нагода" серед гламуру й кітчю (греки: "Він не зумів зробити гарно, тому зробив дорого"). Що більше: кажуть, **"значно важче побачити проблему, ніж знайти її рішення** – для першого потрібна уява, для другого "лише" уміння" /Бернал, Р172/. До Вашої щедрої пропозиції і гадки не було, що тут є тема. Але, на диво, текст "відбувся" до 21.02.18. Лиш хай улежиться.

АТМОСФЕРА ▼ **Невідоме для інших**. Знати загальновідоме — це ще не творче знання: **"справжнє знання починається там, де початок невідомого для інших"** /де Гурмон, Ф377/. На щастя, **"розуму, необхідного для освоєння вже відомих істин, досить для того, щоб прийти й до істин невідомих"** /Гельвецій: Л, I, 213/. При цьому "сутність і ознака наукової суверенності вченого — в умінні самостійно доходити від окремого до ймовірного, далі — до вірогідного й істинного" /Менделєєв, Р18/. Досі з теплотою згадую свого старшого одногрупника-матлінгвіста А. Медведєва, який казав: "Те, до чого ти зараз додумався, вже відоме, але це добра ознака того, що колись проникнеш і далі". Я його поважав, тими оцінками пишався і проникав далі.

Фейсбуки, твітери, селфі – виховують цілком інший світогляд. Здавалося б, там не до **несподіваного** знання, і **новий** антибіотик у блозі не з'явиться. Однак у доладному блозі "нерідко науковці з чужих галузей дають

плідні думки — бо через менший обсяг знань з предмета їхні асоціації відмінні від второваних авторитетними фахівцями" /Вейнберг, Р180/.

▼ "Сумнів – це дріжджі свідомості" /Морандотті, К392/. "Він виробляє звичку до зіставлень, аналогій та узагальнень – а ті ведуть до висунення гіпотез". "Роль гіпотези – штовхати до нових дослідів: тому до відкриття ведуть навіть хибні гіпотези" /Беверидж, 16, 77/. Тобто виходить, "і на хибне питання можна отримати правильну відповідь"¹⁵ (!) /Морандотті, К388/. "Більшість гіпотез взагалі потім виявляються хибними". Саме тому **"припущення робити треба, лише в них не слід вірити"**. Згодом тільки "лічені гіпотези по підтвердженні їхньої істинності стають теоріями, а далі законом" /Беверидж, 71, 78, 71/. **"Гіпотези – це своєрідні риштування: їх зносять, коли споруда готова"** /Гете, В135/. Отоді, як вона готова, **"лише наприкінці праці й можна зрозуміти, з чого було починати"** /Паскаль, М307; є щось схоже і у Маркса/. А ще про сумнів у Зенона – не забули?

▼ Для творчої праці *періоди самотності корисні*. В міру заглиблення в тему – супутників меншає. І так не лише в нас: "що більше заглиблюєшся у незвідане, то менше коло тебе супутників, а коли випередив досягнуті іншими рубежі, то залишаєшся сам" /Сельє, 14/. А. Флемінг теж зазначав, що, **працюючи в колективі, він зроду б не натрапив на стежку до відкриття пеніциліну** /Беверидж, 167/. Є схоже традиційне поняття і в арабів: це *муфради* (одн. مفرد) букв. самотні (унікальні) в науці, пор. tafrid 'унікальність у науці' (the being unique in science) [Platts]. Те, що дослідник зрештою залишається у "науковій самоті", це природно, бо небувалому легше *втиснутися* в тишу, ніж у реальність.

"Народившись у суспільстві, нова наукова думка дозріває і формується [такі ж] насамоті" /Толстой, М197/. "Істина відкривається в тиші й спокої — тому, хто її шукає" /Менделєєв, Р168/. "Простір для духу, де він може розправити крила — тиша" /Сент-Екзюпері, М61/. При цьому "самі лише міркування здатні породжувати натхнення" /Норштейн/...

▼ *Про Несподіване*. Передбачити якісно нове неможливо, інакше б уже все повідкривали. "Епохальне відкриття передбачити неможливо ще й тому, що воно часто **суперечить наявним знанням**" /Беверидж, 51/. Наявні знання чинять опір новому: за певних обставин "перешкодою стає не те, чого ми не знаємо, а те, що знаємо" /Бернар, Б15/. **Сама сутність дослідження веде до неконформізму**: "Аби дістатися до джерел, треба плисти проти течії" /Лец, К419; близька думка у Крішнамурті/. При цьому, "великі можливості приходять до всіх – лише більшість їх не помічає" /Ченнініґ, В138/. Тому "треба вчитися слухати – бо нагода часом стукає зовсім тихо" /Джесон-Браун, М335/, **"але не думайте, що нагода вдруге постукає до ваших дверей"** /Шамфор, Б83/. "Хто не вірить у збіг обставин – проґавить його" /Морандотті, К395/. **"Як ти не сподіваєшся зустріти несподіване – то й не зустрінеш його: недослідиме воно і неприступне"** /Геракліт, фрагмент 18; цей наш переклад найближчий до оригіналу і найточніший, бо автор у тих бувальцях бував/. То ж **"випадкові відкриття робить тільки підготований розум"** /Паскаль, Н52/, а "істина лине лише назустріч тому, хто її шукає" /Мінущій, Н661/. "В галузі спостереження випадок сприяє лише підготованому розуму" /Пастер, цит. за: Беверидж, 54/.

¹⁵ Наприклад, 1990 р. на питання студента УКМА з залу: "Наскільки давня українська мова?" проф. Ю. Шевельов відповів однією фразою: "Українські діалекти давніші від української мови".

(Абзаци з посиланнями у косих дужках – з моїх лекцій з основ наукових досліджень. Навчати цього є сенс до початку дослідної роботи, а не перед випуском: тому я й мусив відмовитися від цікавого курсу.)

▼ *Друга половина доби.* Хоча "для подиву досить миті, але для створення дивної речі потрібні роки" /Гельвецій, В121/. "Все досконале дозріває поволі" /Шопенгауер, М56/. "Справжня культура невідкладна поспіху, плід і зерно потребують часу на дозрівання" /Вайнрих/. "Рослина знань росте помалу" (люблю я цей вислів: The knowledge is a plant of slow growth) /Th. Cooper, 1759–1839/. А подальший "**час неблаганний до всього, зробленого без його участі**" /Франс, Р153/.

(З радянських часів: уперше опинившись в Англії, наші футболісти були здивовані моріжком на футбольному полі. "Секрет простий, відповів сторож: щодня підстригати й поливати. І за 200 років матимете такий само".)

НАУКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ Авторів не закинеш односторонніх симпатій до якоїсь однієї з мов історичних сусідів України: всі вони історично зумовлені і тому важливі. Виявляється, – і це може стати предметом осуду. Серед колег такі казуси поодинокі, а серед "моїх" 11 тисяч екскурсантів музею – звичайні. Взагалі, реакції відвідувачів музею на пояснення під час екскурсій – це ще та школа для лектора!

Румунка (з жалем): "Але при такій кількості освоєних Вами мов – як Ви могли не вивчити румунської!?" (Марні спроби посилатися на колег-носіїв мови на факультеті, на експонати музею румунською мовою...)

Латвійка образилася колись за експонат з уривком латвійського тексту, з матеріалу якого видно далеку спорідненість наших мов. На її думку, слід було дати латвійський текст, цілком незрозумілий для слов'ян.

Літній земляк у III залі "*Мовні контакти*" (з обуренням): "Це Ви все про запозичені слова розповідаєте, а де ж наше, українське!?"

▼ "*Бути цього – НЕ МОЖЕ!*". Негативізм і рішуче неприйняття з боку окремих "консерваторів від науки" нікуди не поділося. Є воно все. Як тим перейматися, не було б написано нічого кращого. Доктор філол. наук П. Селігей розповів якось про лінгвіста NN, який почав видавати концептуально новий польський етимологічний словник. Усяку критику витримував і видав-таки два томи. А тоді образився, спустив прапор і вирощує моркву. Оговтались. Просять продовжити. Каже: "Вистачить того, що є". "**Ми стаємо кимось лише у зіткненні з тим, що чинить опір**" /Сент-Екзюпері, М395/. От за це недобррозуміливцям і спасибі. А щодо найзатятіших з них – за Марком Твенем: "**унікаймо тих, хто прагне підірвати нашу віру в себе**" /Твен, В220/.

▼ *Підтримка: "НЕ ВИКЛЮЧЕНО, що було так, як у Вас виходить"*. Перша опора завжди в родині. "На татарських полях, на козацьких шляхах" підтримував словом і ділом Інститут сходознавства НАНУ (акад. О. Пріцак, професори В. Рибалкін, О. Матвеева, О. Бубенок). Я працював тут сумісником 9 років на посаді провідного наукового співробітника і був заступником голови спецради з захисту дисертацій за цим новим фахом (в ній і досі).

Суспільною опорою для автономії вчинків була наукова й етична підтримка від академіків І. Білодіда, Н. Клименко, А. Непокупного, В. Склярєнка, І. Вихованця, Г. Півторака, проф. Л. Паламарчука. Підтримка університету: акад. Л. Губерський, професори А. Білецький, О. Семенець, Г. Семенюк, О. Снітко,

П. Бех, І. Бондаренко, Л. Гнатюк, доценти Т. Маленька і В. Радчук. Крізь початкові недоліки методу помітили новаторство студій топонімії акад. Г. Скрипник (етнолог); професори В. Пащенко і Б. Яценко (географи); В. Ставнюк, В. Волович, В. Слюсаренко, С. Білокінь, В. Борисенко, В. Пилипенко (історики).

Ця частина інтелектуальної еліти дала свою частку розуму й відваги. Те, що "за недоглядом" вдавалося іноді зробити на краще – це й їхня заслуга. Поняття вдячності не цілком передає стан душі: це й етичний взіреть, і відчуття причетності завдяки їм до одвічних принципів і системотворчих підстав життя і вчинків людини в науці серед людей.

▼ Проф. В. Рибалкін: "Чому я не налаштований критично до Ваших публікацій з топоніміки? То така делікатна галузь, де всі знання переважно гіпотетичні; треба дати шанс кожному паростку".

В. Шейко, видавець, Суми: "Нехай якісь деталі непереконливі чи не цілком зрозумілі – але ж я сподваюся на цікаве продовження. Серед публікацій на ці теми його можна чекати лише від Вас".

Р. Пастух, Борислав: "Опрацювавши... книги [й] інших вчених та дослідників, ...я зробив для себе висновок, що Ви змогли заглянути до самих витоків української топонімії іншомовного походження" (лист 27.7.16).

Г. Цуруль, Бородянка: "Ефективно досліджувати тисячі топонімів (тобто робити це по-справжньому) можна лише з великим запасом знань про мови різноманітних народів, відомих з історії Наддніпрянщини. Зрозуміло, що це... клопітна робота, яка потребує системної наукової підготовки" [Цуруль 2017, 18].

(Варто нагадати, що звичайно люди освоюють мови для потреб перекладу або освіти, а не для дослідної роботи. Зокрема, тому й намір розширити наукове середовище випускниками ЕРГ не дав бажаного результату.)

Ю. Макаров, журналіст, Київ: "Доводиться відразу попередити...: наступний текст не для легкого читання чи швидкого гортання. Проте навіть побіжне ознайомлення з матеріалом дарує дивовижний інтелектуальний комфорт від оцінки масштабу й ґрунтовності нової роботи професора Тищенка"¹⁶.

Н. Галич, філолог, Київ: "...Я у захваті від розділу про всеслов'янськість української мови. Але кожна книга цікава по-своєму. Кожна сягає такої неймовірної давності життя нашого народу і захоплює навіть пересічного чительника. Знову почала читати "Халіфат і сівера" – як пісня. ...В "Енеїді", яку я читала й раніше, на слово "ускромити" не звернула уваги, навіть на те, що воно якесь дивне й незрозуміле, і тільки після читання Вашої книги воно прояснилося". (Так; виявляється це реліктовий справжній ґотизм 'придушити' з ґотс. **us-hramjan** 'розіп'ясти' [Lehman, 191], та ще й із збереженим ґотським префіксом доконаності **us-**, як і в **us-кробати** 'втікти' з ґотс. **us-graban** 'вирватися, утікти (break through)' [Wright, 353].)

Акад. Г. Півторак: "Апріорне заперечення знайдених проф. К.М. Тищенком фактів та їх інтерпретації не може бути продуктивним, а плідна дискусія з ним потребує й рівнозначної освіченості та ерудованості. ...В історії різних наук часто те, що спочатку здавалося неймовірним і неможливим, з часом підтверджувалося подальшим науковим прогресом і вже сприймалося як звичне й єдино правильне або ж аргументовано спростовувалося й остаточно відкидалося"¹⁷.

¹⁶ З передмови до статті [Тищенко 2013].

¹⁷ З передмови до кн. [Тищенко 2016, 13].

Проф. В. Пашенко: "Археологи Л. Крушельницька і М. Смішко розкопали на Поділлі перше кельтське селище в Україні, архітектори Є. і О. Пламеницькі виявили римське ядро забудови Кам'янця-Подільського, філолог І. Шаровольський показав, що з усіх слов'янських мов лише в українській існує простий майбутній час (*робитиму, їстимеш*) зі структурою, як у народній латині, історик М. Брайчевський уклав атлас 30 тисяч римських монет, знайдених у 730 селах і містах України. До цих знакових свідчень причетності нашого минулого до античного світу долучаються тепер відроджені з забуття живі мовні продовження античних реалій у живому середовищі топонімії.

Серед заслуг К. Тищенка ця мабуть наймасштабніша: своїми працями вчений розкрив присутність біля нас непідробного історичного минулого, збереженого у тисячах топонімів, досяжних і зрозумілих через нашу мову відколи й допоки вона існує. Зміцнені метатеорією, ці студії на очах одного покоління рішуче з'єднали з сьогоденням незнайому, бо віками забуту *топонімічну історію України*, яка постала з карти перед сучасниками вражає перекожливо"¹⁸.

Література

- A — Сборник цитат и изречений на английском языке. Familiar Quotations / Сост. Л.С. Алексеева. — М., 1964.
 Б — *Борохов Э.* Энциклопедия афоризмов. — М., 1999.
 Беверидж — *Beweridge W.I.B.* Sztuka badań naukowych. — Warszawa, 1960.
 Боно Э. де. Рождение новой идеи. — М., 1976.
 В — *Воронцов В.* Могущество знания. — М., 1979.
 Грінченко Б. Словарь української мови: В 4 т. — К., 1907-1909.
 Жариков Е.С. Научный поиск. — К., 1966.
 К — Il libro degli aforismi / A cura di F. Roncoroni. — Milano, 1994.
 Л — Слово о науке. Афоризмы: В 2 кн. / Сост. Е.Х. Лихтенштейн. — М., 1978.
 ЛЭС — Лингвистический энциклопедический словарь/ Ред. В. Ярцева. — М., 1990.
 М — *Masłowski D., W.* Księga aforyzmów świata. — Kęty, 2000.
 Н — Афоризмы / Сост. Т.Г. Ничипорович. — Минск, 1999.
 Пастух Р. Самбірщина у назвах. — Дрогобич, 2015.
 Похилевич Л.И. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. — К., 1864.
 Р — *Регирер Е.И.* Развитие способностей исследователя. — М., 1969.
 С — *Селье Г.* От мечты к открытию. Как стать ученым. — М., 1987.
 Тищенко К.М. Долітописна мовна історія України. — К.-Дрогобич: "Посвіт", 2016.
 Тищенко К.М. Ключі з Астурії від минулого України. — К.-Дрогобич: "Посвіт", 2015.
 Тищенко К.М. Метатеорія мовознавства. — Київ: "Основи", 2000.
 Українська мова. Енциклопедія. — К., 2004.
 Ф — Le petit philosophe de poche / Sel. G. Pomerand. — P., 1962.
 Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. — М., 1964-1973.
 Цуруль О.Г. Незнайомі історія Бородянщини. — Київ-Дрогобич, 2017.
Blažek V. Celto-Slavic Parallels in Mythology and Sacral Lexicon // Parallels between Celtic and Slavic. Proceedings of the First International Colloquium of Societas Celto-Slavica held at the University of Ulster, Coleraine, 19-21 June 2005. — Coleraine, 2006. — P. 75-85.
Costa M. Onomastica germanica.xls (2015)
Lehman W.P. A Gothic Etymological Dictionary. — Leiden 1986.
Platts J.T. A Dictionary of Urdû, Classical Hindî and English. — London, 1884.
 ridni.org/karta
Wright J. Grammar of the Gothic Language. — Oxford, 1966.

¹⁸ 3 післямови до кн. [Тищенко 2015, 519]